

b) Literatura obrozeného národa.

(Od roku 1848 do našich dnů.)

Rok 1848 jest významným mezníkem v českých dějinách vůbec, neboť v této chvíli hnutí obrozené, dotud téměř výlučně literární a vědecké, stává se i směrem politickým. S ostatními národy dotud absolutistického Rakouska, jež proměňuje se ve stát ústavní, také Čechové hlásí se o svá politická práva a přenášejí do oblasti veřejného boje jak svoje dávné tradiční snahy státoprávní, tak svůj program národně jazykový; též úsilí o slovanské sjednocení a slovanskou vzájemnost občas zasahuje do vývoje české politiky. Takto veškerý národní život český se zveřejňuje, zabíraje vždy širší oblast zájmovou: politiku doplňují snahy sociální a hnutí hospodářské, a postupným probuzením nových vrstev ku práci veřejné hlásí se vedle zájmů všeobecně národních také zájmy třídní. Ohlas všech těchto veřejných dějů shledává se značnou měrou také v literatuře, zejména od šedesátých let, kdy po období politické reakce veškeré rozptýlené síly národní se sbírají a soustředí.

Vůdčí myšlenka vývoje literárního obměňuje se naprosto: kdežto obrodné hnutí předbřeznové bylo v jádře součástí všeevropského romantismu, hlásí se teď nové duševní proudy. Francouzská »červenková« revoluce, škola »Mladého Německa«, radikalismus t. zv. levice hegelovské, v neposlední řadě též vliv Byronův připravily půdu liberalismu a demokracii; nastolily na místo citového a vášnivého vzrušení romantického břitkou kritiku společenskou a sžíravou skepsi filosofickou; osvobodily se od exotické záliby pro vzdálené kraje a doby ve prospěch složitého a vroucího zájmu o přítomnost a skutečnost; emancipovaly ženu, zamítly romantickou mystiku lásky; prováděly nelítostnou kritiku náboženskou na místě katolického mysticismu období předchozího. **Braly rády svoje podněty ze sociálního vření i z ho-**

spodářských protikladů svého okolí; dávaly se často vzněcovati přírodními vědami a nabádati exaktní metodou. Vedle básníka, jehož typ značně v tomto čase demokratickém se obměnil, vstupuje do popředí písemnictví žurnalista a stává se mocí; žurnalismus vytvoří nové literární druhy (feuilleton, charakteristiku, cestopisný obrázek), určuje látkový výběr, přeměňuje dialog i vůbec sloh prósy, která nabývá vrchu nad veršovaným básnictvím. Při tom pozvolna ztrácí se tradiční povědomí literární a souvislost s předcházejícími směry; snaha po klassicismu, která byla, ač utajena, přece vlastní i řadě básníků romantických, nenalézá v tomto pokolení porozumění. Z různých těch pramenů, částečně původu neliterárního, slévá se pak pozvolna jednotný proud realismu, probíhající všemi literaturami evropskými v poslední čtvrti XIX. věku.

V české literatuře poměry ty jsou velmi složité. Z romantismu zůstávají i pro dobu budoucí dvě mohutné tendence, jednak prohloubená idea národnostní, která v politických zápasech vždy nových nabyvá sil a prosycuje všecku literaturu, jednak kult prostého lidu, jenž později vede k pozorování zpola ethnografickému, zpola realistickému a tím šťastně oplodní naše krásné písemnictví. Všecky myšlenkové i slovesné proudy, valící se z ciziny, nacházejí u nás vděčnou půdu, ale tato obrovská vlna kosmopolitismu naráží na pevný a vysoký břeh slovesného umění uvědoměle národního, navazujícího na starší naši poesii obrozenskou: tento velký zápas kosmopolitismu s národní literaturou, eklekticky seskupených vlivů cizích s tradicemi domácími, jest hlavní dějinný motiv našeho slovesného vývoje v posledním půlstoletí. Kosmopolitické tendence znamenaly v písemnictví českém veliký pokrok: byly přineseny nové vzory, nové útvary básnické, byla zdokonalena zevní forma básnická; ježto zjednaný styky s různými literaturami, odstraněna výlučná jednostrannost vlivu německého; konflikt mezi vlivem písemnictví západoevropského a literatur slovenských přinesl nový vzruch. Vždy více vyhledávala naše literatura sblížení s ostatními uměními, což jí bylo jen ku prospěchu: kritika, která pod vlivem »Mladého Německa« vstoupila do Čech a sloučila se s novinářstvím, čerstvě vykvetlým, ukazovala básníkům k novým cílům. Avšak kosmopolitism přinášel vedle zdravých podnětů a tvůrčích hodnot též nejedno nebezpečí naší literatuře. Postupoval spíše extensivně než intenzivně; hromadil látky, aniž jich

pině zpracoval; přejímal často jen mechanicky; tlumil smysl pro dobrou a prostou domácí tradici a pro původní zdroje slovesného umění; zapomínaje na lidový a krajinný podklad všeho duševního života národního, pěstoval upřílišený centralismus literární; i jazyk, který nebývale zbohatl, pozbyl pod vlivem extensivního světoobčanství výrazové svéráznosti a jadrné plnosti.

Vedle básnictví veršovaného, k němuž se jako zvláště bohatá větev přidružila poesie překladová, bohatě rozkvetla novellistika, dotud málo a velmi jednostranně pěstovaná; v ní přihlásily se domácí tradice mocným rozmachem románu historického; hnutí realistické pronikalo v ní dosti záhy, posíleno studiem života lidového. Avšak dramatická poesie nedovedla se ani tentokráte vzchopiti, ačkoliv právě divadlo bylo v popředí zájmu národního a ač v této době vymanilo se z područí scény německé neb utrakvistické; přílišný, nezpracovaný vliv ciziny a nedostatek tvůrčích talentů bránily dramatickému rozvoji.

S literaturou krásnou mohutnělo i písemnictví vědecké, zůstávajíc věrno zásadě Jungmannově o nutnosti znárodniti veškerou literaturu naukovou a podporováno v druhé polovici tohoto období velkými kroky o samostatnou organizaci české vědy, zejména rozdělením pražského vysokého učení r. 1882, čímž byla universita vrácena zas českému národu, a zřízením «České Akademie císaře Františka Josefa I. pro vědy, slovesnost a umění» r. 1890. Při tom, přirozeným postupem, odborná věda odtrhovala se vždy více od literatury t. zv. krásné; proto jest i literárnímu dějepisci se obmeziti na vylíčení rozvoje věd duchovních, jichž souvislost s poesíí jest stále patrná a upustiti od výkladu rozvoje věd exaktních, přírodních a technických (což v tomto oddíle též důsledně provedeno).

Přehlednost žádá, aby doba ta, vyplňující život asi tří generací, byla periodisována, třeba že jednotného spolehlivého dělítka není. Zde provedeno toto seskupení:

1. doba přechodu a reakce (asi do polovice let padesátých),
2. doba Nerudova a Hálkova (asi do polovice let sedmdesátých) a
3. doba přítomná (do dneška).

Literatura předmětu. Ze souborných knih na str. 103 uvedených patří sem poslední dva svazky (III. díl část 1+2) díla *Literatura česká devatenáctého století* (1905 a 1907), pak II. díl *Denisevých Čech po Bílé Hoře 1905*. Souvislé vylíčení literatury té doby i její vědeckého písemnictví podává velký Památník na oslavu padesátého jubilea panovnického císaře Františka Josefa I. (1898), zejména v stati Jana Voborníka *Padesát let české literatury*; cenu z tohoto Památníku mají hlavně údaje knihopisné. Praktickou, ač nevědeckou pomůckou knihopisnou a životopisnou jest i Fr. Bačkovského *Přehled písemnictví českého doby nejnovější 1899*. Celkový obraz i nejnovější literatury české v hlavních rysech podávají dva informační spisy německé, obsahující též písemnictví starší a nejstarší: Josef Karásek, *Slavische Literaturgeschichte I. II.* (Lipsko 1906) a Jan Jakubec a Arne Novák, *Geschichte der českischen Literatur* (Lipsko 1907). Vůdčí myšlenky moderního českého vývoje básnického vystopovali synthetickou cestou F. X. Šalda v *Moderní literatuře české 1909* a F. V. Krejčí ve *Zrození básníka 1907*. Historicko-kritický soubor nejpřednějších děl této periody poskytuje sbírka »Čeští spisovatelé XIX. věku« redakcí Jar. Vlčka (od r. 1904) vesměs s cennými úvody a poznámkami. Studiu české moderní novellistiky slouží J. Máchalův přehled *O českém románu novodobém* (1902); studiu lyriky několik anthologií, zejména Jar. Golla *Anthologie české lyriky* (1872), Fr. Bílého *Patery knihy plodů básnických* (1892), *Česká poesie XIX. věku o V dílech*, uspořádaná »Spolkem českých spisovatelů belletristů Máj« (1897—1899) s dodatkem Nová česká poesie (redakcí V. Dyka a A. Nováka 1907) a Fr. S. Procházky *Česká lyra 1910*.

Doba přechodu a reakce.

Již v polovici čtyřicátých let nastává v českém písemnictví značné ochabnutí a mrtvý klid; velcí básníci období předcházejícího se odmlčeli, mladší pokolení nemělo duchů tvůrčích, a i nejnadanější z něho utápěli se buď v parafrasi starších vzorů neb stravovali se rozporem mezi mohutným chtěním a slabými

silanu. Veršovaná poesie této doby, která přes léta nejtěžší reakce politické potrvála až do hromadného vystoupení pokolení Nerudova, nemá cennějších plodů, zajímá však značně přechodem od starších ideí romantických k novým básnickým i myšlenkovým směrům a poskytuje dějepisci literárnímu svým osobitým poměrem k Máchovi problém zvláště poutavý; k ní druží se zvláště hojně pěstovaná literatura překladová. V novellistice jeví se nové proudy literární, a to jak realismus studující podrobně život lidu, tak i sociální pojetí slovesného umění, dosti mocně a uvědoměle na různých místech oblasti české hlásí se pokusy o pravdivé, malebné a živé zpodobení skutečnosti lidové namnoze s tendencí sociálně reformní. Mnohem větší měrou než v literatuře krásné zjevuje se v čtyřicátých letech, chystajících velkou revoluci r. 1848, i v době reakce, než podařilo se vídeňské vládě utlumiti život veřejný, nový život v žurnalistice a to nejen politické, nýbrž i lidově vzdělávací; největší osobností této doby jest geniální novinář Karel Havlíček, kolem něhož kupí se menší talenty žurnalistické; Havlíčkem však počíná zároveň česká kritika a české básnictví satiricko-tendenční dostupuje v něm vrcholu. K revoluci politické druží se také revoluce myšlenková, jejímiž nositeli jsou filosofové čeští, kteří neutkvívajíce na abstraktních pomyslech, zasahují kriticky i reformně do života, zejména náboženského, aby tam klestili cestu volné myšlenky i za cenu pronásledování od církve a státu. Ve skupinách takto vyznačených bude zde probrána veškerá přechodní literatura končících se čtyřicátých a padesátých let.

Básníci přechodní.

Epigoni vlastenecké poesie v Čechách vyčerpali do posledních možností podněty dané Kollárem i Čelakovským, takže bez nebezpečí nudného opakování nebylo lze se brát jejich cestou: skutečně, zejména Čelakovskému, již v polovici čtyřicátých let ubývá napodobitelů, kdežto Kollár spíše myšlenkově než básnicky vábí duchy prodchnuté myšlenkou slovanskou a pak muže spíše vědecky, hloubavě než básnicky, obrazotvorně nadané. Za to stává se K. H. Mácha, byť nikoliv v celistvosti svého zjevu, mládeži příkladem, a zejména celková duševní nálada, obestírající jeho osud i dílo, vrací se u mladých básníků, což vynáší jim u současníků, ne-li výtku nenárodnosti a citové neprav-

divosti, tedy alespoň neporozumění. Cestou Máchovou přicházejí mladí poetové k novým vzorům: k rozevraným světobolcům, beznadějným melancholikům, ale i k ironikům vlastní bolesti: k Byronovi, Lenauovi, Puškinovi, Heineovi. Vše to obražejí ve svých dílech básníci, kteří později uchýlili se k jiným oborům, J. P. Koubek, V. B. Nebeský, K. Sabina.

Jan Pravoslav Koubek (1805—1854), rodák blatenský, odešel uprostřed studií právnických r. 1830 na šest let do Polska jako vychovatel v domech šlechtických, což učinilo z něho velkého znalce a nadšeného ctitele polského a ruského básnictví. Roku 1839 stal se profesorem českého jazyka a české literatury při pražské universitě, kdež vytrval až do smrti, přednášeje od r. 1849 též o polštině, působě na své posluchače bohatými národně buditelskými podněty a nadšením pro poesii domácí, zejména pak pro moderní básníky cizí, zanedbávaje však činnost vědeckou. Naukové práce Koubkovy jsou skrovné, počtem i významem; za to básnická činnost jeho, ač většinou fragmentární a nehotová, jest velmi zajímavá. Již do Haliče přinášel si obdiv pro Čelakovského a lidovou píseň, slovanské nadšení Kollárovské, kromě toho však i kult Byrona a jeho ruských, polských a německých následovníků. Vše to sesílilo pobytem mezi Poláky a svědomitým studiem jejich básnictví, ač i nadále pěstoval Koubek poučné, značně často suchopárné básnictví slovansko-vlastenecké, jevící jen výjimkou oplodnění moderními ideami uměleckými; kromě toho po stopě Čelakovského a Langerově liboval si v krotké časově literární satíře. Ze satirických básní Koubkových, valně vybledlých a zastaralých, přednější jsou »Sylvestrova noc« (1846), »Sněm ženský« (1847), »Krotké znělky« (1853) a největší »Básníková cesta do pekel, Nové Jiříkovo vidění aneb Orfeus redivivus« (1842—1854; vydání teprve posmrtné; nová kritická edice L. Quise v Svět knih. 1904); ale nekonečná reflexe, únavné didaxe a suché moralisování naprosto ničí dojem této fragmentární skladby bez děje, jež chtěla v duchu liberálním bičovati poměry politické a literární ve formě »směšnohrdinského eposu«. Hluboký cit, vroucí nadšení pro věc slovanskou a pro úkol básníkův, podrobné studium poesie české i cizí prozrazuje řada elegií »Hrobky básníků v slovanských« (souborně až 1857), leč nedostatků básnění Koubkova, mnohomluvné opakování, rozvleklá didaxe, zmatený plán činí i tuto skladbu ne-

stravitelnou; poznáváme z ní však zásady, kterými Koubek s katedry mocně působil na mladé pokolení. Velmi svěží jest idyllický obrázek veršem »R o k o k o« (1847), plný dobového tepla a archaistické drobnomalby. (Sebrané spisy Koubkovy vyšly péčí F. L. Vorlíčka a J. V. Friče bez pečlivé redakce r. 1857—1859 ve IV dílech, rozbor jeho činnosti a jeho významu podali zejména Jar. Vlček ve »Zvonu« [1904] a Josef Hanuš v Literatuře české XIX. stol. III. sv. 16. str. 234—283.)

Václav Bolemlr Nebeský (1818—1882) narodil se na Novém Dvoře u Kokořína 18. srpna 1818; vykonav studia v Litoměřicích, v Praze a ve Vídni, působil jako vychovatel, od r. 1849 jako universitní docent řečtiny, konečně od r. 1850 jako redaktor »Musejníka« a od r. 1851 jako sekretář Českého Musea, jehož dějiny napsal. Tu vytrval do své smrti dne 17. srpna 1882. Básnická činnost Nebeského náleží jeho mladším letům; tehdy pod vlivem K. H. Máchy, německé romantiky, Lenaua, Byrona a Mickiewicze v básních obsahu milostného i přírodně reflexivního, ve verších vlasteneckých a meditačních hledal výraz pro hluboký bol svého samotářského srdce a své těžce dumavé citovosti; velká kultura slovesná staví básně Nebeského vysoko nad poesii jeho vrstevníků. Drobné ty verše, otiskované v letech 1838—1844 v různých časopisech, vyšly knižně teprve r. 1886 jako »B á s n ě« redakcí Nerudovou v »Poet. besedách« (sv. XXVII.). Závěrem básnické tvorby Nebeského byla velká romantickofilosofická báseň »P r o t i c h ů d c i« (1844 a r. 1882; též v »České poesii XIX. věku« 1897 v I. díle), prozrazující ještě větší měrou než drobné verše mocný vliv Byronův, Lenauův, Máchův a slučující známý motiv světové poesie o Ahasveru, představiteli titanské touhy po svrchovaném poznání, s motivem mladého jezdce, pádícího za rozkoší; báseň vyznívá idealistickou resignací, která vyvírá buď z utrpení, buď z pozorování řádu vesměrného. Celou duševní náladou, silným obsahem ideovým, sledováním stop Máchových, souvislostí s moderní poesí zahraničnou, hlavně se suggestivním Lenauem, jevil se Nebeský mladším básníkům předchůdcem a otcem moderního směru, jak vyznal J. Neruda. I když r. 1844 se Nebeský odmlčel jako původní básník, zůstal poesii věren, o čemž svědčí řada básnických překladů, prozrazujících nejen vkus umělecký, ale i čistě romantické proniknutí k duchu básníka a jeho doby. Z klasických jazyků přeložil A i s c h y l o v y »E u m e n i d y« a »P r o m e t h e a« (1860), A r i s t o f a n o v y »A c h-

arnské« (1849), »Rytíře« (1850) a »Žáby« (1870 Plautovy »Pleníky« (1873) a Terentiovy »Bratři« (1871), z moderních literatur »Kytici ze španělských romancí« (1862) a »Novořecké národní písně« (1864). Hlavním předmětem literárního studia V. B. Nebeského v mužných letech byly dějiny literární, kde, v duchu velkých německých romantiků a Gervinové, snažil se vyložit hlavně plody staršího českého písemnictví z dobového ducha a z evropské souvislosti kulturní, při tom však i posoudit z hlediska kriticko-aestetického; podobnou cestou rozebíral též nejdůležitější plody literatur světových: studie ty naplňují Časopis musejní v letech 1845—1866: v nich jest hlavní význam Nebeského. (Srv. J. Hanuš, Život a spisy V. B. Nebeského 1896, básníka Nebeského zvláště významně ocenil F. X. Šalda v Mod. literatuře čes. 1909.)

Ještě v době svého vídeňského pobytu usiloval V. B. Nebeský, asi pod vlivem sprátených básníků česko-německých, získati Židy pro českou věc národní, čehož doklady jsou články v »Květech« a v »České Včele« (1846), jež se setkaly s prudkým odporem Havlíčkovým. O tyto snahy Nebeského sdílel se židovský básník a uvědomělý Čech, *Siegfried Kapper* (1821—1879). Rodák smíchovský vyrůstal za tradicí rodiny židovské a pod vlivem slovenské romantiky; za filosofických studií zasažen byl mocně poesíí Byronovou a Lenauovou jakož i myšlenkami mladoněmeckými a patřil k družině svobodomyšlných českoněmeckých básníků, mezi nimiž byli na př. M. Hartmann (Kapprův pozdější svak), A. Meissner, L. A. Frankl, ale i s českými spisovateli K. Sabinou a V. B. Nebeským žil přátelsky. V l. 1841—1848 studoval ve Vídni lékařství a byl hojně literárně činný jako lyrik i jako kritický vykladač snah české poesie Němcům; do vídeňské doby kromě tendencí českožidovských spadá i Kapprovo důkladné studium jihoslovanského básnictví. S ním sblížil se ještě těsněji za cest na slovanském jihu 1848—1854; později působil jako lékař v Dobříši, Mladé Boleslavi a v Praze; poslední léta života strávil v Itálii.

Souhlas Nebeského, leč příkrý odpor Havlíčkův vzbudily vlastenecké verše »České listy« (1846 s račově židovským přízvukem. Z důkladného studia jihoslovanského básnictví, z tendencí herderovsko-romantických cest a z cest po Balkáně prýštil jeho živý zájem o srbskou epiku lidovou, v níž miloval nejen básnické hodnoty, ale i historicko-ethnickou náplň.

v neposlední řadě však též politické své naděje do osvobození Jihoslovanů ode jha tureckého. Zájem ten vyvolal jednak překlady jednak ohlasy a to české i německé. Literatuře české náleží překlady »Zpěvy lidu srbského« (1872—1874 ve II sv.) a ohlasy »Gusle, ohlasy písní černo horských« (1876), německé pak »Lazar, der Serbencar« (1851—1853, české zpracování dochováno v nedostupném rukopise), »Gesänge der Serben« (1852, překlady to z Karadžiče, v jádře shodné se »Zpěvy lidu srbského«) a »Historische Volkslieder der Montenegriner« (v rukopise: samostatná německá verše »Guslí«). Vlastním výrazem Kapperova osobního citění jest jeho lyrika, psaná až na »České zpěvy« německy: v politických ohlasech roku 1848, »Befreite Lieder« (1848), zaznívají svobodomyšlné a liberalistické zvuky, jejichž mistry byli Kapperovi druhové M. Hartmann a A. Meissner; intimní Kapperova lyrika, plná dumné reflexe milostné, přírodní a náboženské, křtěné většinou ze zdroje Lenurova, zůstala rozptýlena v německých časopisech a almanaších i v rukopise. Z prósy Kapperovy vynikají »Pohádky přímořské« (1873) bohatou hrou fantazie. (O Kapperovi viz po stránce životopisné a bibliografické studii O. Donatha v Arch. für slavische Philologie 1909, XXX., poměr jeho překladů a ohlasů k jihoslovanským předlohám vyšetřil Jan Krejčí v »Příspěvcích k poznání básnické činnosti S. Kappera« 1911.)

Již před pobytem vídeňským mocně působil na Nebeského, znovu mu ukazuje k Máchovi, německé romantice a mladoněmeckým tendencím, jeho důvěrný přítel, dobrodružný

Karel Sabina (1813—1877). Narodil se v Praze z největší chudoby dne 29. prosince 1813; prožil trudné mládí dítěte proletářského, studoval na ak. gymnasiu pod Jungmannem, sympathisoval s polským hnutím a záhy opustiv studia, oddal se výhradně žurnalistice a literatuře, nejprve v Praze, pak ve Vídni, pak zase v Praze, kdež od r. 1845 byl středem tajného ruchu politicko-revolučního; r. 1848 stál v čele radikální strany politické a střetl se proto ostře s Havlíčkem. Propaganda revoluční vynesla mu osmileté tuhé vězení v Praze a v Olomouci. Vyšel r. 1857 ze žaláře, vrhl se zase do ruchu literárního, sociálně i politicky radikálního, organizoval dělníky, živě se účastnil založení strany mladočeské, až konečně dohnán bídou, vstoupil do služeb policie jako agent provocateur. Když z toho

r. 1872 veřejně usvědčen, vyloučen byl z české společnosti a zemřel v nouzi a opovržení dne 9. listopadu 1877. —

V osudech Sabinových jest mnoho záhadného a nevysvětleného, svůj původ, svůj pobyt v žaláři zahaloval Sabina sám rouškou tajemství, a tím větší tma leží nad jeho t. zv. »zrádčovstvím«, nad jeho službou policii, nad jeho poměrem ke stranám revolučním; akta této doby jsou posud příliš nepřístupna, než aby bylo lze Sabinu prostě odsouditi, jak učinili jeho vrstevníci.

V době před revolucí r. 1848 byl Sabina nejnadšenějším a nejsmělejším hlasatelem krajního byronismu a pokračovatelem i zastáncem svého důvěrného přítele Máchy. O tom svědčí především Sabinova mladistvá poesie, která po r. 1841 zvolna umlká. Sabinovy »Báseň« (1841) prozrazují vliv Byronův a Máchův, nemají však ani svůdného lyrismu Máchova ani prudkého a výmluvného Byronova titanismu. Analytický rozum. znepokojovaly vášní poznání a opojený touhou vzpurného odboje, vstřebal v nich poesii citu, dojmu, nálady, která se Sabinovi málo daří. Kdežto Mácha se skoro intuitivně zmocňuje posledních záhad bytí, prožívaje je s temnou vášnivostí, chce k nim prudčí a studenější Sabina dospěti cestou spekulace filosofické, leč nad myslitelskou koncepcí jest mu, pravému revolucionáři, veřejný, výbojný čin, pro nějž nalézá výraz často palčivý a hutný. V celku však slovní umění Sabinovo bylo prostřední, a přílišné reminiscence kali čistotu dojmovou. Mimo básně, do svazečku z r. 1843 pojaté, zůstalo mnoho veršů Sabinových nesebráno, mezi nimi několik cyklů zajímavých písní z r. 1837—1839. Úhrnného souboru a kriticky-textového aparátu dostalo se jim teprve Janem Thonem 1911 v »Čes. spis. XIX. stol.«; sem pojaty i některé básnické překlady hl. z T. Moorových »Irských melodií«. Sabina byl z prvních kosmopolitických básníků českých; již r. 1836 pozdravoval jako »vyvolence věkem ověčené« Byrona, Moora, V. Huga, Lamartina, Delavigne a Mickiewicze; od nich učil se umělým formám románským jako tercíně, sestíně a j.

K dekoračnímu byronismu hlásí se také příšerná povídka na hrůzostrašné motivy byronské »Hrobník« (1844), konečně i sbírka prosaických prací naimnoze sociálních námětů, »Povídky, pověsti, obrazy a novelly« (1845 ve II sv.) a trosky historického románu husitských dob »Obrazy ze XIV.

a XV. věku« (1844). Vyšed z vězení, sesílil Sabina ve své próse notu sociální, přimknul se ku směru a k technice románopisců mladoněmeckých, propadal však, hnán starostmi o chléb, nebezpečné psavosti, která vedla k povrchnosti a k ledabylosti. Literární cenu z jeho pozdějších prací mají zvláště »Na poušti« (1863, původně »Synové světla«, na nichž pracoval Sabina od r. 1850, nové vydání 1908), velký to pokus o román sociální; živá malba ze života politických vězňů v době reakce »Oživené hroby« (1870, nově 1908), filosofická skladba novellistická »Morana, čili Svět a jeho nicoty« (1874 a 1908), problémový román »Blouznění« (1857) a satiricko-humoristický »Věčný ženich« (1863).

Hledaje v literatuře obživu, neobmezoval se Sabina pouze na básnictví a novellistiku; mámeť od něho i veselohry na př. svižný »Inserát« (1866), frašky jako »Kocour a kočka« (1870), truchlohu historickou »Černá růže« (1867), pak několik vtipných libret k populárním zpěvohrám i Smetanovým, na př. »Prodané nevěstě«, »Braniborům v Čechách«, »Starému ženichovi«, »V studni«.

S přítelem svým V. B. Nebeským shoduje se Sabina vydatnou a obzíravou činností kritickou a literárně historickou, již v časopisech, almanaších i samostatných monografiích rozvíjel hlavně v čtyřicátých letech, vždy se zřetelem k evropskému ovzduší kulturnímu a se snahou rozšířiti duševní obzory české ve smyslu moderním. Zvláštní dar charakteristiky ukázal v některých životopisech a kritických podobiznách; uměl se plně vmysleti do cizí povahy a osobnosti, aniž při tom ztratil rázovitou břitkost vlastního soudu. Byl kritikem spíše vnímavým a pohyblivým než hlubokým a důsledným; nevyhnul se v některých zásadních otázkách na př. v problému národního umění kolísání, ba ani recidivám do překonaných názorů starého vlasteneckého pokolení. Největším ovocem těchto snah jest objemný »Dějepis literatury československé staré a střední doby« (1860—1866), velkolepě myšlený, leč chvatně a povrchně provedený, a přejímaifcí nejednou látku cizí.

(Literatura o Sabinovi stále roste: životopis jeho podává J. E. Sojka v sbírce »Naši mužové« 1862: revisi jeho konečné tragoedie J. Arbes v »Naší Době« 1896 (II.); úhrnnou charakteristiku jeho činnosti sociálně organisátorské Jiroušek ve »Vlasti« XVI. (s hlediska katolického): obraz jeho osobnosti Jiří Karásek ze

Lvovic v časopise »Co měsíc dal« 1904 (I.) Sabinovu poesii rozebral v poměru k Byronovi M. Zdziechowski v knize o byronismu 1893; na podkladě »Básní« Jiří Karásek v »Renaissančních touhách v umění« 1902. s užitím materiálu sneseného vydáním Thonovým Miloš Marten v »Moderní Rev.« 1911 (XVII). O poměru Sabinově k Máchovi pojednal Jan Thon v »Lumíru« 1911 (XXXIX). Přehled literárně historický napsal J. Máchal v »Literatuře české XIX. stol.« III. 2, str. 412—450 úhrnný obraz života i činnosti s malým výběrem prací podal V. K. Blahník 1911).

Z moravských básníků ztělesnil přechodní typ nejúplněji *Vincenc Furch* (1817—1864), posléze účetní rada ve Vídni. V jeho »Básních« (1843 a 1844, 2 sv.). »Barvách a zvucích« (1848, tu kromě veršů i novelly), v jeho »Písniích a baládách z války uherské« (1850) i v pohrobniích »Akkordech« a »Malbách sepiových« znamenáme nejistý a těžkopádný přechod od vlastenecky tendenční lyriky předbřeznové k modernější časové tendenci a zdumčivé reflexi, bez pravého posvěcení básnického; výpravné kusy Furchovy jsou zveršovaná kronika; v posledních jeho verších probleskuje leckde zájem pečlivého formalisty.

Překladatelskou píli a mnohostrannost úpadkových let padesátých představuje:

František Doucha (1810—1884), pražský kněz deficient, zálibou neúnavný bibliograf a velmi plodný šťastný spisovatel pro mládež. Churavý a nuzný Doucha byl z nejpilnějších pracovníků literárních: slovníkářské, knihopisné, theologické a paedagogické práce jeho počítají se na sta. Jako básník nebyl nadán ani bohatou fantasií, ani lyrickou silou, za to jeho formální umělost a technická rozmanitost, jemný vkus a všestranné vzdělání, rozsáhlá znalost jazyků i rozhled ve světových literaturách učinily jej výtečným překladatelem. Proto větší význam než jeho původní básnické sbírky »Lípový věnec« (1871) a »Sedmero skutků milosrdenství« (1875) mají jeho překlady z Moora, Burnse, Shelleye, Byrona, (v časopisech) Thomsonových »Počasů« (1842, knižně), výboru z Danteovy »Božské komedie« (1854), z Camoense, jmenovitě pak 9 dramát Shakespearových (viz níže), k nimž druží se jiné překladatelské práce pro divadlo, na př. z Kleista, Huga a j. (Douchu jako svého předchůdce pěkně ocenil Jar. Vrchlický v »České poesii XIX. věku«).

Božena Němcová a počátky realistické povídky české ze života lidového.

Česká realistická povídka počíná Boženou Němcovou: literární činnost této obdivuhodné ženy, jež v životě stále více se odkláněla od starší pozdně romantické generace k mladému pokolení literárnímu, spojuje však umění a snahy písemnictví předbřeznového s novou dobou. První drobnokresby B. Němcové, jdoucí částečně ve stopách vesnických povídek Týlových, ze života venkovského lidu českého, jsou pouze belletristicky zabarvené obrázky národopisné a vycházejí ze soustavného studia tradic i zvyků lidových, jemuž Němcová v prvním období svého působení horlivě se věnovala. Leč duševním vývojem svým vedena ku předu, vkládala B. Němcová do svých děl vždy více reformně časové tendence a chvílemi i ohlasy vlastního přemýšlení filosofického, neztrácejíc však nikdy smyslu pro malebnou a původní skutečnost a pro typičnost postav i dějů. Leč odešla dříve, než dospěla jako umělkyně a než vypracovala se k útvaru široce založeného románu; podněty její rozvésti a provésti směřlo teprve pokolení následující. Skoro současně s ní ohlašují se na různých koncích oblasti československé pokusy o realistickou povídku ze života venkovského lidu; mohou se jí vyrovnati láskou k lidu, podrobnou znalostí jeho života, nikoliv však poetičností a typičností

Božena Němcová (1820—1862) narodila se jako *Barbora Panklová*, dcera podkoního vévodkyně Zahaňské ve Vídni dne 5. února 1820. Jako nemluvně odstěhovala se s rodiči do Ratibořic u České Skalice, kdež kromě podhorské přírody a rázovitého lidu tamějšího zvláště mocně na ni působila babička se strany matčiny, *Magdaléna Novotná*. Vychodivši školy v Skalici a ve Chvalkovicích, vrátila se roku 1833, oddána romantice četby, lásky a blouznění, až r. 1837 vdala se bez lásky za finančního respicienta *Josefa Němce*, muže hrubého a o patnáct let staršího. S mužem střídala často bydliště a dojmy; v Červeném Kostelci přilnula k lidovým vrstvám, po krátkém pobytu v Josefově a v Litomyšli odešla do Polné, kdež stala se uvědomělou Češkou a vlastenkou. R. 1842—1845 žili Němcovi v Praze, a krásná mladá paní, pohříchu příliš často stíhaná chorobou, upoutala přední zástupce duševního života českého, z nichž na ni zvláštní vliv měli vedle *K. A m e r l i n g a* učený lékař a krasoduchý aesthet a překladatel *Josef Rodomil Čejka*

(1821—1852), Václav Bolemír Nebeský, pozdější nevěsta Čelakovského B. Rajscká a její sestry, Hana, choť JUDra. Josefa Friče, a Lota, manželka MUDra. Václava Staňka; v tomto kruhu stala se B. Němcová českou básnířkou. Za pobytu v Domažlicích (1845—1847) studovala chodský lid, sbírala pohádky a konala dílo politického probuzení, což zavinilo přeložení jejího muže do německých Všerub. Brzy potom velmi stísněna tělesně i duševně, odešla s rodinou do Nymburka a do Liberce, když však choť její jmenován r. 1850 do Jageru a záhy na to do Miškovce v Uhrách rozhodla se s dospívajícími dětmi zůstatí v Praze. Druhý její dvanáctiletý pobyt v Praze, jež přerušila výletem do Drážďan a cestami na Slovensko a do Uher 1851, 1852, 1853 a 1855 a poslední návštěvou rodného kraje na podzim 1859, byl velmi neutěšený. Hmotné poměry rodiny Němcovy byly nuzné, zvláště když r. 1854 Josefu Němcovi plat zcela zastaven; časem byla nešťastná paní nucena prositi přátel o výpomoc a milodary mnohdy ponižující. Poměr manželů byl napytý, a od úplného odcizení stupňoval se strany mužovy časem i v brutalitu, zejména když vášnivá paní, krásná i v úpadku, opětovně zapřádala milostná přátelství s muži daleko vynikajícími nad úroveň jejího chotě, tak F. M. Klácelem, J. I. Hanušem, J. Helceletem, Dušanem Lamblem, Václavem Čenkem Bendlem a Hanušem Jurenkou. Jen horlivou literární prací a vzletáním do volných oblastí fantasmie osvobozovala se B. Němcová z této životní tísně. Na podzim r. 1861, po krátkém pobytu v Novém Bydžově a v Chlumci, odešla ještě, pozvána knihtiskařem Augustou, k vydávání svých děl do Litomyšle, ale vytrpěla tam mnoho muk nedostatkem i chorobou. Návratu svého do Prahy dlouho nepřežila, dne 20. ledna 1862 zemřela předčasně sestárlá a sešedivělá. Knížecí ráz měl pohřební průvod na Vyšehrad; platil ženě, jejíž poslední léta byla řadou zápasů s bídou, s ponižením, se zklamáním.

Literární činnost zahájila B. Němcová r. 1844—1848 lyrickými básněmi téměř vesměs vlasteneckých námětů a milostně sentimentálního zabarvení. Kromě dějných motivů neurčitěho slovanství a historicky uvědomělého češství hlásí se tu i požadavek politického projevu a ženiny účasti v bojích národních; sebevědomí ženské osobnosti prosycuje tyto pathetické a hluboce prožité verše.

K časovému vkusu a k literární módě přimykají se také »Národní báchorky a pověsti«, na-

psané v l. 1844—1847 a vydané Jar. Pospíšilem v VII sv. r. 1845—1847. (Diplomatický otisk nepřístupného prvního vydání pořídil a úvodem i aparátem opatřil ve sbírce »Naše klenoty« V. Tille 1905; týž pojednal hlavně s hlediska látkového krásně o českých pohádkách B. Němcové v úvodě VI. sv. Laichterova vydání 1908, o slovenských pohádkách tamže v úvodu VIII. sv. 1909. V monografii České pohádky do r. 1848 [1909] zařadil týž badatel báchorky B. Němcové do české souvislosti literární; podáváme tuto trest jeho výkladů.) České pohádky do 30. let jsou jen imitace a padělky idyll, kouzelných povídek, metamorfos, mravoučných povídek, lžilidových pohádek, vyrobené většinou z knižního materiálu a z neurčitých vzpomínek; teplatí o Amerlingově »Květomluvě« z roku 1833 i o Jakuba Malého »Národních českých pohádkách a pověstech« z r. 1838. Pod vlivem básnických uměleckých výtvorů Čelakovského a Erbena dějí se pokusy o prosaický pohádkový styl v duchu lidovém, a obrací se zřetel k pověstem; r. 1845 přináší celou řadu knižních publikací toho druhu. Krolmusovy (V. S. Sumlorkovy) »Staročeské pověsti, zpěvy« atd. přebarvují vše v pohansko-mythické vypravování; Jakuba Malého »Báchorky a pověsti národní« čerpají hlavně z knižních pramenů, ale zrůdnou fantasií, nejapným humorem a falešným slohem svého upravovatele mění pohádky v nestravitelné novelly; Matěje Mikšíčka »Národní báchorky« zachovávají lidové látky v původní podobě, zabarvujíce je jen místy naivním realismem a živým veselím. Božena Němcová čerpala hojně ze vzpomínek a četby, ale i z lidových tradicí na Domažlicku a nabývši postupně vyprávěcí lehkosti, vytvořila díla skutečně umělecká. Jsou to větším dílem volné fantasiie na lidové motivy, prochnuté jak ohlasy nitra auktorčina, tak jejími mravně společenskými tendencemi: vzletný romantism, poetisující směle skutečnost, mísí se v nich s jadrným realismem, vystihujícím bezpečně byt lidový a oživeným často skvostným humorem. Naproti tomu lnou její pozdější »Slovenské pohádky a pověsti« (1857—1858) těsněji k předlohám lidovým; někde přejímala přímo z tištěné sbírky slovenských pohádek Jana Francisciho-Rímovského a z rukopisného sborníku Samuela Reusse; tu pak jest dílem Němcové pouze převod jazykový a slohová úprava.*)

*) Pohádky a báchorky u nás byly až do 90. let vypravovány, obměňovány a stilisovány způsobem libovolným

Další přípravou k realistické kresbě skutečnosti byly B. Němcové její národopisné studie, krajinářské popisy a cestopisy: tyto hlásí se ethnografickým svým zájmem k romantické škole Erbenově, cestopisnou svou zálibou a žíznivým zachycováním nejrůznějšíchjevů životních k literatuře mladoněmecké. Z nich obrá-

tu s větším nákladem básnického romantismu, tu se snahou moralisovati. Vypravovatelský způsob Erbenův a epické umění B. Němcové platily za vzor; nebyly však nikým z vypravěčů dostiženy. Beneš Method Kuld a (1820—1903), pozdější kanovník vyšehradský a skladatel prostoduchých katolických žánků, sebral, podněten Sušilovou láskou k tradici lidové, na Rožnovsku „Pohádky a pověsti národní“ (1854, rozmn. vyd. 1874—1875; doplňky od přátel sebrané až 1892 a 1894 jako III. a IV. díl); z knihy vane porozumění jazykovému i zvykovému svérázu našeho lidu, původnost podání není porušena mythologickými a antikvářskými fantasiemi, místy proráží tendence moralistní. Josef Košín z Radostova (1832—1910) přenesl v „Národních pohádkách“ (1856—1858) báchorkové vypravování z oblasti fantasmie, bájí a divů na půdu střízlivé, často burleskní skutečnosti a dával před původními zdroji lidového vypravování přednost českým i cizojazyčným sbírkám pohádkovým. Teprve od 90. let převládá při vydávání lidové tradice pohádkové pověstové vědecká přesnost, úzkostlivě zachovávající znění lidových vypravěčů. — Na Slovensku soustřeďovala se vždy po letech rozsáhlá sběratelská činnost kolem rodiny evangelického faráře ve Velké Revúci Samuela Reu s ze; na obrovském sborníku rodiny Reuszovy a jejích přátel, „Prostonárodním Zábavníku“, zakládá se většina slovenských pohádek B. Němcové i jejího dalšího pramene, jímž jsou Jána Francisciho (Janka Rimanského 1822—1905) „Slovenskje pověsti“ (1845). Těsnější přílnutí k podání lidovému než ve sbírkách českých, charakterisuje také pozdější snůšky lidových báchorek, o něž má hlavní zásluhu Pavel Dobšinský (1828—1885), přední národopisec na Slovensku; ten vydal „Slovenské pověsti.“ I. „Pověsti prastarých báječných časův“ 1858—1861 s A. H. Skultéty, nové vyd. 1895—1898) a „Prostonárodní slovenské pověsti“ (1880—1883 na základě sborníků rukopisných.) [O sbírkách a sběratelích, vydáních a vydavatelích českých a slovenských pohádek viz kromě uvedených děl V. Tilla studii Jiřího Polívky v knize „Národní pohádky“, vybral Jan Satranský. 1911 str. 199—253.]

zejí období domažlické a všerubské stati »Obrazy z okolí Domažlického«, psané pro Havličkovu »Českou Včelu«, »Královské hraniční město Brod v Lese«, »Z Neumarku«, »Selská svatba z okolí domažlického« a »Selská polika«, »Různořečí domažlické« (otištěno až u Laichtra); k léčebné periodě r. 1846 nesou se »Dopisy z Lázní Františkových«; na třech cestách po Slovensku a Uhrách načerpala materiál pro črty »Z Uher«, »Vzpomínky z cesty po Uhřích«, »Uherské město Darmoty«, »Kraje a lesy na Zvolensku«, »Obrazy ze života Slováků« a »Obrazy ze života slovenského«. Mnohé z těchto studií, posud národopisci ceněných, obsahují vedle bohatého materiálu ethnografického i zárodky novellistických prací B. Němcové. (Úplný otisk vydání všech drobných statí a článků Boženy Němcové, i pokud dříve nevydány knižně, podává IX. a X. sv. vyd. Laichterova.)

Povídky B. Němcové počínají novellistickými drobnokresbami »Dlouhá noc«, »Domácí nemoc« a »Obrazek vesnický« (vesměs 1846—1847), lišícími se od ethnografických popisů jen slabou zápletkou dějovou. Na to kreslila rázovité ženské charaktery lidové; v »Barušce« (1853) předvedla v rámci vídeňského prostředí historii služky s temným sociálním pozadím; v »Sestrách« (1855) užila dějového paralelismu, užívajíc zkušenosti z ratibořického domova; v »Karle« (1855) s živou dramaticností zpracovala vášnivý milostný motiv, sesílený tím, že setkává se v nevšedním konfliktě mužské osobnosti, pokládané dotud za děvče; v »Rozárce« (1855) původně pod jménem »Pomněnka šlechetské duše«, s lidumilnou citlivostí předvedla nešťastnou, životem odstrčenou, leč mravně nad jiné ušlechtilou postavu z maloměstské chudoby, dle modelu domažlického. Ve všech těchto pracích hlásí se lidopisné studium auctorčino hojností původních a malebných jednotlivostí, její světový názor v společensko-mravní tendenci a v sympathiích pro vrstvy lidové, její romantická četba hledanými zápletkami, její umělecké nadání epickou živostí a šíří, dramatickou vzrušeností a zdařilou charakteristikou.

V dobách největšího hmotného strádání, vlastní choroby, zoufalé bolesti nad ztrátou syna Hynka, trpkého zklamání v lidech 1853—1854, vyvolala si B. Něm-

cová utěšené obrazy svého dětství a svého rodného kraje s osobou své babičky uprostřed a do díla takto osobně utěšného vpracovala částečně starší plán, odporučovaný zejména přítelem J. I. Hanušem, zobraziti všechny slavnosti a obyčeje lidové v obraze jednoho roku. Tak vznikla »B a b i č k a«, kterou 1855 vydal Jar. Pospíšil ve IV seš. (Ze samostatných vydání »Babičky«, jichž jest neméně než 20, vyniká Fr. Bartošovo [VI] 1887 pečlivým úvodem a výkladem, trpí však libovolnou úpravou textovou; r. 1904 vyšlo krásné vyd. jubilejní s mistrovskou výzdobou i ilustracemi A. Kašpara; »Babička« jest z českých knih v cizině nejrozšířenější, jež přeložena do všech jazyků slovanských, pak i do němčiny, angličtiny, francouzštiny a rumunštiny. Na velkou její cenu výchovnou ukázal K. Šmídek: Paedagogický význam »Babičky« B. Němcové, 1892.) Dílo, vzniknuvší z idealisující nálady vzpomínkové, básnický obměňuje a zkrašluje osudy rodiny Panklovvy (— Proškovy) v Ratibořicích, zejména pak babičky její Magdaleny Novotné, jakož i lidového a zámeckého okolí jejich. Kolem skrovného epického děje, vyřešeného šťastně se silnou dávkou radostného optimismu, seskupila básnířka řadu nezapomenutelně životných lidových typů, celou gallerii zvykových scén a přírodních výjevů, roztomilých dětských obrázků; rousseauism auktorčin vlil se do půvabného vystižení vztahu prostého venkovana k přírodě; romantika vyžádala si svůj díl v episodické postavě Viktorčině, jejíž osud vedle milostné zápletky Kristliny a Milovy dramaticky oživuje idyllický tok děje. Ač dílo není vlastně ucelená skladba románová, nýbrž spíše volná řada jednotlivých výjevů, přece »Babička« jest klasické dílo naší literatury novellistické: básnířka dovedla v něm mistrně sloučiti svoji osobnost s epickou objektivností, výsledky pozorování národopisného s rušným dějem, velké umění slovesné s národní původností, širokou malbu přírody s neobyčejnou znalostí lidského srdce; to uznali povolání posuzovatelé, na př. Erben, hned při vydání knihy, to potvrdil úspěch knihy doma i v literatuře světové.

Kolem babičky kupí se několik povídek ze života lidového, jež otištěny byly však později. Z nich »D i v á B á r a« (1856) ostrými rysy a s jadrným humorem předvádí samorostlý charakter venkovský; s jasnou plastikou nakreslený »D o b r ý č l o v ě k« (1858) vrací se k tematiku a ovzduší »Domácí nemoci« a »Barušky«; »C h ý ž e p o d h o r a m i« (1858) v utěšené zápletce mi-

lostné odráží svěží dojmy z druhé cesty po Slovensku z r. 1852. Dopsavši »Babičku«, B. Němcová směřovala k jednotné koncepci románové, kde by spojila charakteristiku lidu s reformními tendencemi společenskými; uskutečnění toho plánu přiblížila se nejvíce v rozlehlé, ne však zcela vyrovnané povídce ze Šumavy s vpletenými motivy slováckými v »Pohorské vesnici« (1856), při níž užila staršího náčrtu. Do dětských let přenáší vzpomínková črta »Pan učitel« (1860); dojmy z Červeného Kostelce se silným přízvukem humanitním a v jadrném realistickém podání vracejí se v »Chudých lidech« (1861); čistě tendenčně vyznívá sociální kresba o vyrovnání rozporů mezi lidem a panstvem »V zámku a pod zámčím« (1862); fragmentem zůstal skvěle vypravovaný počátek povídky »Cesta s pouti«; autobiografickou cenu má vášnivě zoufalá konfesse ženského osudu »Čtyři doby« (z r. 1855). Ve všech těchto pracích ukazuje se novellistické umění B. Němcové na svém vrcholu: na svěže a sytě vystiženém pozadí lidového života a přírodní malby rýsují se svérázné postavy jmenovitě ženské, typické pro svůj národ, mravně hluboké, nevšední osudem; jejich život podává často v zkratkách konflikty společenské, a básnička, jež v milém idealismu podává pravidelně kladné a šťastné vyřešení sporů individuálních i rodových, naznačuje bez vtíravé tendence možnosti rozluštění. Živost epického vypravování, malebnost líčení, ryzost a rozmanitost jazyková, ušlechtilý humor a něžná poetičnost dodávají těmto dílům půvabu nehynoucího.

Sebrané spisy B. Němcové počaly za její redakce vycházeti nákl. Augustovým v Litomyšli roku 1862—1863 a obsáhly VIII sv.; auktorka nedočkala dokončení, ani neměla vlivu na uspořádání a úpravu dalších svazků, které sestaveny jsou zcela nahodile a libovolně. Přehledně a prakticky uspořádána jsou díla B. Němcové v Nár. Bibl. 1869—1891 o IX sv. s poetisujícím životopisem od S. Podlipské, poslední díl obsahuje též ukázky auktorčiny pozůstalosti. Od r. 1904 vychází ve sbírce »Čeští spisovatelé XIX. století« kritické vydání děl B. Němcové péčí M. Gebauerové, Jar. Vlčka a V. Tilla; X svazky jsou díla vyčerpána.

Pro svůj životopis podala B. Němcová mnoho zpráv, ovšem ve volném a zahaleném zpracování básnickém, v dílech »Babička«, »Pan učitel«, »Čtyři doby«; spolehlivějším pramenem jest její obsáhlá kor-

respondence osobní i literární, souborně připravená k tisku Marií Gebauerovou a zužitkovaná úplně v monografii V. Tillově. Z literatury o B. Němcové nejdůležitější jsou po životopisné stránce práce: Josef Hanuš, Božena Němcová v životě i spisech 1889; Sofie Podlipská, Životopis B. Němcové 1891; Vincenc Vávra, Božena Němcová 1895, hlavně pak Václav Tille, Božena Němcová 1911 [Zlatoroh sv. V—VII] zevrubná a spolehlivá to »kronika života B. Němcové« s cenným aparátem obrazovým; po stránce lit. dějepisné Arne Novák, Božena Němcová v Literatuře české devatenáctého století díl III. část 2. str. 1—117.

Současně s B. Němcovou staly se na třech různých místech oblasti československé pokusy zachytiti skutečnost lidovou; František Pravda kreslil podhoří na českém jihozápadě, Antoš Dohnal venkovany hanácké, Jan Kalinčák skutečný život uherského Slovácka.

František Pravda (1817—1904), vlastním jménem *Vojtěch Hlinka*, narodil se dne 17. dubna 1817 ze starousedlé rodiny v Nekrasíně u Jindř. Hradce; do škol chodil v Klášteře u Žďáru a ve Svitavách, na gymnasium v Jindř. Hradci, filosofii a theologii vystudoval v Praze a ve Vídni. Byv vysvěcen, kaplanoval v Jarošově u Jindř. Hradce, v Kvílicích u Slaného, v ústavě slepců v Praze; r. 1847 odešel k trvalému pobytu jako hraběcí vychovatel na Hrádek u Sušice, kdež pobyl do smrti dne 8. prosince 1904. Do literatury vstoupil Fr. Pravda r. 1848 novellou »Dvě svatby najednou« v Štulcově »Blahověstu«, otiskoval pak až do konce 70. let hojně práce novellistické, jež vyšly ve třech souborech v »Povídkách z kraje« (1851—1853 v V sv.), »Sebraných spisech Fr. Pravdy« (1871—1877 ve IV sv. v »Nár. bibl.«) a »Sebraných povídkách pro lidi« (1877—1898 v XII sv.); k tomu druží se ještě výběr Pravdových povídek pro děti »Kytice« (XIV seš.). Z povídek Pravdových došly zvláštní obliby »Matěj sprosták«, »Vávra kuřák«, »Žárlivý Adam«, »Štěpánův Vít učí se na kněze«, »Matka študentů« a j. Literární osobnost Pravdova byla od počátku táz; s charakterní kresbou rázovitých postav prstonárodních, se široce epickým a jímavě primitivním vystihováním svébytnosti venkovského lidu dovedl sloučiti důrazné moralisování a katolickou tendenci nábožensko společenskou; jadrný vypravovatel měl však u něho vždy vrch nad stranickým kazatelem; výborný znalec našeho venkova zastínil v něm

učelivého žáka Auerbachova. (Fr. Pravda sám podal životopisný materiál v črtách »Z mého mládí na Moravě«, ve »Vzpomínkách na studie v Jindř. Hradci« a ve »Vzpomínkách ze života v Hrádku« [tyto ve »Vlasti« 1891—1892, ony v »Sebraných povídkách«]; význam jeho ocenili Arne Novák v Literatuře české devatenáctého století III. díl, část 2. str. 118—136 a Fr. Holeček v knize Fr. Pravda. Obraz jeho literární činnosti. V Brně 1907.)

Antoš Dohnal byl pseudonym *Leopolda Hansmana*, (1824—1863), přítele Boženy Němcové, okresního kancelisty v Brně, jenž jako Klácelův spolupracovník, pak i samostatný redaktor »Moravských Novin« (1853—1861) a pořadatel »Domácího přítele« získal si značných zásluh o novinářství moravské. Od r. 1860 vycházely v »Moravských Novinách« a v kalendáři »Domácím příteli« jeho povídky ze života hanáckých venkovanů na př. »Jak jsem dostal půllán« (1860), »Franta na vojně« (1861), »Na pazderně« (1862) a »Tonek« (1863 nedok.); jsou to jednoduše osnované povídky s plastickou charakteristikou lidových osob z Kroměřížska, psané velmi živě, prostou spisovnou mluvou, hojně zbarvenou dialekticky; moralištní tendence v nich není, takže, kromě své velké hodnoty ethnografické, jsou oceňovány jako počátky vesnické naturalistické povídky moravské. Dlouho byly nepřístupny, až r. 1906 vydal je v Telči poprvé souborně Jan Kabelík pod názvem *Antoš Dohnal, První povídky hanácké*; od téhož vydavatele je i studie o Leop. Hansmannovi v Čas. Matice Moravské 1897.

Jan Kalinčák (1822—1871), rodák z Horního Záturčí, po studiích v Levoči, Prešpurce a Halle stal se profesorem, později rektorem gymnasia v Modře, r. 1858 ředitelem slov. gymnasia v Těšíně, ale předčasně pensionován, odešel do Turč. sv. Martina, kdež zemřel. V mladistvém veršování jeho slučuje se vliv Máchův, Petöfiho a Heineův s ohlasy poesie prostonárodní; pak přilnul k literatuře polské, kterou se zálibou napodobil. Originelní notu našel teprve po r. 1848, kdy zahloubal se do vzpomínek na lidové poměry svého rodného domova, kdy vlastním zdravě reálním smyslem pozoroval zemanstvo a sedláctvo slov.-uherské; tu našel originelní typy, které uměl se skvostným realismem zachycovati, tu našel uzavřený starosvětský svět, ježž oživoval plasticky a humorně. Z novell sem hledících přímo klassický jest obrázek maďarských voleb

»Reštaurácia« (1860, nové vyd. 1907), k ní druzí se ještě »Svätý Duch« (1848), velký histor. román »Orava« (1870); méně zdařilé jsou dějepisné povídky z doby Korvínovy »Knieža liptovský« (1852), »Láska a pomsta« (1858) a »Mnich« (1864). (Autobiografii svou podal Kalinčák v »Lípě« 1862; sebrané novelly jeho vyšly v Turč. Sv. Martině 1871—1873 v VII sv.)

Karel Havlíček a české novinářství.

České novinářství začíná teprve probuzením konstitučního života v Rakousku; do té doby byl v Čechách jediný časopis politický »Pražské Noviny«, jež za redakce Lindovy a později Čelakovského měly význam literární (viz str. 166 a 167); r. 1846 stal se jejich redaktorem K. Havlíček, jenž tu podal základ a vzor českého národního novinářství.

Karel Havlíček Borovský (1821—1856) narodil se dne 31. října 1821 v Borové u Přibyslavě, kdež vychodil též školu utrakvistickou; doučiv se na německé škole v Jihlavě německy, přestěhoval se r. 1833 s rodiči do Německého Brodu, kdež studoval i na praemonstrátském gymnasiu do roku 1838. Tehdy odešel do Prahy na filosofii a tu hned v prvním roce stal se uvědomělým Čechem, horlivým všeslovanem, osvíceným racionalistou. Aby mohl úspěšně probouzeti lid, vstoupil r. 1840 do semináře, ale projeviv myšlení krajně svobodomyšlné i v otázkách náboženských, byl 9. září 1841 vyloučen pro »nedostatečný prospěch a lehké zásady«. Doma připravoval se soustavně k činnosti spisovatelské, vzděláváje se hlavně v duchu slovanské vzájemnosti; i přijal radostně prostřednictvím Šafaříkovým vychovatelské místo na Rusi, kdež vytrval od počátku 1843 do léta 1844. Tu poznal filosofii Hegelovu, kritiku mladoněmeckou, ale i slavjanofilské hnutí na Rusi a brzy se vyléčil ze svého nadšení rusofilského. Nejmocnějším literárním dojmem byl ruský realism Gogolův, v té době vzdělal se Havlíček též na nejlepšího českého epigramatika. Vrátil se přes Polsko v létě 1844 do Čech, konal drobnou buditelskou práci v Ném. Brodě, r. 1845 upozornil na sebe jako kritik v »České Včele«, počátkem 1846 převzal řízení vládních »Pražských Novin a Českých Včel«; tuto proměnil v nejlepší list kritický a literární, a tak odevzdal jí po roce do rukou V. B. Nebeského, ony staly se za jeho vedení z opatrného vládního časopisu liberálním li-

stem, který byl »svědomím celé vlasti«. R. 1848 vstoupil činně do politiky, zahajuje schůzi »Národního výboru«, záhy byl zvolen za Čáslav poslancem do zemského sněmu a pětinasobně do říšského sněmu ve Vídni, ale již v březnu 1849 skončil svou politickou praxi. České revoluční hnutí v duchu národně liberálním mělo v něm svého geniálního novinářského mluvčího; vzdav se vedení vládních »Pražských Novin«, počal 5. dubna 1848 vydávati »Národní Noviny«, jež do svého zastavení 19. ledna 1850 byly nejpopulárnějším listem politicky probuzeného českého národa. »Národní Noviny« byly vystřídány »Slovane«, jež od 8. května 1850 do 14. srpna 1851 vycházel dvakráte do týdne a statečně potíral reakci. Ta však byla na postupu, list zakazován, Havlíčkovi zapověděna Praha, takže musel se odstěhovati nejprve do Kutné Hory, pak do Něm. Brodu. V listopadu 1851 postaven před porotu kutnohorskou, která jej však osvobodila; v prosinci téhož roku deportován do tirolského Brixenu, kam r. 1852 rodina ho následovala, ale po dvou letech odešla, nemohouc snésti drsného podnebí podalpského. Koncem 1855 směl se vrátiti do Něm. Brodu k nucenému pobytu, ale při návratu do vlasti našel ženu mrtvou, sám pak přinesl si tuberkulosu. Marně ji léčil v lázních šternberských; odešel do Prahy, zemřel tam 29. srpna 1856. Jeho pohřeb uprostřed nejtuzší reakce stal se přece národu manifestací bolesti a lásky pro politického mučedníka.

Vlastní své povolání spatřoval K. Havlíček vždy v novinářství a tu stal se tvůrcem nejrůznějších druhů a útvarů; kromě toho však vynikl jako břitký prosaik a rázovitý překladatel, jako řízný kritik a výborný básník satirický a epigramatický. Literární dějiny musí pojednati o všech těchto stránkách bohaté jeho činnosti.

Novinářská činnost politická vyplňuje pět let mužného života Havlíčkova a zahrnuje tři politické žurnály: vládní deník »Pražské Noviny« (1846—1848), samostatný žurnál národní české strany liberální »Národní Noviny« (1848—1850), k nimž družil se od ledna do dubna 1849 humoristicko satirický týdeník »Šotek« a politickou revui »Slovane« (1850—1851); samostatně vydal Havlíček dva svazky novinářských svých statí, oba na prahu politické reakce 1851, a to »Duch Národních Novin« a »Epistoly Kutnohorské«: v těchto otiskl a rozšířil na XXXI kapitolu své statí o otázkách nábožensko-

politických ze »Slovana«, v oné knize vybral 81 nejdůležitějších statí z hlavního svého orgánu novinářského a věnoval je Fr. Palackému. Ve všech těchto statích hájil Havlíček neohroženě a důsledně program politického liberalismu a nacionalismu právě tak proti reakci vládní a německé nadvládě jako proti radikalismu revolučnímu; v základních otázkách politických hlásil se k Fr. Palackému. V otázce slovanské sympathisoval s Poláky a Jihoslovany a zavrhoval ruské samodržaví a snahy po nadvládě Ruska nad Slovanstvem ostatním; v otázce náboženské byl liberál a nepřítel klerikalismu, žádal reformu církve, odstranění jednoty církve a státu. Zásady tyto, k nimž družily se snahy o povznesení průmyslové, hospodářské, o zdokonalení školství, o probuzení veřejného života na venkově, hlásal K. Havlíček ve svých novinách způsobem několikerým; informoval formou všeobecně přístupnou a skutečně lidovou o základních otázkách veřejných, kritisoval ostře a spravedlivě politiku vídeňské vlády i revolučních stran, hájil postup strany národně liberální v Čechách, poučoval o politickém životě v cizině; přinášel statí praktické a všeobecně poučné; zachovával stále styk s českým venkovem. Jeho mohutná, rázovitá osobnost vystupovala za každou statí, jeho politicko-buditelskému programu podřízen byl každý článek, a veřejná kritika i uvědomělý racionalismus byly stále hlavními inspiračními zdroji novinářských orgánů Havlíčkových, které rovnaly se cizím liberálním listům svou pokrokovostí a mnohostranností, vynikající nad ně neohroženou odvahou. Forma, na niž působili Voltaire a Börne, byla lidová: přesný a jasný způsob Havlíčkova myšlení, břitký a úsečný jeho výraz, jadrný a ryzí jeho jazyk, snaha psátí srozumitelně a populárně výborně se tu slučovaly a způsobovaly neobyčejnou popularitu těchto časopisů. V tom Havlíčka nedostihl nikdo z jeho následovníků.

Břítkým prosaikem ukázal se Havlíček ještě dříve, než nastoupil dráhu novinářskou. Toho dokladem jsou jeho »O b r a z y z R u s a«, řada to národopisných a kulturně historických obrazů ze života současného Ruska, prodchnutých liberálním a demokratickým protiněmeckým názorem a dokládajících neobyčejné pozorovatelské nadání Havlíčkovo i jeho smysl realistický. Havlíček otiskl je v různých časopisech, souborně jich však nevydal; v knihu je sestavil a vydal teprve r. 1904 v Svět. knih. Zd. Tobolka. V »Obra-

zech z Rus« jeví se značný vliv soudobé ruské literatury, jmenovitě zakladatele ruského novodobého realismu N. V. Gogola (o jeho vlivu na českou literaturu pojednal V. A. Francev ve studii vydané v Petrohradě 1902); z Gogola přeložil Havlíček řadu prací: velký humoristický román »Mrtvé duše« (1849, knižně až 1894); povídky »Nos« (1845), »Plášť« (1845), »Vi« (1846), »Pověst o tom, kterak se rozhněvali pan Matěj s panem Matoušem« (1847), »Starosvětská šlechta« (1845) a dramatickou črtu »Lokajstvo« (1849). Stanovisko osvícenské, ostrí protihierarchické, řízný vtíp, duchaplné pojetí pohuly Havlíčka, aby dle německého přeložil z Voltaira XI menších prací pod názvem »Některé pověsti« (1851, Tobolkův novotisk v Svět. knih. 1905).

Jako kritik vystoupil Havlíček poprvé slavnou recensí Tylova »Posledního Čecha« v »České Včele« 1845, a na této časopis omezují se v letech 1845—1848 jeho projevy kritické neb literárně polemické. Kromě ostrého odsudku Tylovy novelly, v níž odmítl zároveň celý pseudovlastencký směr tehdejší české literatury, posoudil tu ještě Kollárovské slovanství, Vocela, Kappera, Bož. Němcovou a její pohádky, V. Štulce, J. Malého, slovenské separatisty Hurbana a Štúra, filosofy Čupra a Aug. Smetanu; příležitostně psal i o zjevích divadelních, školských a literárně organizačních; názory své vyložil v »Kapitole o kritice« v »České Včele« 1846. Polemickou a kritickou řízností, útočností a neohrožeností tónu, živým odporem proti veškeré frásovitosti a sentimentalitě, zdravým smyslem pro organický prospěch literární vynikl Havlíček nad všechny, kdož tehdy kriticky působili v časopisech, nad Čelakovského i Chmelenského, Tyla i Štorcha i nad K. Sabinu, aestheticky nejbohatšího kritika předbrežnového.

Básník Havlíček počal za gymnasijských let německými verši, prošel za studií pathetickým elegismem v duchu Kollárově a radikálním horováním vlasteneckým a protiněmeckým, až za pobytu na Rusi našel svůj vlastní genre, epigram a v něm vlastní svůj sloh. Z dochovaných asi 200 Havlíčkových epigramů třetina jsou překlady, a z nich poznáváme nejlépe cizí vzory Havlíčkovy; jsou to Martialis, Lessing, jehož se Havlíček přidržoval i theoreticky, pak Logau a Puškin. Soustavné studium jich padá do doby ruské, kdy složil většinu svých satirických nápisů. Pronikavým vtípem,

sahajícím namnoze k formě parodistické, úsečnou řečí, vyškolenou na prstonárodní písní, bičuje Havlíček nemilosrdně soudobé neřesti a zlořády literární, politické, společenské, jmenovitě však hierarchicko-církevní. Epigramům, jimiž předstihl nejen Kollára, ale zejména spřízněného Čelakovského, blíží se dravé parodie literární a politické z let 1846—1848, na př. »První generální schůzka Českého Museum l. p. 1847«, »Citlivá večerní píseň à la Pícek«, »Suselka nám píše« a t. p. Z této půdy vyrůstají též tři větší básnické skladby Havlíčkovy. »Křest sv. Vladimíra« (psán 1848—1854, vydán v zlomcích 1860, celkově 1870 a 1877) jest nemilosrdná satira na ruský absolutism a zároveň na náboženství vůbec v libovolně vymyšlené groteskní legendě o caři Vladimíru. »Tyrolské elegie« (psány 1852, vydány až 1860 a 1861 úplně) líčí humoristicko-satiricky deportaci Havlíčkovu do Brixenu se spodními tóny bolestného citu. Originelní zpracování midasovské látky v duchu prstonárodním podává »Král Lávrá« (psán 1854, otištěn až 1870). Všecka poesie Havlíčkova, založená na důkladném studiu prstonárodní písně, uchvacuje tím, čím i ostatní jeho tvoření literární a žurnalistické: vnitřní pravdivostí, silou mužné a odhodlané osobnosti, osvícenským názorem, břitkým vtípem, přirozenou duchaplností, prostotou výrazu a lidovostí slohu. V době absolutismu, na počátku našeho konstitučního života, v naší přítomnosti soustředil se všecek nadšený zájem národní na Havlíčka jako na osobnost, veřejného bojovníka, politického buditele a mučedníka; Havlíček-literát ustupoval před ním do pozadí. Ale i tento má v našich dějinách slovesných místo pevné: uvědoměle a promyšleně činí konec vlastenecké romantice a vytváří počátky literárního realismu českého.

Literatura o Havlíčkovi. Nejcennějším zdrojem poznání Havlíčkova života i jeho povahy jsou jeho listy, které vydal L. Quis, Korespondence Karla Havlíčka 1903; vedle toho nepozbylo ceny vydání V. V. Zeleného, K. Havlíčka Rodinné listy Brixenské. V Hoře Kutné 1888. Sebrané spisy Havlíčkovy počal vydávati r. 1880 V. Zelený, po něm 1886 K. Tůma; ale díla jejich zůstala zlomky. Teprve z poslední doby máme nová úplná vydání: Karla Havlíčka Politické spisy. K vydání upravil Zděnek V. Tobolka. Díl I. Pražské Noviny. Díl II. Národní Noviny. Díl III. Slovan a Epištoly Kutnohorské. V Praze, nákl. J. Laichterovým 1900—1903 (celkem 5 sv. o 2999 str. textu a LXXXIV str.

přídavků) a *Básnické spisy K. Havlíčka*. K tisku upravil L. Quis. Díl I. Básně. Díl II. Belletrie. Díl III. Kritiky. V Praze, nákl. týmž 1906—1908. — Z celkových děl o Havlíčkovi nejdůležitější jsou: K. Tůma, *K. Havlíček Borovský*, V Hoře Kutné 1885; T. G. Masaryk, *Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení II.* vyd. 1904; Em. Chalupný, *Havlíček. Obraz psychologický a sociologický* 1908; týž, *Karel Havlíček 1911* [Zlatoroh sv. IV., stručná to tresť spisu předešlého s cenným průvodem ilustračním]; Zd. Tobolka, *Karel Havlíček v Literatuře české devatenáctého století. Díl III.*, str. 538.—669. a Jan Jakubec, *Karel Havlíček, básník*, v témže díle, str. 670.—720.

Ostatní novinářství doby Havlíckovy. Vedle národně liberální strany, jejímž mluvčím byly Havlíckovy »Národní Noviny«, účastnily se politického ruchu r. 1848 v Čechách ještě strany dvě: strana vládní a strana radikálně demokratická. Strana konservativní a vládní dovedla pro sebe získati kdysi Havlíckovy »*Pražské Noviny*«, které od 2. července 1848 byly oficiosním orgánem a zůstaly jím i v době tuhnoucí reakce; vůdčími hlavami byli v nich J. Jireček, V. V. Tomek, J. V. Písek. Smýšlení konservativní šířil r. 1849 i populárně psaný časopis pro lid »*Vlastimil*«; tendenci polemické hlavně proti Havlíčkovi namířené sloužil r. 1851 orgán hr. Lva Thuna, »*Vídeňský Deník*« (1850—1852). Výborně organisované novinářství měla strana radikálně demokratická: vedle denního »*Pražského Večerního Listu*« (1848—1851), který zejména za řízení Sabinova vynikal propagační silou i slohovou živostí, byla to »*Lípa Slovanská*«, která se pak proměnila v deník »*Noviny Lípy Slovanské*« (1848—1849). Vedle Sabiny, nejduchaplnějšího a nejráznějšího ze všech, sloužili straně radikálně demokratické, vykazující již tehdy nejeden prvek socialistický, ještě tito významnější novináři: Jan Knedlhans Liblinský, Vincenc Vávra, pseudonym J. Sl. Haštalský (viz níže), dr. Josef Podlipský a Pr. Chocholoušek; většina z těchto novinářů stála později při kolébce žurnalistiky mladočeské.

Na Moravě přihlásil se nový ústavní ruch nejprve revuálním »*Týdeníkem*« (1848—1849), jenž za vedení a redakce *Jana Ohéřala* (1810—1870), žurnalisty spíše německého, a za ideového řízení Klácelova dovedl soustřediti veškeré pracovníky moravské

pod prapor svobodomyšlného směru v zájmu osvícení a poučení lidu; ač původní účel byl popularisační a belletristický, vnikala do »Týdeníku« vždy větší měrou politika. Ta našla své samostatné orgány postupně v listech »Moravské Noviny«, »Moravské Národní Noviny« (do r. 1852), a v »Moravském Národním Listu«, který r. 1858 vrátil se k původnímu názvu »Moravské Noviny«. Tyto časopisy v poměru k vládě dosti kolísaly; poslední z nich v letech 1861 až 1872, vysloveně hlásal rakouský centralism; nad Jana Ohérala a Leopolda Hansmanna (viz výše) vynikli v těch časopisech hlavně dva osvícení buditelé moravští, druhové i sokové v životě, důvěrní přátelé Boženy Němcové, František Matouš Klácel a Jan Helcelet. F. M. Klácel byl především filosofický snílek (v. níže); doktor lékařství a profesor techniky brněnské, *Jan Helcelet* (1812—1876), člověk velké kultury umělecké i literární a rozhledu světového, uměl silou své vášnivě a přece obzíravě bytosti změnit vše ve veřejný, svobodomyšlný, a moravským potřebám hovící čin. V období politického přerodu redigoval v Olomouci »Selské Noviny« a »Olomoucké noviny«, později se zasloužil jako redaktor vůdčího moravského kalendáře »Koledy«; vlastní dráha jeho byla politická. O velké znalosti světa i lidí, aesthetickém i slovesném vkusu, bohatém životě myšlenkovém i osvíceném vlastenectví moravském svědčí jeho »Korrespondence a zápisky«, jež vydal Jan Kabelík v Brně 1910.

Slovensko mělo ještě před revolucí v Štúrově deníku »Slovenskije Národnije Novini« s belletr. přílohou »Orol Tatránski« (1845—1848), vynikající listy pokrokové, demokratické a v širokém smyslu národně buditelské; listy ty však zašly uprostřed povstání, když vůdcové, Štúr, Hurban, Hodža, byli za protimaďarské manifestace své co nejkrutěji persekvováni a trestáni, a vláda mohla, ač na krátko, učiniti pokus o vydávání tří oficiosních listů pro lid slovenský.

Boj české filosofické myšlenky o duševní svobodu. Literatura paedagogická.

První období národního probuzení českého neseno bylo názorem osvícenským, filosofií racionalistickou, směrem Wolffovským a Leibnitzovským; nejprobudilejší duchové přiznávali se k anglicko-francouzskému

deismu a mravnímu naturalismu. Na pražské univerzitě působili stoupenci Wolffovi Seibt, Meissner, Cornova; veliký Dobrovský klonil se s celým názorem ke kritice Baylově; Učená Společnost v době rozkvětu byla baštou filosofického osvícenství; Jungmann byl stoupencem Voltairovým a Wielandovým, a ještě v době Havlíčkově Voltaire pomáhal k osvobození české myšlenky. Úpadkem a rozkladem osvícenství v cizině ubývá mu také v Čechách půdy, ale jeho místo nezaujímá u nás plně kritická filosofie Kantova, ani další romantické školy německých myslitelů. Nejprve hlásí se mocnou měrou filosofie křesťanská, třeba že nikoliv církevně pravověrná, která dosti eklekticky přejímá jednotlivé prvky z filosofických nauk cizích a zabývajíc se hlavně filosofií praktickou, neuceluje svůj podklad metafysický. Hlavním jejím nositelem na půdě české byl ušlechtilý kněz Bernard Bolzano (1781—1848), původem Vlach, professor filosofické fakulty pražské, který, i když persekucí církevní vrchnosti r. 1819 byl pro svobodomyšlné zásady sesazen, působil mocně na pražskou mládež jak svou dokonalou osobností tak svým humanitismem rázu eudaimonistického a přízvuku vlasteneckého. Filosofické svoje názory, které složil hlavně v dílech »Athanasia« (1827 a 1838), »Wissenschaftslehre« (1837) a »Über den Begriff des Schönen« (1843) čerpal z křesťanství, z Leibnitze, Wolffa i Kanta a působil jimi mocně na Čelakovského, Palackého, na Havlíčka, na Jablonského. (Viz stať M. Červinkové-Riegrové v »Osvětě« 1881 [XII], spisek J. Durdíkův O filosofii a činnosti B. Bolzana 1881 a knihu H. Bergmanna »Das philosophische Werk Bolzanos« v Halle 1909.)

Působením, názorem, filiací jest Bolzanovi velmi blízek první český filosofický spisovatel, Vincenc Zahradník.

Vincenc Zahradník (1790—1836) narodil se 29. prosince 1790 v Mladé Boleslavi, kdež vystudoval a připravoval se jako piaristický klerik k učitelství. Vystoupiv však z kolleje, dostudoval teologii a byl vysvěcen r. 1813 v Litoměřicích, načež stal se kaplanem ve Všejanech a Křinci. Osvícený biskup litoměřický J. F. Hurdálek povolal jej r. 1816 za svého knihovníka a r. 1820 jmenoval jej professorem pastorálky na theologickém ústavě v Litoměřicích, kdež působil s ním i Bolzanovec Michal Fesl. Když počalo v Praze stíhání Bolzanovo, byl i Fesl vyšetřován a sesazen; stejného osudu dostalo se též jeho příteli V. Zahradníkovi, jenž

zbaven byv professury, odstraněn na faru do Zubrnice u Ústí n. L. R. 1830 stal se farářem v Křešicích, kdež 31. srpna 1836 tyfem zemřel.

Zahradník byl duch v pravdě filosofický; svědčí o tom i jeho činnost básnická. Z jeho básnických skladeb vynikají jmenovitě bájky, které na rozdíl od bajek Puchmajerových, Chmelových, Langrových a Rubšových přesně se přidržují klassické theorie a praxe Lessingovy a jsou určeny pro čtenáře zralé, jadrnou a prostou formou, důmyslným vtípem a plynouou řečí vykládají zkušenosti morální a často i poznatky filosofické. Z 324 Zahradníkových bajek, jež zprvu psány německy, vyšla za života auktorova jen část: r. 1830 v Čas. Čes. Musea 25 bajek, 1832 v samostatné knize »Bájky Vincencia Zahradníka« o 161 čísle se zajímavou předmluvou theoretickou: z »Druhé sbírky bajek s připojenými aforismy o báje«, k tisku r. 1834 přichystané, vydány byly jen některé ukázky. Teprve r. 1906 vydal Ferd. Strejček v Svět. knihovně veškeré Zahradníkovy Bájky a básně; do nichž poprvé souborně pojal i Zahradníkovy didaktické skladby, »Zábavné hodiny«, navrátil jim původní formu veršovou, z níž vydavatel v »Květech« r. 1834 převedl je do prósy. (Viz kromě obšírného úvodu Strejčkova diskussi o formální stránku těchto básní v »Besedách Času« 1906 a v »Listech filolog.« 1906 [tuto od Fr. Čády].)

Jako filosof vycházel Zahradník od myšlení katolického, pokoušel se však oprtiti jeho názor důkazy z jiných učení filosofických, hlavně populární německé filosofie XVIII. věku (jmenovitě Chr. Garveho) vždy snažil se »rozumově podepíratí obsah učení církve katolické, ukazovati k praktické jeho hodnotě« bez tvrdé nesnášenlivosti k různověrcům. Hlavní zásluha jeho spočívá v přesném a jazykově ryzím tlumočení filosofických poznatků a pomyslů. Z jeho filosofických prací vyšlo za života jeho jen »Rozjímání o některých stránkách praktické filosofie« (v »Hlasateli« 1818), první to původní filosofické pojednání české; pak »O určitelnosti a svobodě vůle lidské« (v »Čas. kat. duchovenstva« 1836), »O cestách ku poznání mravního dobra vedoucích« (tamže 1837), »Filosofická jednání o vnitřní a zevnitřní povaze ctivosti« (neúplné tamže 1836); nevydána zůstala soustavná logika dle Bolzana, Kanta a Kruga sesta-

vená, »Počátkové umění myslitelství«; naprosto se ztratila jeho *Psychologie* (1835); k tomu se druží sbírky homiletických rozprav a kázání, řada dogmatických, moralistických a paedagogických statí, psaných většinou pro *Čas. katol. duchovenstva*. (Jasný obraz o Zahradníkovi, prvním filosofu českém, podalo teprve vydání *Filosofických spisů V. Zahradníka*, II díly, jež dle otištěných prací i rukopisné pozůstalosti uspořádal, obšírnými úvody opatřil a ve *Filosof. bibliotheca České Akademie* vydal Fr. Čáda, 1907—1908.)

Podobným postupem jako Zahradník ve svých »Počátcích myslitelství«, neprávem zapadlých, postupovali i *Antonín Marek* (v. v.), který dle Kruga a Kiesewetra vzdělal r. 1820 »*Logiku čili umnici*«, jež r. 1844 s metafysikou vyšla jako »*Základní filosofie*«, a *K. Ferdinand Hyna* (1802—1881), který ve své »*Empirické psychologii*« kompiloval *Lichtenfelsa* a *Herbarta* (viz o tom spis Čádův v *Rozpr. akademie X.*).

Největší filosofický duch této doby, *František Palacký* (v. v.), dobral se po stopách Kanta a anglických intelektualistů ve svých aesthetických studiích (1819—1828) i posledních resultátů noetických a metafysických, ale příliš záhy po prvním smělém rozletu uchýlil se od odborné práce filosofické a postavil své nadání myslitelské do služeb historie. Zatím vedly v Čechách boj o nadvládu nad duchy filosofickými pokantovské směry německé: idealistická filosofie přírodní, hegelství a škola *Herbartova*.

Přírodní filosofii v Čechách představovali především *J. E. Purkyně* a *K. S. Amerling*; Hegelovými žáky byli *A. Smetana*, *J. I. Hanuš* a *F. M. Klácel*, k němuž působením i názorem druží se *Jos. Fr. Smetana*, vědecký pracovník ve filosofickém duchu; *Herbartovu* nauku první k nám uváděl *Fr. Čupr*.

Velký fyziolog *Jan Ev. Purkyně* projevil své přírodně fysické názory kromě německého spisku »*Papierstreifen aus dem Portefeuille eines verstorbenen Naturforschers*« (v. výše), jmenovitě statěmi »*Člověk a příroda*«, »*O smyslech vůbec*«, »*Člověk přírody vládce a pán*« (*Živa I-II*) a v odbornější stati »*O ideálnosti prostoru zrakového*« (v *Čas. Čes. Mus.* 1837), kromě toho v několika přednáškách a referátech. Připínaje tu na vlastní naukové bádání fyziologické, dospíval, spojuje vědu s poesíí,

k myšlence o oduševnění země, což jest obdoba Schellingova učení o totožnosti subjektu a objektu. (O přírodní filosofii Purkyňové psal E. Rádl v Čes. Mysli I.)

Karel Slavoj Amerling (1807—1884) byl rodák z Klatov, a proto vedle zčeštěného jména Strnad užíval i pseudonymu Klatovský. Po důkladných gymnasijských studiích v rodišti a filosofických ve Vídni, vstoupil v Praze na medicínskou fakultu a byl tu r. 1830 promován; v letech 1833—1837 byl asistentem Preslovým, konal aesthetické a hygienické přednášky, pomýšlel na habilitaci a stal se sekretářem Kašpara ze Šternberka. Vykonav velké cesty, zahájil v Praze praxi lékařskou. Tehdy byl činný jako vědecký popularisátor, jako znamenitý přednášeč dorostu řemeslnickému, shromážděnému v »Průmyslové jednotě«, jako organisátor »Spolku ctnostných«. Plodem tohoto úsilí mělo býti velké encyklopaedické dílo »Promyslný posel«, z něhož vyšly jen malé částky. Na to obrátil všechny své snahy organisaci školské. Když jeho velký podnik obsáhlého vychovatelského ústavu »Budeč«, který měl vedle lidové školy české a ústavu pro vzdělání žen také zahrnouti paedagogium pro učitele, se nezdařil, stal se Amerling ředitelem české hlavní školy na N. Městě v Praze, při níž dle Amerlingových plánů časem se vyvinulo i paedagogium, poskytující jemu vítané pole činnosti paedagogické v duchu Komenského; z této doby pocházejí i jeho spisy faunistické, chemické a názorně účelné. Byv r. 1868 z důvodů snad politických, snad pro vládní nesouhlas s jeho methodou, pensionován, oddal se fysiokracii, pro niž r. 1872 založil »spolek fysiokratický«; kromě toho od r. 1870 byl ředitelem a lékařem ústavu slabomyslných v Praze, kde setrval do smrti 2. listopadu 1884.

Literární činnost Amerlingova byla neméně obsáhlá než jeho činnost veřejná; v první periodě do r. 1848 převládají spisy přírodovědné popularisující, na to do r. 1868 díla paedagogicko pansofická, v posledních létech přírodní filosofie, která ostatně u něho vystupuje již dříve. Filosofii náležejí jeho díla: »Skizze zu einem biologisch harmonischen Natursysteme« (1852), »Orientierungslehre oder Diasophie« (1874), »Der Gott des Christentums als Gegenstand streng wissenschaftlicher Forschung« (1880); kromě toho česky psané stati »Duchovní život nynějších časů« (v Č. Č. Mus. 1837—1838),

»Člověk velká pohádka«. V Amerlingových dílech přírodofilosofických, jež právě jako jeho spisy popularisační trpí podivínstvím, temností a strojeností výrazu a slohu (odtud varovná slova Čelakovského v »Růži stolisté« b. 98), často i nesrozumitelnou terminologií, nalézají se ohlasy různých filosofů: pro svůj diasofický plán čerpal mnoho z Komenského snah pansofických, pro svou filosofii čísel, kterou vyvrchoval svou metafysiku, přijal podněty od Pythagorovců, a motivy Schellingovy, Baaderovy, Krauseho, Okenovy vracejí se v jeho přírodní filosofii, která však samostatně slaví Boha nebo přírodu. Prvky ty Amerlingův hloubavý duch zpracoval samostatně a velmi směle, slučuje svou přírodovědeckou mystiku s hodnotnými reformami paedagogickými i sociálními. Byl však blouznílek a snílek, nepočítající s danými poměry, nepřihlízející k hmotným podmínkám a k dosahu vlastních sil. Celá jeho osobnost, ozdobená neobyčejně vzácnými vlastnostmi mravními, přímo typicky zobrazovala ráz přírodní filosofie německé do života přenesené. (Viz J. V. Jahn, K. S. Amerling, *Obraz života a práce* 1893; E. Rádl, *O české filosofii přírodní v České Mysli*, I. 1900; O. Kádner, *K. S. Amerling v Čechische Revue*, II, 1908; *Památce Amerlingově*, 1908, slavnostní sborník jubilejní, obsahující: 1. stať J. Dufka Amerlinga *Výchovny budečské a Geneastr.* a 2. Amerlingovy *Dějiny první hlavní školy*. [Vyšlo v Dědictví Komenského].)

Hegelova filosofie zachvátila české myslitele ještě větší měrou než německá filosofie přírodní; V. Zahradníkovi zdála se sice Hegelova filosofie bláznovstvím a její vyznavači temnými zmodrchanými hlavami; ale záhy někteří Schellingovci, na př. Aug. Smetana, přechylovali se k Hegelovi, a ač světská i duchovní vrchnost učence podezřelého z hegelianismu pronásledovala a zbavovala učitelských úradů, ač na druhé straně i horliví národovci podceňovali stoupence německé filosofie jako škodlivé hloubálky; ač Herbartovo učení všeobecně nalézalo podpory a přízně, přece řada vynikajících duchů přihlásila se k praporu velkého pruského myslitele, chýlíc se však spíše k jeho levici než pravici. Nejen filosofové z povolání, ale i literáti, na př. Nebeský, Němcová, Štúr, Hurban podléhali Hegelovu učení; v díle Palackého ozývá se Hegelova filosofie dějinná.

Ze hlásiti se důsledně k Hegelovi, bylo odvahou,

ukazuje osud, jež měl *Augustin Smetana* (1814—1851). Rodák pražský, vstoupil r. 1832 do řádu křižovnického a byl tu r. 1837 vysvěcen na kněžství, na to kaplanoval na různých místech. Stav se r. 1841 doktorem filosofie, působil od r. 1842 jako adjunkt, od r. 1845—1847 jako Exnerův supplet na filosofické fakultě v Praze. Vystoupiv pak z řádu a r. 1850 z církve katolické z důvodu filosofického přesvědčení, žil jako žurnalista. R. 1850 byl z církve exkomunikován, zemřel však již po půl roce v Praze. Augustin Smetana, smýšlením Čech, psal svoje díla německy. Jsou to jmenovitě »Die Bestimmung unseres Vaterlandes Böhmen« (1848), »Die Bedeutung unseres Zeitalters« (1848), »Die Katastrophe und der Ausgang der Geschichte der Philosophie« (1850); summu jeho filosofického přemýšlení obsahuje posmrtný spis »Der Geist, sein Entstehen und Vergehen« (1865), autobiografickou historii jeho boje s církví a o náboženství vydal A. Meissner, »Geschichte eines Exkommunicirten« (1863). Do češtiny přeloženy kromě »Zápisků z církve vyobcovaného kněze« (1863 Bambasem a r. 1901 L. Pohorskou) byly: jeho obšírná kritika Schellingovy filosofie (Jul. Glücklichem v České Mysli IV. 1903), pak »Úvahy o budoucnosti lidstva« a »Obrat ve vývoji filosofického myšlení« (obé 1903 Jednotou filosof.). Smetana byl žák německých filosofů; od Schellinga přešel k Hegelovi a v jeho duchu myslil dále. V přírodní filosofii dospěl k zajímavému idealistickému pojetí vývoje, ve filosofii dějin důmyslně dovozoval, jak Slovanstvu nastává úkol převzítí souhrn kulturní práce Západu, prohlédnouti a uspořádati ji, hlavné pak ji prodchnouti humanitní láskou a sociální spravedlností; v oblasti myšlení náboženského žádal od filosofa důsledně zřeknutí se všeho náboženství a zakotvení se v bezkonfessiční mravnosti. Vše, čemu učil, dotvrzoval Smetana svým životem, stav se mučedníkem svého přesvědčení a vzorem myslitele bez kompromissů. (Viz T. G. Masaryk, v Naší Době IV 1897; E. Rádl o jeho filosofii přírodní v České Mysli I, 1900; Fr. Krejčí o jeho náboženském stanovišti tamže, VI 1905.)

Na rozdíl metafysika a filosofa dějin Smetany, zabýval se filosofickou propaedeutikou a dějinami filosofie eklektický hegelovec *Jan Ignác Hanuš* (1812—1869). Vystudovav v rodné Praze, byl od r. 1835 adjunktem filosofie na universitě ve Vídni, od r. 1836

profesorem filosofie na universitách ve Lvově, r. 1848 v Olomouci, 1849—1852 v Praze. Zbaven byv pro podezření z hegelství professury, stal se r. 1860 universitním bibliotekářem, jímž zůstal do smrti. Z let jeho profesorské činnosti filosofické pocházejí hojně německé spisy a příručky z oboru psychologie, ethiky, logiky, dějin filosofie antické, vesměs v duchu idealismu německého; česky vydal v této době »Nástin duševědy« (1849), »Nástin logiky na základě metafysického« (1850), »René de Cartes« (v Čas. Mus. 1851), »Rozbor filosofie Tomáše ze Štítného« (1852). Později věnoval se hlavně filosofickému výkladu bájesloví slovanského, o němž již r. 1842 vydal »Wissenschaft des slavischen Mythus«, leč veškeré ty práce byly pouhá libovolná spekulace bez věcného podkladu a vědecké kritiky, tak »Bájeslovný kalendář slovanský« (1860), »Děva, zlatovlasá bohyně pohanských Slovanů« (1860), »Nástin báječných bytostí Báby a Děda« (1864); zásluhy si získal, že důvěrné přítelkyni své B. Němcové přiblížil hlubší podstatu národopisu. Povolání knihovnické obrátilo jeho pozornost ke knihopisu a dějinám literárním, ba i k spekulativnímu mluvnickví. V otázkách filologie staroslovanské, »Svatý Kyrill nepsal kyrillsky než hlaholsky« (1857), v grammatice, »Procházký po oboře mluvozpytu a starožitností slovanských« (1856), »Zkouška, jak by skladba a tvarosloví české spřádati se daly« (1866), v stilistice, »Nástin slohovědy« (1864), nepostoupil nad nekritické hypotézy a samolibé diletanství; jeho studie o otázce podvržených Rukopisů, »Die gefälschten böhmischen Gedichte« (1868) trpí nesoustavností a nepřístupností; jeho edice »Malý výbor ze staročeské literatury« (1863) a »Die lat. böhm. Osterspiele« (1864) mají chatrné transkripce. Ceny dosud nepozbyly jeho životopisně historické studie o J. Dobrovském (1867) a F. L. Čelakovském (1855) a pak jeho knihopisné snůšky »Quellenkunde und Bibliographie der böhmischen Literaturgeschichte« (1868) a »Dodavky a doplňky k Jungmannově Historii literatury« (1869—1871). Velká vědecká píle Hanušova, jeho kombinační důmysl, jeho fantasmie vždy se ztroskotávaly o nedostatek přesné kritičnosti a prostého výkladu faktů i o nadbytek filosofického spekulování též v naukách pozitivních.

František Matouš Klácel (1808—1882), jenž pocházejí z Č. Třebové, podepisoval se též Třebovský, získán byl pro filosofii osvíceným svým professorem litomyšlským, piaristou *Bonifácem Buzkem* (1788—1839). Vstoupiv r. 1827 k augustinianům v Brně, stal se již roku 1835 professorem filosofie na filosofickém ústavě v Brně; pantheistický jeho směr a hegelovský sklon učinily ho u duchovní vrchnosti podezřelým, takže r. 1844 odešel z kláštera, pobýval v Praze a v Liběchově, až přinucen vrátiti se do celly. R. 1848 a 1849 účastnil se politického i novinářského ruchu na Moravě (v. v.), sníl o zřízení »českomoravského bratrstva« v duchu sociálního sjednocení všelidského, udržoval důvěrné styky s B. Němcovou; v letech 1852—1868 dlel zas v klášteře, jenž mu byl vězením. Boj s hierarchií, nevolnost politická, úplný rozmach vnitřní svobodomyšlnosti, zápletky milostné pohnuly r. 1869 60letého starce, že odešel do Ameriky. Tam pracoval pro svůj pantheistický ideál společenské solidarity »vesměrnost« jako redaktor »Slovana«, »Hospodáře amerického«, »Hlasu« a »Svojana« až do své smrti v Belle Plaine dne 17. března 1882. Klácelova činnost literární byla dvojího směru, básnická a filosofická; jako básník odíval těžkou formou veršovou filosofické pomysly neb své morální zásady, nikoliv bez satirických šlehů, opíraje se často buď o vzory neb i o předlohy cizí; jako filosof nejednou opouštěl pevnou cestu logického myšlení a bloudival v končinách utopických pomyslů, tím spíše, že většinou zabýval se etikou. Veršované jeho knihy jsou »L y r i c k é b á s n ě« (1836), »B á s n ě« (1837), jdoucí po stopách Kollárových ideí a Klopstockových forem; pak sbírka mravoučné a politické didaktiky »J a h ů d k y z e s l o v a n s k ý c h l e s ů« (1845), volná parafrase Goetheova zvířecího eposu »F e r i n a L i š á k z K u l i f e r d y« (1845, nové vyd. v Svět. knih. 1906 pořídil J. Kabelík), parafrase Wolffova něm. převodu »B a j e k B i d p a j o v ý c h« (1846 a 1850 ve II díl; nové vyd. 1893), konečně za života netištěné překlady Goetheova »Fausta« a Immermannova »Tulipánka« (vydal v Svět knih. 1910 Jan Kabelík). Z filosofických spisů nejstarší jsou »E r k l ä r u n g e n d e r w i c h t i g s t e n p h i l o s o p h i s c h e n A u s d r ũ c k e« (1836) příručka to pro posluchače; pak otisknuv v Čas. Čes. Musea řadu cenných psychologických a aesthetických úvah a kritik, vydal trest učení svého profesora B. Buzka jako »M o s t e k a n e b s e s t a v e n í s k r o m n ý c h m y š l e n e k o

tom, na čem každému záležíti má« (1842); čistě hegelovská jeho filosofie řeči, »Počátky vědecké mluvnictví českého« (1843), vzbudila velkou diskussi. Byv sesazen, zpracoval svou původně německy psanou etiku česky jako »Dobrovědu« (1847), ale jeho aesthetika »Průprava k ladovědě« zůstala v rukopise. Poslední filosofické dílo Klácelovo byly úryvkovité »Enkyklopaedishe erinerungen an fortraege aus logik ethik etc.« (1868) absurdní jak pravopisem tak seřazením. Z let jeho činnosti novinářské pocházejí zejména osvěcené »Listy přítelkyni o původu socialismu« (1849), adresované B. Němcové. Četné nábožensko-filosofické práce Klácelovy z období amerického literární ceny nemají; ze všech však mluví volný myslitel naplněný sociálním utopismem a idealistickou optimističností; všechny jeho snahy nesou se k velkému cíli »Vesměrnosti«, jejímž jménem nadepsáno i poslední dílo Klácelovo. Hegelství, jež vedlo Augustina Smetanu ke kritice náboženství a k filosofii dějin, jež bylo Hanušovi vodítkem ve studiích o mythu, bylo Klácelovi východiskem pro nadšené sny humanitně sociální. (Viz V. Brandl, Příspěvky k životopisu Klácelovu Čas. Mat. Mor. XIII. 1881; St. Souček, Klácelova filosofie řeči české v List. filolog. XXXII, 1905; R. Dvořák, Klácel a založení Mor. Novin v Čas. Mat. Mor. XXXII, 1908; F. Čáda, Klácelova idea »Vesměrnosti« v Č. Mysli IX. 1908; J. Kabelík, František Matouš Klácel 1908.)

Filosofickou šíří naukových svých děl, ideovou náplní a skeptickou kritičností, soustavným bojem proti církevnímu a státnímu zpátečnictví družil se k Smetanovi a ke Klácelovi muž, jenž nenapsal odborných knih filosofických, a jenž jako pracovník vědecky popularisační jest blízek Jungmannově škole, jako satirický básník pak spřízněn s Havlíčkem. Je to *Josef František Smetana* (1801—1861), rodák ze Svinišťan u České Skalice. Vystudovav v Hradci Králové a v Praze, vstoupil r. 1823 do řádu praemonstrátů v Teplé, r. 1825 složil slib řeholní, r. 1826 přijal svěcení kněžské. Po dvouletém kaplanování v Uterém u Bezdruzic, stal se profesorem fysiky na filosofickém ústavě v Plzni. Tam uprostřed vědecké a literární práce, budě řemeslnictvo přednáškami a ostatní občanstvo politickými podniky, usiluje o zavedení českého vyučování na školách obecných, účastně se r. 1848 horlivě ruchu konstitučního a klesaje pak pod tíhou reakce, jež jej pronásledovala, setrval až do smrti; v posledních létech byl

poloslep. S učitelskou jeho činností souvisí jeho popularizační kompendia vědecká, »Obraz starého světa« (1834), »Základy hvězdosloví čili Astronomie« (1837), »Silozpyt čili fysika« (1842), i jeho učebnice fysiky a arithmetiky pro střední školy. Dlouho neznámý zůstaly jeho »Básně« (vydány souborně teprve r. 1905 Spolkem přátel vědy a literatury české v Plzni). Zprvu básnil Smetana podobně jako Jungmann neb A. Marek idealistické ódy, pak pokoušel se o ballady, o válečné epeje, od r. 1848 stal se však téměř výlučně satirikem. Formami básní, deklamovánek, básnických poslán, lidového popěvku, běžného říkadla obdobně jako Havlíček stihal ducha plný a neohrožený svobodomyšlník Smetana politickou reakcí, kvůli státníkům, zlořády úřednictva, nenárodnost škol, hlavně však asketismus oficiální církve, scholastickou anthropologii, zpozdilost coelibátu, papežskou moc, zásady konkordátu, kvůli řeholí, protikřesťanství církevníků, kteří by odsoudili samého Krista; filosofa prozrazují promyšlené útoky na metafyzický optimism a přírodní theologii. Smetana satirik patří k nejzajímavějším zjevům naší reakce; Smetana člověk, pravý filosof a humanista, neoblomný přes pronásledování vrchnosti církevní i světské, k nejušlechtlejším mužům své doby. (Viz brožuru F. Schwarze, J. F. Smetany literární a vlastenecké působení. V Plzni 1874; studie dra. Jar. Šťastného o Smetanově životě ve Věstníku čes. profesorů X-XIII [1903—1905] a o jeho literární produkci v Listech filolog. XXX, 1903 i ocenění Smetanových prací přírodovědeckých drem. J. Vykrutou v kalendáři Spolku na podporu mládeže v Plzni 1905.)

Vláda, která stihala a s professorských míst sesazovala vyznavače filosofie Hegelovy, chránila a propagovala naopak filosofický realism Herbartův, který od čtyřicátých let po celé půlstoletí zůstal rakouskou filosofii oficiální. Na pražské universitě přednášel hlasatel Herbartův, zapřisáhlý odpůrce psychologie Hegelovy, Franz Exner (1802—1853), jehož stoupencem byl český myslitel

František Čupr (1821—1882). Narozen v Chrasti, studoval v Litomyšli a v Praze; r. 1846 byl promován na doktora filosofie, načež byl vychovatelem. V letech 1848—1853 působil jako profesor lycea malostranského a gymnasia akademického, r. 1848—1849 přednášel jako docent filosofie na pražské universitě. Pozbyv obou

míst, řídil Čupr v letech 1854—1871 různé soukromé ústavy vzdělávací, r. 1861 zvolen za poslance, leč, ač podáním návrhu na revisi učebné osnovy středních škol vzbudil značnou pozornost, nenabyl politické popularity. R. 1872—1881, kdy ochabl i jeho smysl pro paedagogiku, žil v soukromí na statečku Kolčavce u Prahy, oddán svému dílu, tu i zemřel. Fr. Čupr, jemuž i česká paedagogika děkuje za řadu podnětů, byl uvědomělý herbartovec a jeden z prvních, kdož v Čechách příznávali filosofii právo bez ohledů národně a veřejně utilitářských. To ukázal již v polemice, kterou ve spojení s A. Smetanou, J. Wotkou a J. J. Kollárem vedl proti Havlíkovi a V. Gáblerovi pro oprávněnost filosofie v české literatuře, zejména pak pro oprávněnost směru Herbartova. Mínění své a svých stoupců shrnul v památném spise zajímavého názvu „*Sein oder Nichtsein der deutschen Philosophie in Böhmen. Ein Beitrag zur Geschichte der utilistischen Tendenzen der Jetztzeit*“ (1847). Důsledně své herbartovství doložil německou učebnicí, „*Grundriss der empirischen Psychologie*“ (1852), později však hledal stanovisko samostatnější, jednak veden touhou po filosofii národní, jednak inspirován vlivem Schopenhauerovým, jež vedle Tyrše v Čechách ojedinele přijal. O tom svědčí hlavní jeho dílo životní „*Učení staroindické, jeho význam u vznikání a vyvinování názorů zvláště křesťanských a vůbec náboženských*“ (od r. 1874 ve IV sv.), řada to volných kapitol svérázné kritiky náboženství, které se Čuprovi na základě jeho metody srovnávací jeví posléze dílem čistě lidským. (O Čuprovi srv. obsírnou studii M. Jaška v Č. Mysli VII a VIII, 1906 a 1907.)

Čuprem počíná řada českých herbartovců, kteří až do doby Masarykovy ovládali naši filosofii. Výklad o nich náleží již do oddílů následujících. (O tomto období srv. soustavnou studii Česká filosofie, již do Památníku Akademie napsal G. Zába.)

Paedagogická a školská literatura národního obrození. Osvícenské století XVIII. věnovalo veliký zájem výchově i školství, jsouc v rozumovém svém optimismu přesvědčeno, že soustavná a promyšlená výchova plně rozvine schopnosti myslící v člověku tak, aby jich mohl plně užívat k blahu svému i k štěstí společnosti a aby jimi mohl ovládat své city a vášně. Výchova osvícenská byla proto jednostranně rozumová, utili-

tářská a eudaimonistická. Školství osvícenské bylo vedeno snahou vymaniti se z područí církevního a podřídití se státu; jeho působení mělo býti doplňováno lidovými ve smyslu lidumilném. Velké školské reformy císařovny Marie Terezie, vykonané za podnětu J. J. Felbigerova v Čechách Ferd. Kindermanem, přiváděly i k nám oficiálně nové ty snahy, s nimi pohřichu též germanisaci. Vysoko nad časové předsudky povznesl se nejušlechtilejšími dobovými ideály odchovaný český šlechtic, hrabě *František Kinský* (1739—1805), vzdělaný díly nejmodernějších paedagogů Rousseaua, Locke a Pestalozziho. V památném svém zrcadle výchovy šlechtické, »*Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen*« (1773, po jaz. stránce viz výše), vede mladého šlechtice, určeného pro stav vojenský, od narození až k plnému rozvíjení citové i rozumové bytosti v duchu snášelivosti, humanity, lidství; jako stoupenec autonomních snah české šlechty Kinský žádá od výchovy kavalírské náležitý zřetel k národnosti a k jazyku. Jeho hlas byl výjimkou nejen mezi šlechtou, ale i mezi paedagogy. Typický mluvčí vládního směru, kněz *Aleš Pařízek* (1748—1822), organisátor obecného školství v Čechách a vydavatel paedagogického časopisu »*Der Schulfreund Böhmens*« (1816—1822), dlouho kolísal, než přiznal práva českému jazyku na školách obecných, ač sám byl českým spisovatelem. Teprve když r. 1816 připustila vláda češtinu do škol, připojil se Aleš Pařízek několika články k jejímu názoru a pracoval i o metodice českého jazykového učení. Jeho »*Pravidla české dobroписemnosti*« (1813) stojí na stanovisku staromilců proti reformám kruhu Jungmannova, jako Pařízek vůbec byl stoupenec školy Jana Nejedlého. Hlavní jeho spis paedagogický, »*Obráz dokonalého učitele*« (1808, přel. do češtiny F. A. Vackem 1822), psán jest německy; překlady z němčiny jsou první novočeské spisy vychovatelské, kniha Felbigerova (1777) a Lehockého (1786).

Ve stopách Pařízkových, ale prodchnut duchem vlasteneckým, kráčí národní buditel a literární organisátor dobřanský, královéhradecký a posléze chrudimský, děkan *Josef Liboslav Ziegler* (1782—1846), (v. výše), jenž v časopise »*Přítel mládeže*« (1822—1835 za redakce Zieglerovy, pak méně významně 1838—1848) dovedl soustřediti všecky české pracovníky paedagogické i školské. Ziegler sám kromě spisů z metodiky mluvnické vydal »*Věrného raditele rodičů, dítek*

a učitelů« (1824). Mezi spolupracovníky Zieglerovými vynikli ušlechtilý farář a proslulý kazatel, posléze žďárský, *Matěj Sychra* (1776—1830), prostonárodní původce zábavných spisků veršem i prosou pro lid i mládež, pak kněz kopidlenský *František Alois Vacek* (1779—1854), překladatel Pařízkův, a vzorný učitel v Chrasti *Jan Filčík* (1785—1837), který napsal řadu dobrých učebnic pravopisných, dějepisných, zeměpisných, počtářských i hospodářských, plně tak požadavek paedagogiky osvícenské, aby mládež byla důkladně též věcně vzdělávána.

Vychovatelské snahy české vlastenecké romantiky lišily se podstatně od paedagogiky doby osvícenské. Romantické období vůbec položilo vedle výchovy rozumové mocný důraz na pěstění citové stránky dítěte, po stopách Rousseauových domáhalo se zpřirození výchovy, usilovalo o důkladné vzdělání jazykové ve smyslu národním a přiřklo opět náboženství podstatnou účast v paedagogice. I u nás, kde většina paedagogů byla ze stavu kněžského, jest romantická výchova proniknuta křesťanským názorem, jenž souladně se pojí se silným duchem národnostním. Nejkrásnější formulaci této paedagogiky dětí i všeho lidu obsahují názory *Jana Kollára* v »Kázáních a řečech« (1831 a 1844, viz výše), kde, v živém souhlase s Komenským, se žádá vybudování výchovy na ideji náboženství, národnosti, humanity. Z podobných předpokladů, vážených z katolického myšlení a z populární filosofie německé, vycházel i *Vincenc Zahradník*, paedagogický eklektik, apriorista a křesťanský utilitář, který vychovatelské své názory vyslovil příležitostně v některých českých kázáních i zevrubněji v německých statích, otištěných v Jakschově »Schullehrer Kalender« 1835—1837.

Z praktických paedagogů přihlédala většina k vyučování jazykovému na školách národních; didaktických učebnic a pomůcek pravopisných, mluvnických, slohových a čítacích vyšlo v českém jazyku a v českém duchu do r. 1869, kdy nový zákon přetvořil naše školství, veliké množství. Kromě *Karla Vinařického*, jenž s velikým pochopením duše dětské a s opravdovým mistrovstvím slova stvořil české čítanky, zasloužili se tu zvláště bratří-učitelé *Josef Množislav Bačkora* (1803—1876) a *Štěpán Bačkora* (1813—1887), onen pomůckami k učení grammatickému, »Počátky ve čtení« (1848) a »Návodná proprava k mluv-

nici« (1850), tento »Čítankou« (1848). Štěpán Bačkora dal »Poutí z domova po vlasti« (1849) šťastný vzor zeměpisné pomůcky; pro názorný přírodopis vytvořili je *Jan Pravoslav Příbík* (1811—1883) a jmenovitě inspektor *Pavel Jehlička* (1826—1883), jehož »Svět v obrazech« (1863) jest cenným užitím a rozvitím zásad Komenského o vyučování reálném.

Větší spisy paedagogické napsal po tábořském profesoru dívčí školy *Janu Formánkovi Činoveském* (1809—1878), spisovateli »Listů, týkajících se vyučování mládeže na školách venkovských« (1839), a po varšavském lektoru českého písemnictví, grammatikovi *Františku Boleslavu Květovi* (1825—1864), jenž vydal »Nauku prostonárodní o výchování« (1849), teprve na konci své činnosti *František Tesař* (1818—1885), patřící hlavní dobou své paedagogické dráhy do tohoto období. Vedle ušlechtilého kazatele, dlouholetého správce trestnic a účinného poslance, faráře *Františka Řezáče* (1819—1879), jenž se zasloužil jako redaktor paedagogických časopisů i spisovatel spisů mluvnických, pravopisných a zeměpisných, byl *František Tesař* přední náš organizátor školský. Jeho život srostl úplně s osudem našich škol, jak o tom podává jadrné svědectví Tesařova autobiografie »Ze starého deníku učitele Zkusila«; na sklonku života vydané »Základové výchovávání« (1875) a »Moudrá kázeň ve škole« (1880) podávají trest Tesařových obsáhlých zkušeností. Nad jiné svérázným zjevem mezi učitelstvem předběžné doby byl *František Jan V Svoboda* (1803—1844) slovesná jeho činnost neztrácí nikdy souvislosti se školskou praxí, prodchnutou zdravým realismem a věrnou láskou k dětem; vše, co zakladatel vzorné školy na Hrádku v Praze napsal, věnováno jest výlučně prvouce, ale pojaté všestranně. Jsou to hlavně spisy: »Školka, čili prvopočáteční, praktické názorné, všestranné vyučování malých dítek« (1839), »Malý čtenář, čili čítanka pro malé děti« (1840), »První písař« (1841) a »Malý Čech a Němec« (1843).

Kvasící doba přerodu z vlastenecké romantiky k novým útvarům myšlenkovým a životním zrcadlí se i v naší paedagogice čtyřmi rázovitými postavami, jež hledají a nalézají nevyšlapané dráhy a při tom sytí své veškeré snažení vlastní nevšední povahou; jsou to J. V. Rozum, K. Amerling, F. St. Kodým, Fr. Čupr. Pro-

fessor něm. vyšší reálky *Jan Václav Rozum* (1824—1858) dovršil po svém způsobu úsilí a zdokonalení učení jazykového, jemuž sloužili naši didaktikové obrozenští; chtěl i do školy přinést výsledky hlubšího poznání jazykového, jež mu skýtalo jednak důkladné studium naší staré slovesnosti, jednak záliba v lidové gnomice; ve škole mělo se přihlížeti také k jadrnosti slohové. O tom svědčí kromě školských spisů, »Nauky o slohových videch« (1851) a »Krasořečníku pro mládež« (1858), samostatný podnik »Staročeská bibliotéka« (1853—1856), kde Rozum podobně jako kdysi F. F. Procházka otiskoval vzorná díla období Veleslavínova. Jako překladatel volíval Rozum nejraději německé spisy rázu populárně filosofického. Rozsáhlé a smělé své paedagogické plány, které měly sloužiti stejně mládeži jako učitelstvu, ženám jako řemeslnictvu, založil *Karel Amerling* (v. výše) na celé soustavě »diasofické« filosofie; slučoval se v nich s odvážným idealismem, jednotícím veškeru výchovu, zdravý a tvůrčí smysl pro reální poznávání, pro názorné vyučování, pro technický výcvik a pro užití praktických dovedností u výchově: ve všem tom byl Amerling posvěcený následovník Komenského. Amerlingovy hlavní spisy paedagogické, školské neb lidovýchovné jsou »Promyslný Posel« (1839—1847), obsahující populární výklad lučby, »Přírodně česká« (1851), »Orbis pictus čili svět v obrazech« (1852) a pak na základě náčrtů v pozůstalosti, Janem Dufkem vydané »Škola denní« (1885) a »Škola týdní« (1886). Ale jako v jazykovém výrazu jest i v paedagogickém tónutí Amerlingově mnoho nejasného a podivínského: v tom byl jeho pravým opakem bystrý praktik, lidový mistr živého a prostého výkladu, lékař, národní hospodář a lidumil, *Filip Stanislav Kodým* (1811—1884). Vlastním oborem činnosti vzdělaného medika, jenž všemi kořeny tkvěl v přirozeném životě hospodáře a včelaře, byla lidovýchova, která jej často vedla i k žurnalismu. Přední jeho popularisační spisy jsou: »Nedělní zábavy čili Prostonárodní poučování v silozpytu« (1845), »Naučení o živlech« (1849), klassická »Zdravověda« (1853, nové vyd. v Svět. kn. 1898), »Tělověda čili fyziologie« (1862) a »Procházky v oboru přírodních věd« (1877). Kterak Kodým sledoval až do stařeckého věku vědecké pokroky, ukazují spisky »Čemu učí Darwin« (1876) a »Novější názory o stvoření světa« (1876).

František Čupr (viz výše), první uvědomělý herbarovec na půdě české, svoje snahy o prohloubení a znárodnění školství, jimž sloužil jako spisovatel paedagogických článků, jako průkopník odborně vychovatelského časopisectví, jako ředitel učebního ústavu, konečně i jako poslanec, neobmezil na školu obecnou, nýbrž měl spíše na zřeteli gymnasium. Z jeho paedagogických statí, psaných jmenovitě v l. 1848—1853, vyšla jen část česky v *Časopise Musejním*; v nich hlásí se zvláštní důraz na výchovu citovou i na výcvik tělesný ve volné přírodě; školy mají býti naplněny nejen národním jazykem, ale i národním duchem; leckde — jako zejména v Čuprově vychovatelském ústavě »na Kolčavce« — prosvítá vzor výchoven Salzmannových.

Ani na výchovu dívčí nebylo zapomináno, a též literatura podává o tom svědectví. Počátkem 40. let ozvaly se dva smělé pokusy o zřízení dívčího vychovatelského ústavu v duchu národním a modernějším, a to z vrstvy, kam náležela horlitelka pro osvobození bytosti ženiny B. Němcová; jeden pokus pojí se ke jménu Amerlingovu, druhý k osobnosti Bohuslavy Rajske. Leč nezdarem Amerlingovým a sňatkem B. Rajske pokusy ty se zmařily; neúplně a na krátko obnoveny byly r. 1855 *Honoratou z Wisniowských Zapovou*, (1825—1856), Polkou rodem, chotí vlasteneckého dějepisce (v. níže). O vlastenecko výchovných snahách útlocitné Polky, která vypravovala v několika člancích časopiseckých o lidu svého domova, svědčí i dívčí almanah »*Nezabudky, dar našim pannám*« (1859). Viz o ní K. Světlé »*Z literárního soukromí*« a monografii E. Jelínka (1894).

Paedagogické časopisy v době obrozené (viz o nich monografii Jos. Peška v *Paed. Rozhl.* 1911 a 1912) počínají Zieglerovým »*Přítelem mládeže*« (1822—1835 a 1838—1848), pak následují »*Posel z Budče*« (1848—1851), založený Jos. Frantou Šumavským a vedený J. Řehákem a F. Tesařem, Havelcova »*Škola*« (1852—1854), katolicky zbarvený »*Školník*« (1852—1878), řízený královéhradeckým paedagogem a knězem J. A. Šrůtkem, »*Škola a život*« (1855—1869, s přílohou »*Štěpnice*«), vedená J. V. Rozumem a F. Řezáčem, jenž vydával také »*Školu národní*« (1863—1869). —

Literatura pro mládež nevytvořila dlouho spisů formou i duchem původních, nýbrž žila z překladů a napodobenin písemnictví německého. Zprvu to byly

mravoučné povídky, prosycené osvícenským utilitarismem a lidumilstvím vtíravé tendence a velmi schematického řešení dějového i charakterního, které k nám uváděny; pak v době romantiky byly vystřídány odvarem buď sentimentálních příběhů rodinných neb dobrodružných a fantastických povídek pravidelně s nábožensko-mravním náterem. Nejčastěji byli překládáni Krištof Schmid, František Hoffmann, Gustav Nieritz; mezi překladateli byli nejplodnější *František Bohumil Tomsa*, *Josef Václav Zimmermann* (1804—1877) *Václav Filípek* a *Josef Pečírka* (1818—1870); v povídkách *Hýblových*, *Marie Antonie*, *Josefa Chmely* a *M. D. Rettigové* docházely německé vzory napodobení. O samostatnější práce pro děti se pokusili mnozí paedagogové, nejšťastněji *Jan Václav Rozum* a *František Jan Svoboda*, jsouce však bez vlastní vypravovatelské schopnosti, utkvívali zpravidla na suchém moralisování a vlasteneckém horování. Veršovanou literaturu pro mládež vytvořili *Karel Vinařický* a *František Doucha*, lehcí, jadrní, půvabní mistři drobných deklamovánek ze života dětského v rámci šťastné idylly, o pracích těch viz i výše. Prvním časopisem pro děti byla Sluníčková »*Včelka*« (1850—1855), J. V. Rozum vydával »*Zlaté klasy*« (1854—1856) a Štěpán Bačkora »*Budečskou zahradu*« (1850—1859). Z knihoven dětské literatury byly Pospíšilovy »*Záhavy pro mládež*« (od r. 1852) vyplněny namnoze překlady; v »*Dědictví maličkových*« (od r. 1859) dovedl královéhradecký paedagog a kněz *Josef Antonín Šrůtek* (1822—1901), dědic snah Zieglerových, shromážditi řadu českých dobrých spisovatelů katolické tendence, na př. Fr. Pravdu a Josefa Ehrenberga.

2. Doba Nerudova a Hálkova.

Povaha doby.

Dobou Nerudovou a Hálkovou nazývati chceme dvacetiletí, ohraničené přibližně vydáním programního almanahu »*Lady Nióly*« roku 1854 a smrtí vůdce tehdejšího pokolení literárního, Vítězslava Háška r. 1874. Zmíněným almanahem a ročenkami i časopisy, za ním záhy následujícími, soustředilo se mladé pokolení dvacetiletých spisovatelů a sjednotilo se s několika literárními i politickými revolucionáři z r. 1848; jak theoretickými staťmi kritickými a aesthetickými, tak zvláště vášnivou polemikou s představiteli starší konservativní generace rozrůžnilo se naprosto od před-

chozí literatury. Založivší si záhy s neobyčejnou organisací schopností řadu časopisů, našlo pro sebe případné orgány, které, neméně než knižní bohatá produkce, poskytovaly jasný obraz o rušném životě této nové školy, postupující vědomě a úspěšně. Veřejné vítězství této nové školy literární má však také pozadí politické. Reakce padesátých let dovedla stranu národně liberální umlčet neb upoutati k odborné práci vědecké; pozavírala stoupence radikálního demokratismu do vězení neb vypověděla je za hranice; za to přívrženci vládní a zpátečnické politiky ovládli český život literární; nejsouce produktivní, doporučovali alespoň úzkostné lpění na slovesných tradicích, nevinné napodobování prstonárodní poesie, varovali před novými směry cizích literatur, odkazovali k dějinám. Jakmile se mladé pokolení soustředilo, přijalo od svých spojenců ze strany radikální, kteří postupně, odpykavše si své tresty, vraceli se do veřejného života, jejich program politický a společenský a pracovalo soustavně proti reakci a za obnovení svobody konstituční. Jestliže v prvních bojích, jimž neočekávaný úspěch přinesl rok 1860, kdy vydán říjnový diplom, stáli staří radikálové i mladí literáti svorně po boku někdejších národních liberálů, odtrhli se r. 1863 od nich a založili nový útvar politický, demokratickou a svobodomyšlnou stranu mladočeskou. Tak úspěch mladé literatury jest souběžný a souvislý s úspěchem obnoveného života politického, postupujícího za ideály konstitučními cestou lidovosti a svobodomyšlnosti.

Mladé pokolení lišilo se od generací předbřeznových řadou důležitých a mocných rysů, které různé bývaly vystihovány: zdálo-li se koncem 50. let, kdy bojovány nejprudší boje obou směrů, že šlo o školu národní na jedné, kosmopolitickou pak na druhé straně, jeví se nám dnes tento spor spíše konfliktem epigonů romantiky se zástupci tendenčně zbarveného realismu. Vycházejíce větším dílem ze školy »Mladého Německa« a s ním sdružených politických básníků z r. 1848; navazujíce namnoze na veřejné i básnické snahy literární Francie z r. 1830; žijíce též z některých podnětů poesie Byronovy; přichylujíce se ve filosofickém názoru ke kritickému radikalismu levice Hegelovy; přejímajíce konečně i zásady revolucionářů z r. 1848, žádali tito mladí spisovatelé od básníka jednak vášnivý vztah k současnému životu, jednak mocné prožití veškeré poesie.

Vášnivý vztah k současnému životu měl přinášeti

opětovný zájem o dobové ideje a časové problémy v literatuře, sociální pojetí skutečnosti, hledisko pokrokové, namnoze však i nezamalenou tendenci, bezprostřední zasahování literatury do veřejnosti, čínorodé působení na mdlé obecenstvo; jako škola mladoněmecká, byla i generace Hálkova a Nerudova vyznavačkou společenské rovnosti, osvobození a povznesení pracovních tříd, ženské emancipace, náboženské svobody a proticírkevního liberalismu. Tyto všesvětové ideály byly arciť v protikladě s dosavadním národnostním programem českého písemnictví, a vskutku proti zastancům tohoto směru svedli mladí spisovatelé nejednu hlučnou půtku za světoobčanství, mezinárodnost, ba nenárodnost básnictví; později arciť dospěli v otázkách národních k hlediskům naprosto jiným. Požadovali-li pak dále od básníka mocné prožití veškeré poesie, vyjadřovali tím svůj důrazný individualism; básník bez ohledu na daná pravidla, dané tradice, dané útvary měl vysloviti celou svéráznost svého vnitřního života, neohlížeje se na pravo ani na levo; zejména neměly ho odstrašovati předsudky náboženské a mravní; byl-li plnou individualitou, jistě zaznívala v jeho poesii také jeho doba, také jeho národnost. Ježto pak celé toto pokolení raněno bylo zlou chimae-rou citové rozháranosti, světobolného zármutku, zoufalé rozervanosti, hlásí se tyto tóny opětovně v lyrice doby, proti nim však i drsná skepse, břitká ironie, kritická blaseovanost, sarkastické překonávání vlastního citu, boj chladného rozumu s prudkou vášnivostí: protiklad tento nejlépe představuje dvojice Pflieger a Neruda.

Stilově umělecká stránka literatury stála v tomto období až na místě druhém. Požadavek krajního individualismu, nevážnost k aesthetickým pravidlům, tendenční názor o sociální účelnosti umění, konečně i sklon předních zástupců doby k žurnalismu, způsobily značné zanedbávání formy a uvedly do literatury namnoze improvisaci; ani Hálek, ani Neruda nebyli mistry bezvadného verše, ryzího rýmu, slovní hudby. V poesii snaha po pravdivosti dovedla k drsné prosaičnosti výrazu, jenž nešťítíl se ani trivialismů, ani suchopárností; byla to však v jádře zdravá reakce proti prázdné uhlazenosti lyriky vlastenecké. Z domácích básníků působil Erben úsečnou stručností svých ballad; jen nemnozí z mladých básníků, na př. Heyduk, dali se i stilově ovládati poesíí prstonárodní. Z cizích umělců byli Heine a Lenau, Petöfi a Béranger vzory

pro lyriku, Byron, Puškin, Lermontov pro epiku. V novellistice se velmi zřetelně ukazovalo vnikání žurnalismu do krásné prósy: drobná skizza, obrázek z cest, genrové zachycení figury neb výjevu z ulice, causerie v povídkovém rouše — toť byly zvláště oblíbené drobné formy novellistické. Ve větších skladbách románových ovládala tendence a řešení společenských problémů nad kresbou charakterů a stavbou dějovou; volná technika mladoněmeckého románu a přepjatá tendenčnost děl George Sandové působily velmi vlivně; ale ježto oba největší prosaikové této doby Hálek a Světlá šťastně pokračovali v tradicích B. Němcové a Fr. Pravdy, podařilo se jim vytvořiti díla národně ryzí a kmenově svérázná. Také drama dalo se ovládnouti cizími vzory a podřídilo svou tvarovou slohovost dobovým tendencím a přechodní módě, aniž dovedlo se vypracovati z tohoto područí.

Literární i politické orgány doby Nerudovy a Hálkovy. První soustředění mladšího pokolení provedl ve svém »Lumíru« (1851—1864; od r. 1862 redigoval V. Hálek) nadaný dramatik, jemný znatel dějin umění *Ferdinand Břetislav Mikovec* (1826—1862); přinášel tam vedle hojných básní přeložených i verše původní, mezi nimi prvotiny Nerudovy, Hálkovy, Pflégrovoy; belletrii přeloženou i českou od mladších i starších spisovatelů; divadelní i literární kritiku, historické a umělecké drobnosti. Programně vystoupila mladá literatura ve Fričově almanahu na r. 1855 »Lada Nióla«, kde sice pozdější vůdcové nové školy literární nebyli zastoupeni, kde však hlavní zásady její redaktorem byly formulovány; ostatně přispěli sem i literáti starší. Lze říci, že »Lada Nióla« má význam ne tak obsahem, jako ruchem, jež vzbudila. Dědictví její přejal almanah »Máj« (1858), který vyšel za formální redakce Barákovy a za přispění Fričova, Sabinova, Hálkova, Nerudova, Heydukova, Mayerova, Světlé a Podlipské, věnován byl významně památce Máchově; další ročníky (1859, 1860 a 1862) redigoval Hálek.

Řadu časopisů mladé generace zahájil Neruda »Obrazy života« (1859—1860), kde bojován hlavní boj proti odpůrci mladé literatury Jakubu Malému; následovala »Rodinná Kronika« (1863). Hálek počal svou redaktorskou činnost v »Lumíře« po Mikovcovi, proměnil pak »Lumír« ve »Zlatou Prahu« (1864—1865) a po smrti nakladatelově založil s Nerudou týdeník »Květy« (1866—1872; od r. 1867 Neruda se již

redakce neúčastnil). Po zániku »Květů« spojil se s Nerudou r. 1872 k vydávání nového časopisu, jemuž dal opětně jméno »L u m í r«, ten však záhy přešel do rukou jiných a stal se střediskem mladší skupiny básnické. Vedle těchto listů, které představujíce takřka program svých redaktorů, otiskovaly hlavní práce básnické i polemiky školy, sloužilo několik více méně nestranných, někdy i bezbarvých časopisů prostě zábavě a vzdělání čtenářstva, tak belletristický týdeník s obrazy a s časovou látkou, »S v ě t o z o r« (od 1867 potrvál do r. 1899, redaktory byli postupně E. Tonner, J. J. Kořán, Sv. Čech, J. Jireček, Pr. Sobotka a M. A. Šimáček) a populární revue »O s v ě t a« (1862—1863, redaktor F. Schulz.)

Novinářství od r. 1848 do let šedesátých a sedmdesátých. K časopisům belletristickým a populárním druží se od r. 1860 hojně podniky žurnalistické, jichž styk s literaturou, divadlem a kritikou v této době jest velice intensivní. R. 1860 založen dvojí politický deník programu liberálně demokratického »Č a s« (1860—1863, od r. 1862 změnou redaktorovou politického smýšlení změněn i směr listu) politikem a advokátem drem. *Aloisem Krásou* (1828—1900) a »N á r o d n í L i s t y« (od 1861 doposud) Juliem Grégrem; Neruda s jinými mladšími svobodomyšlnými literáty pracoval v Krásově »Času«. Po změně v řízení času přešli do nového krajně demokratického »H l a s u« (1862—1865); když tento deník sloučil se s »Národními Listy«, odešla tam většina mladých spisovatelů a radikálních politiků. Sloučení toto souviselo s politickou rozlukou v českém dotud jednotném táboře českém, kterou uspíšila neshoda v otázce polské a v poměru k šlechtě a kněžstvu. Politická skupina kolem »Národních Listů« nazvána byla r. 1863 *M l a d o č e c h y* a vytvořila samostatný typ českého liberálního demokrata, jak jej představovala si léta 60. a 70. Tento typ svojí uvědomělou lidovostí, svým mužným odporem k privilegovaným stavům, svou důraznou svobodomyšlností, svými snahami protiklerikálními a proticírkevními, svým sklonem k liberálnímu individualismu v politice i v hospodářství, svou důslednou opozicí proti vládě, svým neoblomným úsilím protigermanisačním byl mladé škole literární neobyčejně blízký, i přijali jej mladí literáti za svůj, prohloubili myšlenkově a umělecky, vedle politiků stojí v první řadě nového tábora i Neruda, Hálek, B. Smetana. (R. 1911 vydán na paměť padesátiletí »Národních Listů« obsáhlý »A l m a n a h »N á r o d n í c h

Listů, obsahující hojnou vzpomínkovou látku k dějinám české žurnalistiky.) Vůdčími politiky a žurnalisty mladočeského tábora byli kromě Sabiny zvláště:

Franz Staakovsky (1823—1880), advokát a poslanec, jež již r. 1848 stál mezi vůdci pražské revoluce, začež potrestán šletým vězením, prodělal přechod z »Času« do »Hlasu« a odtud do »Národních Listů«, proslul jako publicista i řečník, uchvacující citově mohutností obrazového vyrazu i nadšeným pathosem. Hlavní jeho právnické vědecké práce, prozrazující vlivy předních myslitelů politického liberalismu hl. J. St. Milla, »V ý k l a d voleb z á s t u p c ů d l e p r á v a a s p r a v e d l n o s t i« (1875) zůstala torsem: »S l a v n o s t n í ř e č i« vyšly u výboru 1878, »V ý b o r z p o l i t i c k ý c h ř e č í a ú v a h« jeho vydán S. Hellerem 1899.

Julius Grégr (1831—1897), doktor práv a poslanec, byl zakladatelem a vůdčí duší »Národních Listů«, pro něž opětovně byl pronásledován a trestán; programní jeho články i politické stati čekají posud na soubor: jsou směsí demokratického liberalismu a vlasteneckého historismu.

Eduard Grégr (1829—1907), bratr předešlého, doktor lékařství a poslanec, snažil se v 60. a 70. letech dáti svojí skupině politické také podklad vědecký, buduje jednak svoje svobodomyšlnictví na moderních názorech přírodovědeckých, jednak popularisuje poznatky naukové mezi lidem. Kromě soustavných přednášek, které měly ráz pozdějších universitních extensí, zasažoval se o podniky literární: r. 1867 založil lidovou latinou knihovnu »M a t i c e L i d u« (doposud vycházející) s programem svobodomyšlně propagačním, r. 1876—1883 sbírku agitačních brožur protiklerikálních a informačních »Epištoly svobody«. Jeho charakteristický »D e n í k«, význačný pro historii a myšlenkovou náladu doby, vydal Z. Tobolka r. 1907. [Darvinismus a positivismus, který E. Grégr hlásal, proměnil se v materialistickou přírodní filosofii Büchnerovského rázu ve švižně a bystře psaných proticirkevních a protináboženských brožurkách agrárního politika a selského myslitele *Alfonse Štastného* (* 1831), jež svou dobou měly značný vliv na myšlení českého lidu.]

Josef Barák (1833—1883), žurnalista a buditel dělnictva, kromě činnosti v denících mladočeských založil r. 1867 list »S v o b o d u«, zastávající krajně protináboženské stanovisko. Byl znám jako populární řečník, jeho nadšené, ale v podstatě mělce frásovitě »P ř e d-

nášky« rázu hlavně příležitostého vydali J. Podlipný a V. Rezníček (1884). V 50. a 60. letech psal do almanahů a časopisů mladé generace erotickou a vlasteneckou lyriku, která souhrně vydána až r. 1905 v knize »Vzpomínky Josefa Baráka« nakl. družstvem »Máje«.

Z mladších novinářů mladočeského směru vynikli zvláště:

František Schwarz (1840—1906), zakladatel »Plzeňských Novin« (1864, později přezvaných »Plzeňskými Listy«), jenž obrátil hlavní zřetel k samosprávě, hlavně na českém západě. Nejen založený jím (1879) »Samosprávný obzor«, nejen s jasnou přesvědčivostí psané »Listy o zřízení obecním« (1869), ale i dva populárně názorné spisy v rámci polobelletristickém »Starosta Václav Dobrovský, reformátor obce Nezdarovské« (1877) a »Působení Václava Dobrovského, okresního starosty« (1890) slouží příkladně výchově našich venkovských obcí pro rozumnou a uvědomělou samosprávu.

Karel Adámek (* 1840), rodák a dlouholetý okresní starosta hlinecký, vyšel z důkladného a důvěrného poznání minulosti, hospodářského stavu i životních potřeb východočeského pohorského svého kraje; rozšířil svůj obzor studiem dějepisným a sociálním jakož i obsáhlými cestami, na nichž si zvláště bedlivě všiml života národohospodářského a vyrostl posléze v znamenitého znalce autonomie i politického obhájce kulturních potřeb, zvláště školství. Jeho spisy, z nichž některé se zabývají v Čechách poprvé veřejně společenskými otázkami, na př. alkoholismem, obmezením denní doby pracovní, pojišťováním dělnictva, psány jsou s přesvědčivou živostí, lidově, názorně a upoutají zejména zvláštním spojením evropského rozhledu a východočeského svérázu; množství osobních vzpomínek a vztahů naplňuje je působivou bezprostředností. Z obrovské řady jejich uvádíme několik význačnějších. Populární vyprávěč historický promlouvá v knihách »Památky českých reformátorů« (1874), »Čechy a Itálie v XIV. stol.« (1875), »Čtrnáctý věk« (1878), »Doba poroby a vzkříšení (1878), »Z věku roboty« (1888), »Z dějin osvobození rolnictva« (1899) a »Z dějin okresu hlineckého« (1909); žatvou Adámkových cest jsou knihy »Paříž« (1872), »Různé listy z cest Němec-

kem a Francií« (1874), »Z Uher« (1894), »Z Německa« (1903), »Národopisné rozhledy z Rusi« (1904) atd.; veřejnému a hospodářskému životu věnovány zvláště sborníky »Naše rolnictví« (1884), »Z naší doby« (1886 ve IV sv.). Z řečí Adámkových vydány zejména jeho promluvy parlamentní (1880) a řeči školské (1883, 1890). V posledních letech spisuje Adánek své živé paměti politické, kde pevnou rukou nakreslena nejedna rázovitá podobizna; cenný a charakteristický rozbor těchto vzpomínek, z nichž nejrozsáhlejší jsou »Mé paměti z doby Taaffovy« (1910), podal v »Přehledu« (1911) R. Urbánek.

Gustav Eim (1849—1897), do r. 1874 přední spolupracovník Šimáčkův, pak vůdčí novinář v »Národních Listech« a od r. 1891 význačný mladočeský poslanec v říšské radě, vynikl slovesným uměním nad všecky publicisty soudobé. Překotný temperament až umělecky vznětlivý, pronikavá znalost lidí, národů, poměrů, dějin, smělý a výbojný rozhled evropský byly duševní předpoklady oslňujícího spisovatele, jenž psal jazykem řečnický útočným, sršícím vtípem, žertem, slovní hříčkou, ale i sarkasmem a satirickou vervou. Jeho zprávy o parlamentě, kam vkládal břitké charakteristiky politiků, i jeho studie situační postihovaly vždy trest politických dějů; skvělé byly i jeho řeči v poslanecké sněmovně a před voliči od r. 1891. »Politické úvahy G. Eima«, vydané (1898) J. Penížkem, obsahují kromě řečí, situačních studií, příležitostných, (hlavně novo-ročních a vánočních) statí ještě velmi cenné studie historickopolitické, mezi nimiž zvláště cyklickou úvahu o veřejném životě v l. 1848—1879 »O nás pro nás«, pak řadu historických podobizen a monografií, kde Eim zpodobil velkými a utkvívajícími rysy Bismarka, Carlosa Auersperga, Taaffeho, Tiszu, Andrassyho a j. (Viz J. S. Machar v Knihách feuilletonů II. a Arne Novák, G. Eim, spisovatel a charakter, Česká revue 1912.)

Proti těmto mladočeským publicistům, zakotveným pevně v přítomnosti a proniknutým věcným i odborným studiem hospodářských i společenských věd, značí spoluredaktor »Národních Listů« *Karel Tůma* (nar. 1843), starší typ vlasteneckého liberála z rodu Fričova a Barákova. Překladatel svobodomyslných písní Petöfiho, skladatel hlučných chanson politicky sentimentálních, miluje prudký rozmach demagogické frase, která burcuje, rozněcuje, přehlušuje. Hledá velké, zjevnodušené typy liberální a národní rozhod-

nosti, obrací se k minulosti, kterou si sentimentalizuje. a tu nachází v zápase Irů za národní bytí, Američanů za ústavu, Italů za sjednocení vlasti příklady pro svůj národ. Jeho lomozivé a frasovité úvodníky dávaly »Národním Listům« po čtvrtstoletí ráz; žurnalistickým způsobem jsou psány lidově výchovné obrazy životopisné a historické »O Jiřím Washingtonu« (1872), »Apoštol svobody« (G. Mazzini, 1873), »Dějinné charaktery« (1881), »Potlačený národ (irský, 1882), »Karel Havlíček Borovský« (1883), »Leon Gambetta« (1883), »Život dra. Jul. Grégra« (1896) a »Garibaldi, bohatýr svobody« (1908); nejdůležitější jest životopis Havlíčkův, pojatý v duchu mladočeském, o Havlíčka zasloužil se Tůma též jako vydavatel jeho spisů. Groteskně se odrážejí od Tůmovy pathetické činnosti publicistické jeho bodré, pošetilé a směšné humoresky »Z českých mlýnů« (1885 a častěji).

V počátcích svých, kdy Hálek a Neruda psali do »Národních Listů« feuilletony, posudky literární, divadelní i výtvarné, měly »Národní Listy« zvláštní váhu kritickou; r. 1863 redigoval při nich E. Grégr »Kritickou přílohu k »Národním Listům«, jež pod změněnými názvy, »Literární příloha k »Národním Listům« a »Literární Listy«, vycházela do r. 1865 a pak (1867—1868) byla nahražena »Českým obzorem literárním« za redakce F. Schulze. Velmi působivou zbraní obrannou a pomůckou politického probuzení byly od r. 1858 »Humoristické Listy«, založené švižným publicistou J. R. Vilímkem (1835—1911), jež v duchu svobodomyšlném pěstovaly dravou politickou satiru.

Strana konservativní neměla tak čilého života novinářského jako její mladočeští odpůrci. Vůdcové její vynikli spíše jako činní politikové a státovědci, než jako žurnalisté; především agitace mezi lidem byla straně staročeské celkem cizí. Listy její v době této jsou německá »Politik«, založená (1862 až dosud, od r. 1907 se změněným jménem »Union«) Janem S. Skřejšovským (1831—1883) obratným a jiskrným novinářem, jenž straně vytvořil i český orgán »Národní Pokrok« (1867—1886, pak změněn v »Hlas Národa«); populárnějším směrem nesl se »Národ« (1863—1866), redaktorem jeho byl výtečný hospodářský organisátor a buditel hmotného i spolkového uvědomění v lidu českém,

František Šimáček (1834—1885) píšící i pod jménem Vojtěch Belák, jeho dovedně redigovaný hospodářský list »*Posel z Prahy*« (1857—1883), jenž z měsíčníku stal se posléze deníkem, patřil k nejzajímavějším zjevům českého novinářství.*)

Politicky nejvýše stáli ze staročeských publicistů mužové, jichž vlastní pole nebylo novinářství: historik Fr. Palacký (v. v.), státník a řečník Fr. L. Rieger a státovědec a právník Fr. Brauner.

František Ladislav Rieger (1818—1903) od r. 1860 do r. 1891 politický vůdce národa, uznaný ve Vídni i za hranicemi, zasáhl do všeho kulturního života jako organisátor. Původně cíle jeho byly právně vědecké; jeho odmítnutá habilitační rozprava, »*O statcích a pracích nehmotných*« (1850), patří k nejcenějším českým starším studiím právním, jako již jeho promoční these o svobodě tisku, namířená proti censuře, ukázala nové proudy v české mladé generaci právnícké. Oddav se hned od počátku obnoveného života konstitučního — již r. 1848 byl mezi nejhorlivějšími účastníky revoluce — vynikl jako parlamentní i lidový řečník, výborný debatér, pronikavý státník, obratný diplomat a všestranně informovaný zákonodárce. Literárním ovocem jeho parlamentní a sněmovní činnosti jsou »*Řeči dra F. L. Riegra a jeho jednání v zákonodárných sborech*« (1883—1885), dle stenogramů a náčrtů vydané J. Kalouskem. Přehledný obraz politické činnosti jeho podává Langnerův výběr, *Politické výroky a zásady dra F. L. Riegra ve Svět. knih.* 1898. Spisek »*Rakouští Slované a Maďaři*« (původně francouzsky 1861, do češtiny přel. B. Štěpánek a v Svět. knih. č. 545—546 vydal Zd. Točolka) jest vzorem jadrné informace ciziny o rakouských poměrech. S literaturou kromě některých překladů a několika básní — z nich »*Kovářská*« znarodněla — stýká se ještě Riegrova účast při zbudování Národního divadla (v. dole) a jeho redakční působení při vydání »*Slovníka naučného*«.

Snahy o vydání české encyklopaedie sahají do samých počátků našeho probuzení; pomýšleli na ni F. F.

*) Choť jeho Ludmila Šimáčková, roz. Křížková (1844—1879), zakladatelka „*Libuše*“ (1872), proslula jako buditelka žen k podnikavosti a neodvislosti, jak svědčí i její spis „*Vynikající ženy mimo kruh rodinný*“ (1872 a 1909).

Procházka, Jungmann s Preslem a s Purkyní; v letech 1829—1831 nabývala myšlenka za vedení Palackého pevnější podoby, a z příprav k ní vzešla »Maticе Česká«. V čtyřicátých letech s novým zápalem vrátili se k myšlence Amerling s Čejkou, v padesátých obnovil ji Palacký. Tehdy konaly se v »Matici České« nové soustavné přípravy. Havlíčkův přítel, historik *Vilém Gábler* (1821—1897), sestavil seznam hesel celého slovníka; ale pak »Maticе Česká« z důvodů hmotných i z nedostatku přispěvatelů plánu nechala. Teprve r. 1857 ujal se podniku jako nakladatel J. L. Kober, jako redaktor F. L. Rieger, a v přípravách na podkladě Maticním připravováno. R. 1859 vyšel I. díl »Slovníka naučného«, záhy do redakce vstoupil k Riegrovi Jakub Malý, a sbor redakční rozmnožil se o V. Šafaříka, J. Gebauera, J. V. Jahna, J. Perwolfa, J. Emlera a M. Koláře. Brzy po r. 1860 vzdal se Rieger redakčních prací, vyhradiv si vrchní dozor; poslední velký jeho příspěvek do Slovníku vyšel jako samostatná kniha »Čechy, země i národ« (1870). R. 1874 byl »Slovník naučný« XI. dílem ukončen; pak následovaly ještě 3 svazky doplňků. Stručnější výtah z této encyklopaedie pořídil její spoluredaktor Jakub Malý »Stručným všeobecným slovníkem věcným (1874—1885) v VIII svazcích.

František August Brauner (1810—1880), pražský advokát a vůdce staročeské strany, vynikl v politice hlavně jako průkopník myšlenky státoprávní a ochránce práv lidu selského. Také literárně propagoval již před r. 1848 osvobození selského stavu cennými spisy právníckými »*Böhmische Bauernzustände*« (1847) a »*O vykoupení se z roboty*« (1848), kde syn východočeského rodu selského podává též pro literaturu zajímavý obraz hmotného bytí našeho lidu před r. 1848. (Viz o něm články L. Machače v »*Pokrok. revue*« I a II.)

Nejplodnější novinář staročeské strany, její popularisator a obranný nástroj, byl *Jakub Malý* (1811—1884). Byl rodák pražský a již za gymnasijských i právnických studií seznámil se důvěrně s vůdcí českého národního i literárního obrození. Stav se žurnalistou, záhy pracoval v nejrůznějších časopisech a denících směru vlastenecko konservativního, r. 1848 psal proti revolučnímu křídlu českému, v době reakce redigoval »*Pražský prostonárodní list*« směru konservativního, r. 1859 svedl jako zastánce vlastenecko idealisti-

ckého směru ostrcu polemiku s předbojníky nové školy, Hálkem a Nerudou, a stal se takměř typem literárního zpátečníka. Jeho nesčíslná díla jsou různého druhu, ve všech leží mnoho literární píce, ale málo původnosti, málo kritického soudu, málo vyššího názoru. Z politických jeho děl obzvláště »Politické zlomy« (1862) jeho názory z r. 1848, »Úvaha Čecha o novém zřízení Rakouska« (1853), jeho stanovisko k centralismu a autonomii; velké dílo »Naše znovuzrození« (1880—1884 v VI sv.), podává obšírný, ač povrchní obraz obrodného procesu politického a kulturního, jež zrcadlí i jeho »Vzpomínky starého vlastence« (1872). Z četných jeho historických kompilací došly zvláštního rozšíření »Dějepis národa českého pro čtenáře každého stavu (1863—1865 ve II d.), »Vymožení Rudolfova majestátu« (1849, 1862 a 1872) a »Mezi vzkříšením 1848—1860« (1863); z jeho statisticko-národopisných snůšek »Amerika od času svého odkrytí« (1853—1857 v VI sv.), »Soustátí Severoamerické a jeho soustava« (1872); k literatuře a aesthetice vztahují se kromě pohádek (v. výše) »Soustavný nástin slovesnosti« (1848), »Úvod k aesthetice« (1853), »W. Shakespeare a jeho díla« (1872). O slovníkářské činnosti J. Malého v. výše; r. 1877 vydal kromě toho »Vlastenský slovník historický«. Velmi horlivě J. Malý překládal z němčiny, francouzštiny a angličtiny; nejcennější jsou jeho překlady mnohých děl W. Shakespeareových (v. n.), pak populární převody historických a národopisných spisů Mignetových, Hellwaldových, Hübnerových a Stanleyových. (»Výbor drobných spisů« J. Malého vyšel v Nár. biblioth. 1872—1873.)

Morava neměla v 50. letech politického časopisu neodvislého od vlády; až »Moravan« (1863) učinil pokus toho druhu, leč nevytrval a vystřídán byl dvěma konservativními listy, brněnským deníkem »Moravskou Orlicí« (od r. 1863 podnes) a »Olomouckými novinami« (od r. 1865), které nahradil záhy »Našinec« (od r. 1869 doposud). Zábavným časopisem malé hodnoty slovesné a rázu prstonárodního byla »Hvězda« (1859—1863). Z moravských novinářů této doby vynikl *František Kubíček* (1831—1865), též básnický činný, svěží lidovostí podání.

Ve Slezsku vznikl k podnětu Jana Lepaře a zásluhou jazykového buditele a filologa *Antonína Vaška*

(1829—1880) první časopis počátkem 60. let, »Opavský Besedník« (roku 1861—1865); na jeho místo nastoupil roku 1870 »Opavský Týdeník« (až doposud); celá tíha listu spočívala na obratném lidovém novináři *Janu Zaczpalovi* (1844—1888).

Na Slovensku potkáváme se s podobným ruchem mladých směrů a proudů jako v Čechách, sotva že probudila se země z kruté reakce. Politicky budily a jednotily slovenský lid některé časopisy, tak Ondřeje Radlinského »Cyrillo-Method« (1857—1891), Jána Francisciho-Rimavského později Mikuláše Ferienčíka »Pešťbudínské Vedomosti« (1861—1869), jež proměnily se v »Národné Noviny« a přešly z Budapešti do Turč. sv. Martina, kdež vycházejí dosud, pak lidovýchovný čtrnáctidenník »Národní Hlásnik« (od r. 1867), založený M. Ferienčíkem. V literatuře vůdčí postavení zaujímal časopis »Sokol«, založený Pavlem Dobšinským a vedený od r. 1862 Viliamem Paulinym - Tóthem, a vedle něho Paulinyho humoristicko-satirický »Černokňazník«. Kromě nich soustřeďovaly se mladé síly v almanaších, prozrazujících vzory pražské, v »Concordii« (1858) a v »Lípě« (1860—1864), které vydával Josef Viktorin (1822—1874). Tu všude hlásil se vedle uvědomění národního, vedle odporu proti maďarskému centralismu i duch politické konstituce a smýšlení demokratické, ale literárně nepokročilo se v 60. letech nad ideály školy Štúrovy. Největším vzplanutím tohoto veřejného probuzení Slovenska bylo »Slovenské národné shromáždzenie« v Turč. sv. Martině r. 1861, kdež nadšeně přijato Štěpána Marka Daxnera proslulé »Turčiansko-svatomartinské memorandum«, jež přímo panovníkovi tlumočil velký buditel slovenský biskup Štěpán Moyzes (1797—1869). Konstituční a národní sny slovenské se však nesplnily, za to kromě hojných pokroků ve školství vyšlo z tohoto ruchu velké osvětlné a literární středisko »Matica Slovenská«, která ustavivši se r. 1863, zvolila Št. Moyzesa svým předsedou. Kromě hojné činnosti popularisační vydávala i práce odborně vědecké, které soustřeďovaly se kolem »Letopisů Matice Slovenskéj«. Krutá persekuce koncem 60. a na začátku 70. let zdusila však násilně všecek slibný duchovní a veřejný život pod Tatrami.

Hálek a Neruda i básnictví jejich doby.

Mocně rozvíjený individualismus tohoto období projevoval se značným rozkvětem subjektivně citové lyriky; ale tu do čistého vznětu citového a dojemového pronikala namnoze rozumová skepse, intelektuální ironie a časová tendence; i v nejliričtějších sbírkách veršů ozývají se tóny sociální, nábožensko filosofické ve smyslu moderní přírodovědy a skepse protikřesťanské, politicko-národní; avšak i pro tyto zvláštní náměty volí básníci s oblibou formu popěvku, jak ji Heine z lidové písně přetvořil. Subjektivní individualismus rozlamuje i pevnou formu epickou, vnikaje po způsobě Byronově do t. zv. básnické povídky, v níž vracejí se vždy tytéž schematické typy, ale pokaždé v jiném exotickém rámci dobovém a místním, plnými proudy reflexe o všemožných otázkách, hýbajících svědomím i útvarům doby. Nejhlubší z básníků tohoto období vypracovali se od kosmopolitického názoru i uměleckého směru k poesii charakteristicky národní.

Na rozhraní mezi básníky, jež jsme nazvali přechodními a novým pokolením politickým, stojí vydavatel Lady Nióly,

Josef Václav Frič (1829—1890), jenž nar. se dne 15. září 1829 v Praze. Účastenství v revoluci 1848 vyneslo mu r. 1851 uvěznění v Uhrách; amnestován, žil 1854—1858 pod policejní dohlídkou v Praze. Pro politicky radikální činnost odsouzen r. 1858 podruhé a po věznění v Sedmihradsku nastoupil r. 1859 dlouholetý exil, v Paříži, v Berlíně, v Pešti a v Petrohradě, kdež všude působil jako novinářský dopisovatel, pořadatel přednášek v zájmu věci české a slovanské. Teprve roku 1879 vrátil se do Prahy, stále srše temperamentem a podnikavostí, kterouž zasáhl do života politického, novinářského, studentského, divadelního a literárního. Zemřel dne 14. října 1890 na Král Vinohradech.

Josef Václav Frič byl z nejdůslednějších žáků Byronových — přeložil z Byrona i »Nevěstu z Abydu« a »Manfréda« — již mladistvé jeho verše z let 1846—1847 »Rozpravy duše« obsahují celou lyrickou soustavu světobolu. Stotožňuje vždy život a poesii, prosytil svoje verše záhy revoluční náladou politického, národního a myšlenkového vzdoru, ač při tom vnikla do jeho poesie také záliba v malebné frási, v divadelním gestu, v mnohoslovném řečňování; revolučního Friče obrážejí nejlépe »Písně z bašty« (psány ne-

soustavně 1849—1860); jimi vedle veršů Havlíčkových počíná politická lyrika česká. Leč sbírka ta nevyšla; teprve r. 1861 vydal »V ý b o r b á s n í« a do svých fragmentárních »S e b r a n ý c h s p i s ů v e r š e m i p r o s o u« (1879—1880 ve IV sv.) vřadil jako III. sv. »R ů z n é b á s n ě«, mezi nimi řadu ballad ryzího zrna. Pravý obraz básníka Friče podává teprve výbor »O d k a z J. V. F r i č e« (1898 s úvodem a péčí J. Vrchlického), kde dotud neznámé mladistvé jeho verše jsou otištěny. Vedle novellistických »P o v í d e k a f a n t a s i í« (1880) napsal i řadu básní dramatických, na př. »K o c h a n R a t i b o r s k ý«, »V á c l a v I V.«, »H y n e k z P o d ě b r a d«, »U l r i k H u t t e n«, »S v a t o p l u k a R a t i s l a v«, »I v a n M a z e p a«, »A s j e n ů v p á d«, »B ř e t i s l a v B e z e j m e n n ý«, »P o b ě l o h o r c i«; většina z nich však nebyla provozována; také překládal dramata z polštiny a francouzštiny. Hlavní dílo Fričova života jsou jeho »P a m ě t i« (1885—1889 ve IV sv.), v nich zachycena jest ne sice zcela spolehlivě, ale velmi živě a barvitě jeho doba, v nich žije celá jeho překotná a ohnivá, překypující a výbušná osobnost básníka a demagoga, nadšence a organisátora, revolucionáře a frasisty, byronovce a osmačtyřicátníka. (Srv. J. Vlček, J. V. Frič v »Lumíře« XXXVI, 1908.)

Vítězslav Hálek (1835—1874) narodil se 5. dubna 1835 v Dolinku u Mělníka. Po odstěhování se rodičů z Dolinka, chodil do školy do Zálezlic, do Jestřábí a ke Trinitářům do Prahy. V letech 1847—1855 navštěvoval akademické gymnasium v Praze a pod vlivem Svobody, Štulce a Klicpery stal se vlastencem a básníkem; r. 1854 vystoupil poprvé veřejně básní »Nekřtěncova dušička« v Mikovcově »Lumíru«; r. 1858 vydal první knihu »Alfréd«. Od r. 1855 studoval tři léta filosofii, ale nestal se, jak původně mínil, professorem, nýbrž oddal se cele literatuře a novinářství. O redaktorské jeho činnosti v různých listech i almanaších viz výše. Od r. 1860 až do své smrti byl členem redakce »Národních Listů«. R. 1862 a 1865 vykonal dvě větší cesty, prvou do Tater, druhou přes Kras až do Cařihradu a Malé Asie a Uhrami zpět, dojmy této cesty zaznamenal v krásných feuilletonech, jinak psal pod čáru hlavně o divadle a literatuře. Oženiv se zámožně, založil šťastnou a bezstarostnou domácnost, a maje jako čelný člen výboru »Umělecké Besedy«, tehdejšího skvělého střediska literárních a uměleckých kruhů českých, i značný vliv společenský, žil

v Praze uprostřed plodné a lehké tvorby, všeobecně vážen a milován až do náhlé smrti dne 8. října 1874.

Básnické nadání V. Hála vynikalo neobyčejnou všestranností, která obsáhala nejrůznější druhy literární tvorby; nepojilo se však ani s uvědomělou auto-kritikou, jež by dovedla jednak rozeznati mezi hodnotným výtvořem a nezralou skizzou ani s ryzí původností, jež by uměla se zhostiti mocných vlivů cizích. Podléháje takto jednak překotnému vlastnímu daru básnické improvisace, jednak silnému působení velikých, leč vnitřně nezažitých vzorů; dáváje se dále zmítati různými, namnoze protichůdnými proudy myšlenkovými, na př. básnickou romantikou a tendenčním idealismem, nevytvořil Hálek díla plně mistrovského. V jeho díle, přetrženém předčasnou smrtí, lze však přece stopovati vývojový vzestup, který se zračí pevnějším zakotvováním v básnické i životní skutečnosti, jakož i pronikáním k českému životu a k české přírodě, takže pozdní jeho lyrika přírodní a jeho povídky vesnické z posledních let stojí nejvýše, třebaže ani tu nepodařilo se mu vyrovnati moderní náplň myšlenkovou se zastaralými formami umění romantického.

Básnickou svou činnost zahájil Hálek drobnými balladami námětů domácích namnoze pod vlivem Erbenovým, vyšlo jich v letech 1854—1861 patnácte, v knize souborně vydány nebyly. Na to opouští jeho epika půdu domácí a naprosto se vzdává vzoru Byronovu a Máchovu: v epických povídkách zapletené a nejasné osnovy s bujnou přítěží pestré krajinomalby a výmluvné lyrické reflexe opěvuje Hálek příběhy lásky a bojů za svobodu, klada děje do exotických končin a různých dob; na osobitou charakteristiku postav a míst, poměrů a prostředí nedbá, nýbrž spíše napodobuje, často až otrocky Byrona. Chronologicky za sebou sledují: »Alfréd« (1856 a 1857), skoro parodistický ohlas Máchova »Máje«; »Krásná Lejla« (1859), fragmentární zpěv o síle lásky a vznešenosti svobody »Mejrima a Husejna« (1859), oslava Albánců, zápasících s Turky za samostatnost; »Goara« (1864), matně inscenované epos o někdejším tyranovi očištěném láskou; »Černý praporek« (1867), do jižních krajů položená apotheosa boje za státní svéprávnost domova; konečně »Dědicové Bílé Hory« (1869), allegorické ztělesnění našich pobělohorských zápasů se silnou notou vlasteneckou; stranou od těch-

to pathetických skladeb stojí idyllické epos s rámcem krásné taterské přírody a původního života lidu slovenského »Děvče z Tater« (1871). Návrat k rodné půdě, značený již oběma posléze uvedenými skladbami epickými, jeví se i v řadě drobných balladických a anekdotárních obrázků z českého venkova »Pohádkách z naší vesnice« (1874 posmrtně).

Ve všech těchto skladbách zaznívá, často na úkor epické stavby, silná struna lyrická, zvučící silně na themata přírodního nadšení, milostné vášně a lásky k svobodě; vskutku byl Hálek vlastně rozený lyrik. Záhy po »Alfredu« vyšly jeho »Večerní písně« (1858), čtyřicetšest drobných básní posvěcených oslavě lásky a přírody; lehký zpěvný tón, plnost vroucího citu, něžnost šťastné milosti upoutaly obecnost, které shovívavě přehlédlo chvatnost a povrchnost slohového provedení i příliš hojné ohlasy daleko hlubší poesie Heinovy. Naproti této mladistvé nezralé a mělce naivní lyrice ukazují pokrok tři řady básní »V přírodě« (1872—1874) skládané v posledních letech života Hálkova. V radostné dětinské důvěře obrací se básník k přírodě jako idealista, nalézající v přírodním dění samu moudrost božskou a pravdu mravní i nejvyšší pravidlo aesthetické, ale spíše než pro svoje neucelené a příležitostné přemýšlování umí získati čtenáře prosvěží a původní, kouzlem nálady orosené obrázky z lesa i s pole, z háje i se stráně a chvílemi tryská i šťastný humor, buršikosní vtip, milá ironie.

Jednotvárností a nedostatkem vývojového vzestupu trpí Hálkova veršovaná dramata, jež v 60. letech uvedena s prostředním zdarem na české jeviště. Jsou to, datujeme-li je dle prvního provozování: »Carevič Alexej« (1860) z ruských dějin; »Záviš z Falkenstein« (1860) z českého středověku; »Král Rudolf« (1860, leč neprovozován) z dějin XVII. věku v Čechách; »Král Vukašín« (1862) ze srbských národních bojů ve XIV. stol.; »Sergius Catilina« (1863), sociální tragoedie plná divokých vášní, položená do doby rozkladu římské republiky; »Ammon a Tamar« (1866) s nepřesným dějištěm v Itálii, konečně dramatický zlomek »Jiří z Poděbrad« (1874). Všecky tyto dramatické básně Hálkovy stojí pod vlivem Shakespearovým v stavbě, v charakteristice i v jednotlivostech, nedostatečnost jejich dušmalby zvyšována jest i tím, že do vzdálených, historických období staví upřilichující básník lidi vlastně moderní, zmítané problémy a krisemi soudobé společnosti.

Odvrátiv se dosti záhy od básnění dramatického, Hálek obrátil tím větší zřetel ke tvorbě novellistické, o niž se pokoušel již od svých literárních počátků. Román napsal jediný: jest to »Komediant« (1861), s nejděním rysem autobiografickým a s hlubokými pohledy do uměleckých názorů básníkůvých. Povídky Hálkovy odehrávají se většinou na českém venkově, jež znal auktor z domova, a jejich časový postup ukazuje, jak básník se povznesl od novellistického obměňování vlastních bolů k rázovité kresbě lidových postav a k zajímavému řešení mravních a společenských konfliktů našich vesničanů v kraji. Do starší skupiny patří drobnější povídky »Bajrama« (1857), »Jiřík« (1858), »Přivozník« (1858), »Kovářovic Kačenka« (1859), »První láska« (1859), »Muzikant« (1859), »Samička« (1860), »Muzikantská Liduška« (1861) a »Mariška« (1862). Ze skupiny mladší přihlížejí novelly »Náš dědeček« (1863), »U panských dveří« (1866), »Zapomenutý« (1867), »Domácí učitel« (1867), »Pod dutým stromem« (1872), »Poldík rumař« (1873), »Student Kvoch« (1874) a »Husar« (1874, poslední nedokončená práce Hálkova) k osobité charakteristice figur, kdežto největší povídky Hálkovy vesměs z posledních dvou let života, »Na vejmínku« (1873), »Na statku a v chaloupce« (1873), a »Pod pustým kopcem« (1874), šťastně do širokého rámce dějového, vyplněného bohatstvím postav typických, umísťují řešení všeobecných problémů.

Neméně plodný než Hálek básník byl Hálek žurnalista; leč jeho jiskrné a svěží divadelní a literární posudky, barvitě a živoucí cestopisné obrázky, náladové skizzy z domácí přírody, jeho výmluvné a citově překypující úvahy národně vychovatelské, psané pod čáru »Národních Listů« 1861—1874, byly teprve v přítomné době J. Voborníkem, jenž je též ocenil v »Almanahu Nár. Listů«, vydány: z nich bystré »Epistolý k našemu studentstvu« (1873) došly zvláštní popularity. —

Sebrané spisy Hálkovy vyšly redakcí F. Schulze v letech 1878—1887 v XI svazcích, není to však vydání úplné; nyní vycházejí ve dvojím vydání, opatřeném úvody a poznámkami, jež obě slibuje býti úplným: v »Českých spisovatelích XIX. stol.«, vydává je Jar. Vlček (dosud IX sv.), v Kočího »Knihovně českých klasiků belletristů«, Jan Voborník (posud IV sv.).

Z hojných přetisků příruční jsou vydání »Světové knihovny«. Obširnější životopis Hálkův podal v XI. díle »Sebraných spisů« (str. 239—319) r. 1887 Ferdinand Schulz; vědecky rozebral Hálkovy povídky i dramata v několika studiích L. Čech, jichž výtěžek přešel do díla »Literatura česká devatenáctého století«, díl III. č. 2. str. 194—270. Dlouho byla Hálkova hodnota přeceňována, ač již r. 1874 Josef Durdík a r. 1879 J. E. Kossina pokusili se o kritické omezení, leč teprve r. 1894 stať J. S. Macharova (otišt. v »Knihách feuilletonů« II. 1902), která roznítla velký boj literární, stanovila správně význam básníkův a setkala se tak v důsledcích s řadou studií mladších literárních historiků; v literárním sporu z ní vzešlém doceněn byl však zároveň konečně Neruda; viz i úvod V. V. Krejčího k vyd. »V přírodě«, Svět. knih. sv. 420—422.

Ačkoliv Hálek a Neruda byli od literárních svých začátků druhy a přáteli, ač spolu redigovali tytéž časopisy a podniky, ač ve sporech se starším pokolením a zastaralými uměleckými zásadami stáli věrně při sobě, přece již za života bylo mezi nimi zvláštní napětí, které bylo pak přeneseno do literárních dějin při posuzování obou. Kořeny tohoto poloukrytého antagonismu obou básníků hledati dlužno v povaze jejich: proti naivně překypujícímu, citově překotnému, stále dojatému a vzrušenému miláčku osudu a obecnstva, jakým byl Hálek, jevil se Neruda rozumovým skeptikem, ironickým pozorovatelem a soudcem života, upjatým pochybovačem, k němuž štěstěna, láska a úspěch byly nevlídný. Kdežto Hálek neúnavnou a lehkou svou improvisací obecnstvo strhoval a průzračnou formou i populárním, až banálním idealismem čtenáře oslňoval, Neruda, produkující těžce a zápasící s formou veršovou, vzbouzel pomalým svým uzráváním a nezvyklým svým vzestupem pochybnosti o mohutnosti uměleckého svého fondu. Jestliže však Hálek měl v táboře svých obdivovatelův celé čtenářstvo současné, dostalo se Nerudovi, jehož práce též v cizině jsou chápány a ceněny, zvláštní cti, že pokolení, vystoupivší po jeho smrti, včetně se zbožně do jeho děl a našla v jejich původci svého předchůdce a svého miláčka.

Jan Neruda (1834—1891) narodil se 10. července 1834 z chudíckých rodičů Antonína a Barbory v Újezdských kasárnách na Malé Straně v Praze; r. 1841 přestěhoval se s rodiči do Ostruhové ulice pod samý pražský hrad a zažil tu kromě hojné bídy dítěte proletářského

i mnoho svérázných dojmů staropražských. Vychodiv metropolitní školu u sv. Víta a německou školu malostranskou, vstoupil r. 1845 na německé gymnasium malostranské, kdež vytrval až do r. 1850. Tehdy, přiblížen jsa Koubkovými přednáškami české národnosti a literatuře, přešel na gymnasium akademické, aby tu r. 1853 maturoval. Do této doby spadá nejen počátek jeho nejhlubší lásky životní k Anně Holinové, s níž udržoval milostné styky do r. 1860, nýbrž i seznámení se s mladšími spisovateli. Po maturitě dal se zapsati na práva, ano vstoupil na čas i do služby kancelářské, leč pak vstoupil na fakultu filosofickou, kde absolvoval filologická studia r. 1857. Mezitím však vstoupil do literatury básní »Oběšenec«, již r. 1854 pod pseudonymem Janko Hovora uveřejnil v Mikovcově »Lumíru«, a jako lokálkář, literární i divadelní referent v »Tagesbote aus Böhmen« 1856 a 1857 do novinářství; v prosinci 1857 vyšla jeho první kniha »Hřbitovní kvítí«. Dostudovav filosofii, Neruda byl nějakou dobu učitelem na soukromých ústavách, r. 1858 supletem na německé reálce v Mikulandské ulici; současně zúčastnil se r. 1858 činně almanahu »Máje« a vydav r. 1858 veršovaný pamflet »U n á s«, stanul v popředí mladého pokolení, jemuž polemicky i propagačně sloužil jako redaktor »Obrazů života« (1859—1860) a později »Rodinné kroniky« (1863). Žurnalistou stal se opět r. 1860, vstoupiv do Krásova »Času«, z něhož r. 1862 přešel do »Hlasu« a konečně do »Národních Listů«. Tu jako feuilletonista, kritik divadelní a literární zůstal do smrti; svými výbornými příspěvky psanými pod chiffrou Δ založil takměř českou feuilletonistiku. Osamělý svůj život, jehož poslední milostnou naději pohřbil s krásnou Terézou Macháčkovou na podzim r. 1865, rušil řadou delších i kratších cest: r. 1861 byl ve Vídni, r. 1863 v Německu a ve Francii s Paříží, r. 1870 na Balkáně a v Cařihradě i v Egyptě, r. 1875 znovu v Německu a v českých lázních; cesty ty jsou předmětem jeho klassických cestopisných děl. Od r. 1879 těžká choroba zvýšila Nerudovu samotu a odvedla jej od kritiky. R. 1883 založil sbírku veršovaných prací »Poetické besedy« a osvědčil se tu šťastným soustředitelem mladšího pokolení básnického. R. 1888 zhoršil se jeho neduh, a Neruda až na malé výjimky upoután na pokoj ve svém skromničkém bytě ve Vladislavské ulici v Praze, kdež zemřel dne 22. srpna 1891.

Nerudův historický význam tkví v jeho šesti básnických knihách, jejichž vývojový poměr patří k nej-

zajímavějším zjevům našich dějin slovesných. »Hřbitovní kvítí« (1857) obsahuje ve svých 59 písňových skladičkách, psaných drsným jazykem a neumělou formou veršovou, krajně pravdivou zpověď mladého moderního srdce, vyzbrojeného ironií a otráveného skepsí, které po způsobě Heineově, leč s jakousi chladnou střízlivostí, vyrovnává se se světem lži a fráse, s marňou láskou a s nespravedlivou společností, užívajíc při tom rámce romantiky hřbitovní. Z této první své sbírky, kritikou odsouzené a čtenářstvem nepovšimnuté, pojal Neruda výběr o 26 číslech do své objemné sbírky básní z let 1860—1867 »Knihy veršů« (1868), II. rozmn. vyd. 1873). Jest to vzácně bohatá sbírka; v »Knize veršů výpravných« shrnul Neruda ballady složené v duchu Erbenově namnoze svérázné plastiky, sociálně a humanitně prosycené skladby z hmótné a mravní bídy velkoměstské a konečně i několik čísel cizí kosmopolitické inspirace; v »Knize veršů lyrických a smíšených« pokračoval na cestě »Hřbitovního kvítí«, vyznává se s vzácnou upřímností a snahou pravdivostí z milostných, skeptických, národních krisí většinou úsečnými popěvky lidové čistoty a zároveň moderní náladovosti (básně »Matičce« skoro znárodněly; cyklus »Anně« náleží k nejrázovitější erotice české); posléze v »Knize veršů časových a příležitostných« ozývá se skoro mystická a velkolepě výmluvná láska k národu. Teprve po 11letém mlčení, v němž se na Nerudu básníka, zastíněného zatím celou novou skvělou generací básnickou, zapomnělo, ozývá se lyrik Neruda zase »Písňemi kosmickými« (1878). Vyzbrojen moderním názorem světovým, bohatými poznatky astronomickými, nadán skvělou kosmickou fantasií, leč zároveň obdařen volným humorem a vtipnou vervou, s odvahou myslitele a s vroucností citového člověka pozírá odvážný básník v těchto 38 číslech reflexivní lyriky, hned vznešeně hymnické, hned prstonárodně zpěvné, na zhvězďenou oblohu a čte tam všecka tajemství dějin vesmíra, aby je zlidštl, posvětil tragikou lidské touhy a zdůvěrnil analogiemi z našeho života. Svrchovanost duševní, s níž básník ovládá drtivé záhady věsměrného dění, dosah svobodné ideje, s níž se vznáší mezi hvězdami, jsou sotva méně podivuhodny než českost výrazu, národní plnost jazyka, ryzost stilu; i vnější úspěch knihy (dosud 5 vyd.) byl nesporný. Také látkové stojí zcela na půdě domácí Nerudovy »Ballady a romance« (1883), jimiž zahájil »Poetické besedy«.

Z těchto 18 drobných epických skladeb — ani u Nerudy právě jako u Goethea není přesného rozdílu mezi baladou a romancí — pouze tři odehrávají se mimo českou půdu, neboť i motivy legendární zpracovány jsou s rozkošným primitivismem české duše prousované: celek jest s obdivuhodnou jistotou sestilisován do tvarů a postojů, nálad a rozmarů, ducha a smyslu české ballady lidové, takže lze tu právem mluvit o pokračování ve stopách Erbenových, leč směrem k vyššímu umění, k vlídnější a lidštější ethice, k teplejší a hlubší něze: epik, humanista a humorista srostli tu v šťastnou jednotu. Proti klassické objektivnosti této drobné epiky předložil Neruda v »Prostých motivech« (1883, II. vyd. 1888) svou neobjektivnější knihu, své lyrické privatissimum. Ve čtyřech cyklech, pojmenovaných dle ročních časů, zachycuje básník svoje nálady z přírody, které se však nevzdává se šťastnou naivností venkovského dítěte V. Hálek, nýbrž vůči níž reaguje nedůvěřivou a nervosní myslí skeptického velkoměšťáka. Bezprostřední čistota přírodního postřehu, dokonalá souběžnost zevního pozorování a vnitřního dojetí, svěžest v podání krajinných zvláštností a barevných i vzdušných odstínů, bohatství tónů, se vzácnou kázní laděných od letní slasti splývání s přírodou až po zimní mdlobu pomíšenou s tušením konce a s hrdým odevzdáním se do tvrdé vůle osudu, — to vše staví drobnou knížečku do nejpřednější řady české náladové poesie českého básnického impressionismu a to dříve, než ono heslo bylo vysloveno. Formálně dospěl Neruda v »Prostých motivech« ke krajní jednoduchosti a klassické úsečnosti, k plasticce verše a prostotě písňového rytmu. Poslední jeho verše, které posmrtně v jeho intencích shrnuty byly jako »Zpěvy páteční« (1896), tíhnou naopak jako poslední část »Knih veršů« neb značný díl »Písní kosmických« k těžce pathetické hymnice, kolísající mezi deklamací a modlitbou. Všecky tyto (početem 10) básně jsou velkolepou obměnou vášnivě a bytostně pojatého thematické a plemenné příslušnosti k národu, jehož velikost podmíněna jest odvěkým utrpením a messianskou obětí za všecky; leč tato račová, krví a slzami posvěcená národnost, chápaná skoro mysticky, jest spolu zdrojem nejhrdějších nadějí; v knize té, vykazující obměnu několika starších Nerudových citových i látkových motivů, napsal Neruda svůj slavný odkaz vlastenecký. Kromě »Zpěvů pátečních« obsahovala pozůstalost Nerudova ještě řadu buď tklivě zádumčivých

buď hřítkých až rozpustilých epigramů, několik humoristických ballad, konečně i veršovaný »malostranský feuilleton«, »Letní vzpomínky«, vrchol to veršového humoru českého.

Dramata Nerudova nenáležejí v blízkost jeho poesie; jest to povrchní a jen pokleslému vkusu doby odpovídající inscenování cizích, bezvýznamných námětů, a schází jim i divadelní obratnost a situační vtip, jež by zastřely nedostatek invence a poesie. Kromě pěti veseloher provozovaných s úspěchem, »Ženich z hladu« (1859), »Prodaná láska« (1859), »Žena miluje srdnatost« (1860), »Merenda nestřídmych« (1860) a »Já to nejsem« (1863), náleží sem i tragické zpracování motivu Dantova »Franceska di Rimini« (1860), jež pro své groteskní upřílišení charakterů a absurdní dušemalbu nedovedlo si získati přízně ani obecenstva ani kritiky.

Dříve než básník pronikl Neruda prosaik a novelista, neboť v drobných genrových obrázcích, novellistických figurkách z ulice, úsečných povídkových studiích, nepatrných, leč bravurně vyprávěných anekdotách záhy ukázal svou původní svéráznost. Vyšed z feuilletonistického pozorování obkličující jej skutečnosti, vzdělav se na novinářské, tendenčně podmalované drobnokresbě »Mladého Německa«, odpoutává se postupně od romantických zápletek a charakterů, byl Neruda z prvních u nás, kdož uváděli do literatury postřeh realistický, odvahu nezastřené pravdivosti, schopnost vystihnouti tvárlivý povrch moderního života. Práce jeho povídkové vznikly většinou z bezprostředního dojmu naturellu lačného po skutečnosti a vynikají zvláštní svěžestí náladovou, zřídka pokusil se figuru plně rozvíti neb děj šířeji zaplésti, spokojuje se většinou buď genrovým obrázkem neb povídkovou inosaikou; náběhu k románu neučinil, odhaduje dobře směr svého nadání. Valná většina Nerudovy povídkové belletrie tkví v rodném ovzduší pražském, hlavně pak v původním, maloměstském a velice svérázném bytí Nerudových malostranských rodáků, jak mu je připomínaly dětské vzpomínky, i jak oživovalo je vlastní bystré pozorování; některé novellistické motivy nachytl Neruda na svých cestách. Když byl v »Arabeskách« (1864), kolísajících ještě mezi novinářstvím a novellistikou na jedné i mezi konveční romantikou a svěžím realismem na druhé straně, oživil řadu pražských typických postaviček, promíslv je s rozmar-

nými causeriemi, zpodobil v zhuštěných a britkých »Různých lidech« (1871), cestovních to episodách pouti dunajské a levantské, rozmanité figury mezinárodní, jak se mu namanuly na cestách. Po výtečných novellistických náběžích realistických, psaných počátkem 70. let a zařazených do sbírky feuilletonů »Studie krátké a kratší«, »Pražských obrázcích« a »Trhanec«, kdež v látkové smělosti odvážil se sestoupiti se vzácným smyslem pro skutečnost až na společenské dno, dospěl Neruda k nejzralejšímu svému dílu v próse, »Povídkám malostranským« (1878; druhé rozšířené vyd. r. 1884), z nichž nejstarší mosaiková práce s autobiografickými jednotlivostmi, »Týden v tichém domě«, sahá až do r. 1867. V tomto klassickém díle české literatury podařilo se Nerudovi uvésti řadu nezapomenutelně svérázných postav staropražských v souvislost s dobovou náladou, s jednotným životem osobitého celku kulturního, ožíviti v dokonalé plnosti celou svébytnou čtvrt v důvěrném osvětlení lásky a soucitu, spojití život lidí s životem věcí, leč i obklopiti vše kouzelným přísvitem elegické vzpomínky, diskretní bolesti vlastního osudem zklamaného srdce, která tak jemně kontrastuje s hlubokým a vzácným humorem rozprostřeným nad povídkami. Větší práce jako zmíněný »Týden v tichém domě« neb pozdní »Figurky« trpí nedostatkem epické jednoty a pevné stavby, za to několik drobných čísel, spíše náladových než dějových, na př. »Hastrman«, »Svatováclavská mše« neb »U tří lilí« náležejí k vrcholným číslům české prósy. Z Nerudovy povídkové pozůstalosti otiskl v XV. sv. Sebr. spisů, »Povídky, arabesky a pražské pověsti«, L. Quis drobnější práce vzniklé v sousedství slohu »Arabesek«.

Z Nerudových feuilletonů nejvíce uměleckého posvěcení mají jeho cestopisy, seřazené do svazků »Pařížské obrázky« (1864, později pojaty do »Menších cest«), »Obrazy z ciziny« (1872) a »Menší cesty« (1877). Vypravuje o svých dojmech z Francie a z Italie, Říma a Paříže, Egypta a Palestiny, Východu i z Německa, z českých lázní i světové výstavy ve Vídni, všímá si historických památek i moderního života, lidového ruchu i politické přítomnosti, dává propukati svému vroucímu citu, promlouvati svojí osvícené inteligenci, posmívati se říznému vtipu a spojuje tak stanovisko opravdového a osvíceného Čecha se širokým rozhledem dobrého Evropana, kulturně cítícího moderního ducha. Barvitost podání, jemnost prove-

dení, mistrovství jazyka staví tyto skvělé feuilletony na první místo mezi causeriemi Nerudovými.

Nerudovy feuilletony vycházely v letech 1860—1891 mnohdy vícekrátě týdně v denících »Čase«, »Hlase« a »Národních Listech«, vedle toho i v jiných časopisech a dostoupily č. 2260, Neruda však neurčil všech pro vydání knižní. První výbor 1876—1880 vyšel v V sv., z nichž první dva nadepsány byly »Studie krátké a kratší« (1876), třetí »Žerty hravé a dravé« (1877), kdežto ostatní díly zahrnuly feuilletony cestopisné. Později (1886) vyšly některé feuilletony v novotisku, mezi nimi význačná mosaiková studie »Báby a baby«. V závěti stanovil Neruda, že pro sebrané spisy má býti z feuilletonů psaných po r. 1876 pořízen výběr v rozměru asi 30 tiskových archů; leč vydavatel I. Herrman překročil ten rozměr, pojav kromě dvou svazků »Studíí krátkých a kratších« (díl VII. a VIII.) a jednoho svazku »Žertů hravých« (díl IX.) ještě trojdílnou sbírku pozdních feuilletonů »Drobné klepy« (díl I.—III.) a paběrkující soubor »Proti srsti« (díl XIII.). Nové vydání spisů Nerudových přineslo ještě svazek drobné feuilletonistické prósy Nerudovy: [sv. XVI.] »Z domova i ciziny, Z války r. 1866«, trest' to Nerudova novinářského zpravodajství a doplňky ke dvěma dílům cestopisů.

Po skromných nábězích Tylových, Havlíčkových a Nebeského uvedl Neruda feuilleton, vypracovaný ve Francii a v Německu, do české literatury, a vtiskl mu na dlouhou dobu svůj vlastní charakter: bujný groteskní humor a národně výchovnou tendenci. Vycházejí pravidelně z dojmů a rozmarů denního života v Praze, připínaje svoje úvahy a nápady na kalendář a roční čas, dává se vzněcovati požitky stolu a kuchyně, rozohňovati společenskými zábavami i veřejnými slavnostmi, čerpaje podněty z lokálkářských částí novin, Neruda rád hromadil kulturně historické drobnosti, jak si je vypsál a skoro methodicky sestavil a tak proměňoval denní causerii často v humoristickou retrospektivu dějinnou, neb v rozmarnou, až marnotratně doloženou studii o thematech nejvšednějších. Těká z předmětu na předmět, střídá pozorování Prahy s jednotlivostmi z venkova, pohrává si hned botanikou, hned kuchařstvím, vrací se s rozkošnictvím a se zřivým vtípem vždy znovu thematu žena, láska a manželství, vždy však pouští otěže svému výbornému humoru, vzdělanému ve škole Jeana Paula a »Mladého Německa«. Rád baví se se čtenářem, leč častěji posmí-

vá se lehce neb povážlivěji sám sobě; miluje nadsázku a bujnou karikaturu; rozhorluje se na oko a vypráví anekdoty; hromadí citáty, ano sám je vymýšlí; navrhuje a přepíná slovní hříčky a žertovné etymologie. nevyrovnatelnou vervou dotýká se nejchoulostivějších předmětů a hned zas upadá v citové rozechvění. Humor Nerudův, ne vždy přirozený a ne vždy původní (jako vůbec feuilletony jeho zakládají se na řadě pramenů) podřízen je vždy tendenci, v níž Neruda shoduje se celkem s mladočeským stanoviskem listu, jehož feuilletonistou byl; jest osvíceným liberálem, nenávidějícím státní i církevní tyranii, moderním člověkem odmítajícím zjevení a auktoritu, mužným demokratem hájícím práva lidu a odsuzujícím hierarchii i šlechtu, vlastencem a Slovanem bojujícím proti Německu, při tom široce vzdělaným a snášenlivým kosmopolitou. Tendence tato uplatňuje se často na úkor duševní rovnováhy ve feuilletoně, podobně jako nevázanost humoristova škodí mnohdy umělecké zaokrouhlenosti. Pokud se týče způsobu Nerudova tvoření, bývají (jmenovitě O. Sykorou, viz níže) lišena dvě období. V šedesátých a sedmdesátých letech pracoval Neruda celistvěji; sebrav a srovnáv mosaikovou látku, vyčerpал ji na dno a soustředil organicky kolem jednoduché myšlenky základní. V létech osmdesátých, kdy umdlával jeho vtip, úplně se vzdával lehkému rozmaru a z kaménků nahodile sebraných skládal mosaiku libovolnou, nesouvislou a povrchní. Vůbec pozdější feuilletony Nerudovy nemohou se nikterak rovnati jeho causeriím z mladších let. —

Od počátku svojí spisovatelské dráhy zabýval se Neruda posuzováním a studiem divadla. R. 1857. psal do »Tagesbote aus Böhmen« divadelní posudky; na to referoval r. 1859 a 1860 v »Obrazech života«, r. 1860 a 1861 v »Času«, r. 1862—1865 v »Hlasu«, konečně v létech 1865—1880 v »Národních Listech«; vedle toho psal o divadelních otázkách v belletristických časopisech, »Literárních Listech«, »Květech«, »Lumíře« a »Osvětě«; malý příspěvek dramaturgický ke charakteristice herců podal za jejich přispění také v knize »Divadelní táčky« (1881). Nerudovy stati o divadle jsou trojího druhu: všeobecné úvahy a studie o dramaturgických otázkách a o aktuálních potřebách českého divadelního života; životopisné charakteristiky umělců výkonných a posléze denní kritiky a posudky, jež Neruda věnoval nejen činoherním novinkám domácím a přeloženým, nýbrž i zajímavějším reprisám, hereckým výkonům,

ano i operettě a hudbě. (Tu byl laikem, leč získal si zásluh jako průkopník Smetanův.) Neruda ani nerozvíjí ve svých divadelních kritikách přesně promyšlené a soustavně učené esthetiky dramatické ani ne soudí s jednotného hlediska literárně kritického, nýbrž kolisaje mezi tendenčními názory mladoněmeckými, mezi romantickým idealismem a ohledy národně praktickými, byl vždy ochoten činiti hojně ústupky. Ale jeho bystrý vtíp, jeho jasný smysl pro potřeby doby, jeho ostrý dar pozorovací, jeho neumdlévající zájem o dramatiky i herce, konečně též jeho břitký způsob psaní činí tuto divadelní kroniku, objímající 20 let českého dramaturgického života, posud cennou. Soubor divadelních feuilletonů a kritik Nerudových vydal L. Quis 1907—1910 (V sv., z nichž I. obsahuje obecnější stati a charakteristiky, II.—V referáty), jako II. řadu Nerudových Sebraných spisů.

Souběžná s kritikou divadelní jest Nerudova kritika literární. Do prvního období Nerudovy činnosti náleží programní úvahy rázu všeobecnějšího, otiskované v »Obrazech života« (1859 a 1860); v nich, jakož i v současných polemikách, jmenovitě s Jakubem Malým, vyhranily se nejostřeji umělecké zásady nového pokolení, které tihlo k literárnímu světoobčanství, sociálnějšimu pojetí básnictví a k tendenčnímu realismu, zamítajíc rozhodně idyllické a konvenční písemnictví vlasteneckých epigonů. Později psal Neruda obsáhlejších článků o literatuře do »Času«, »Hlašu« a »Národních Listů« jen poskrovnu, z podnětů čistě příležitostných: důvěrností podání, životu charakteristikou a vzácnou schopností vystihnouti specifické ovzduší generace, vynikají životopisné, příležitostné studie, jichž celou řadu napsal pro »Národní Listy« (na př. o R. Mayerovi, V. Šolcovi, G. Pflégrovi Moravském, A. Markovi, S. Kapperovi a j.). I charakterisační doprovody, jež psal po řadu let pro »Humoristické Listy«, podávají pěkné doklady, jak Neruda dovedl blahovonně a sympaticky

hlediska národní myšlenky oceniti každou osobnost. Nade vše zajímala Nerudu otázka národní literatury české, již se zvláště důkladně zabýval v polemicky přiosřtřeném článku »Naším kosmopolitům« v »Nár. Listech« 12. list. 1874 a v situační studii tamže 25. září 1887, kterou vyvolala smrt Rudolfa Pokorného. / příkrém odporu k mladistvým útočným článkům žádal Neruda velmi rozhodně od naší literatury národní svéráz, právě charakteristicky: »Vychovali jsme literaturou moderního Čecha, ale často zapomenuli, že

Čech ten má být ovšem roven všem lidem ostatním, nikoliv ale s ostatními stejný. Odívali jsme se v jakous básnickou uniformu světovou, a oni jsou zatím do té velké básnické armády, do toho básnictví světového přijímání jen ti, kdož přicházejí v kroji svém osobitém, řekněme národním.« (Vyd. Quisovo, řada II. sv. VI., str. 98.) Tento postup od kosmopolitismu k literatuře osobitě (nikoliv tendenčně) národní, zračí se i ve velké řadě Nerudových referátů a kritik, jež na nepatrné výjimky věnovány jsou literatuře české (z cizí posuzoval Neruda velmi zajímavě na př. Bret Harta a první dramata Ibsenova). Nejvíce posudků napsal Neruda do »Obrazů života«, kdež posoudil na př. pronikavě Hálkovy »Večerní písně«, »Mejrimu a Husejnu«, Pflegrova »Pana Vyšínského« a první povídky K. Světlé. Pak psal v politických denících literární referáty nesoustavně až do r. 1883, mimo to i v »Osvětě« (1879—1881); hlavní díla naší poesie nikdy nešla jeho pozornosti: knihy Heydukovy, Sládkovy, Zeyerovy, Čechovy, Vrchlického, přede všemi však románová prósa K. Světlé, našly v něm pozorného čtenáře, jemného vykladače, osvíceného soudce, který nerád pronášel odsudky zcela odmítavé. Stanovisko těchto pozdějších referátů formuloval Neruda nejurčitěji v slově o české kritice, kterým zahájil své referáty v »Osvětě« r. 1881. (Vyd. Quisovo, řada II., sv. VII., str. 399—408.) Soubor Nerudových statí literárních vydal L. Quis 1910—1911 v II. řadě Nerudových Sebraných spisů (II sv. z nichž I. obsahuje úvahy a životopisy, II. kritiky a referáty).

Výtvarné statí Nerudovy (L. Quisova vydání II. řady Nerudových spisů sv. VIII. z roku 1911) jsou až na několik časových článků hlavně kritikami pražských uměleckých výstav a opírají se většinou o literární kriteria, upadajíce nejednou do pouhého zábavného feuilletonismu; dobrým svědectvím pro Nerudův vkus bylo, že při veškeré zálibě pro výtvarné genry ocenil umělce, jako V. Levého, J. Manesa, A. Chittussiho, Jar. Čermáka a J. Myslbeka.

Z potřeby chvíle vznikly svobodomyšlně tendenční brožurky »Pro strach židovský«, »Kalendářík lidstva« a »Šílení v klášteřích«, psané pro mladočeské »Epištoly svobody«. Hlubší pohled do Nerudových názorů poskytují kromě »Krátkých les Confessions kohokoliv z nynějších českých Jean Jacquův« (v »Arabeskách«) hlavně »Skromné myšlenky (otiskované po léta v ča-

sopisech). Z korespondence Nerudovy otištěno posud málo; obsáhlejší soubory jsou: rodinné dopisy »Nerudovy z let 1878—1891 neteři Aniče vyd. v »Srdci« (II. 1904) Mil. Sísovou a listy Teresie Marii Macháčkové z r. 1864 a 1865 vyd. v nákl. »Manesa« r. 1907 V. Tillem. —

Sebrané spisy Nerudovy vyšly neúplně a nekriticky redakcí I. Herrmanna ve XIII sv. r. 1892—1905; nové vydání vychází od r. 1906 ve dvou pořadích, první redakcí Herrmannovou zahrne v XVI sv. spisy belletristické, druhé redakcí Quisovou obsáhne práce kritické. Z výborů nejceněnější jsou dva: Jana Kabelíka Výbor z prósy Jana Nerudy v »České knihovně zábavy a poučení« (sv. XIV.) r. 1902 a F. V. Krejčího trojdílný, obsahující básně, povídky i různou prósu ve »Světové knihovně« (sv. 286—287, 292—293, 338—340) r. 1902.

Obšírná studie B. Čermákova o Nerudovi v »Květech« (1895) sahá jen do 70. let a není než snůškou životopisného materiálu, po stránce literární doplňují ji četné podrobné stati Alb. Pražáka o Nerudovi do r. 1874, shrnuté posléze v »Literatuře české XIX. stol.« dílu III. č. 2. na str. 271—413 a 486—598; částečně i Lad. Quise Jan Neruda v »Mor. slez. revui« (IV. 1908); rovněž cenné jsou téhož autora vzpomínky na Nerudu otištěné ve »Knize vzpomínek« (1902). Celkové ocenění Jana Nerudy podal přehledně F. V. Krejčí knihou Jan Neruda. Studie jeho vývoje a díla (1902) a essayisticky Arne Novák v monografii Jan Neruda. Zlatoroh 1909. Jednotlivé stránky tvorby a významu Nerudova oceňují studie tyto: Nerudův význam básnický Jar. Vrchlický, O poesii J. Nerudy (v knize »Nové studie a podobizny« 1897, též úvodem k I. sv. druhého Herrmannova vyd.), F. X. Šalda, Alej snu a meditace ku hrobu J. Nerudy (v knize »Boje o zítřek« 1905), Jiří Karásek ze Lvovic, J. Neruda (v knize »Renaissanční touhy v umění 1902 a samostatně rozšířeno v »Pestré knihovně« 1910 sv. 42); Nerudu jako povídkáře Arne Novák, Večerní dialog o J. Nerudovi (v čas. »Novina« 1908, I); Nerudu feuilletonistu S. Heller, J. Neruda a jeho feuilletony (v »Lumíře« 1876), O. Sýkora, Humor Nerudových feuilletonů (1905 v »Krit. knihovně« sv. XXIV.) a Arne Novák v »Almanahu Nár. Listů« 1911.

Nerudův význam zůstal za života básníkova nedoceněn, a teprve po smrti byla pochopena jeho lidská i literární osobnost v celé své moderní složitosti a typičnosti. Kdežto současníci většinou zapomínali pro novináře na básníka, pro rozmarného humoristu na

lyrika tragických tónů, pro lehkého kreslíře drobných arabesek na pravdivého epika, vysvitl po jeho skonu zcela jasně jeho zjev, vyrůstající z dobového a modního směru školy mladoněmecké k čisté národní kráse a plné lidské opravdovosti. Statečný a přímý, jadrný a originelní hledatel literární pravdy, jímž byl Neruda, našel ve své krajně upřímné a jímavě prosté lyrice pravdu osamělého, zrazeného srdce; našel ve své obdivuhodně syté a kypící povídkové próse realitu staropražského života; našel, alespoň z části, na nejlepších stranách svých feuilletonů moderní skutečnost velkého města a pracující společnosti; našel však i skrytou a téměř tajemnou pravdu račové krve a národního smyslu; našel konečně umělecky a slohově pravdu a ryzost básnického výrazu českého. V tomto ve všem Neruda, jinak romantický hlasatel národnosti jako posledního smyslu života, byl předchůdcem realismu literárního, ranním hlasatelem pokrokových společenských snah, typickým Evropanem v době nejistě kolísající mezi vlasteneckoidealistickými tradicemi a mezi nevykvašenou dotud moderností. Nerudův význam stává se vždy samozřejmějším a příkladnějším, ačkoliv školy ve vlastním smyslu nezaložil a nemohl ani pro složitou svou rázovitost založiti. (Jednostranní jeho následovníci, L. Quis v prostonárodní balladistice, I. Herrmann v pražské genrové drobnomalbě, H. Wunsch v rozmarné feuilletonistické mosaice, nedostoupili literárně Nerudy a nerozvíli možností vývojových od něho daných. Z mladších básníků jediný J. S. Machar přiblížil se útvaru, v němž Neruda ukázal se mistrem, intimní lyrice složité náplně a prosté formy, došel tam však svými cestami.)

Nejvěrnějším Nerudovým přítelem vždy byl básník kruhu Májového, jenž v mnohém ohledě jeví se přímo Nerudovým protikladem, *Adolf Heyduk*. Vedle pravého velkoměšťáka stojí tu naivní syn přírody venkova, vedle ducha složité kultury prostě dětinské srdce, vedle následovníka západoevropského umění rozený žák národní písně, vedle výsměšného a pochybovačného samotáře šťastný a klidný idyllik rodinný, vedle těžce bolestně pracujícího umělce lehce zpěvný improvisator; tedy značnou měrou blíželec Hádkův, který však nepodlehnuv tolik cizím vlivům, záhy našel svou individualitu. Heydukovi bylo samojedinemu z okruhu Májového přáno plně vyžítí život a plně vypěti poesii, a přece jeho činnost nevykazuje takměř vývojového vzestupu.

Adolf Heyduk (*1835) narodil se 7. června 1835 na Rychmburce u Skutče a ze zachovalého kraje východočeského i z dávných tradic rodiny mlynářské přinesl si nejen vděčný podmět a motiv. Vykonav technická studia v Praze, na nichž se seznámil s básníky kruhu Májového, stal se r. 1860 profesorem kreslení na reálce v Písku. Tu strávil ostatek života s jednoroční přestávkou působení v Praze, zpestřiv svůj písecký pobyt jen opětovnými poutěmi na Šumavu a na Slovensko, pak delšími cestami po Alpách, Itálii a Černomoří. Za významnou událost svého života pokládá sám narození dcerušky Lily (r. 1880) a její předčasnou smrt (r. 1884); hluboké stopy toho nacházíme v jeho intimní lyrice.

Neobyčejně obsáhlá básnická činnost Heydukova počíná koncem padesátých let v literárním okruhu »Májovém«, jehož Heyduk byl velmi horlivým členem, leč po prvním svazku básní vydaném r. 1859, za nímž po 5 letech následovaly svazky pokračující, Heyduk na celé desetiletí umlká, aby teprve v 70. letech přihlásil se velkou řadou významných veršovaných knih, v nichž se střídá lyrika milostná a intimně rodinná ohlasy písně lidové, podrobná malba přírodní s pathosem vlasteneckým, příležitostná improvisace s poesíi situační. Vedle této lyriky, kde Heyduk jest nejšťastnější, postupuje souběžně značný řetězec epických knih, zachovávajících buď útvar básnické povídky s hojnými vložkami lyrickými a širokými passážemi krajinářskými, buď balladickou formu malého, pointovaného příběhu načerpaného z dějin neb z lidového podání. Od r. 1897 vycházejí v Praze Heydukovy sebrané spisy básnické — posud 50 sv. — do nich básník zařadil nejen nová, namnoze doplněná a obměněná vydání spisů starších, nýbrž sestavil do cyklů básně sice původu dřívějšího, leč posud neseřazené v celky (tyto básně vyčítají se tuto dle chronologie knižního vydání, nikoliv dle postupu vznikového).

Lyrická díla Heydukova jsou »Básně« I. (1859; obsahují: »Cigánské melodie«, »Písně«, »Básně smíšené. Růžipovážskou«); »Básně« II. (1865; obsahují: »Jižní zvuky«, »Dozvuky vlašské«, »Vlast«, »Znělky«, Milostné«, »Výpravné«, »Ohlas«); »Lesní kvítí« (1873); »Cymbál a husle« (1876 ve III díl.); »Vzátiší« (1883); »Hořec a srdečník« (1884); »Písně« (1885); »Zaváté listy« (1886); »Šípy a paprsky« (1888); »Na po-

tulkách« (1894); »Ptačí motivy« (1897); »Nové cigánské melodie« (1897, složeny koncem 70. let); »Dumy a dojmy« (1899); »Rosa a jíní« (1900, slož. 1877—1889); »Parnasie« (1900, z let 1887—1896); »Černé růže« (1900, slož. 1889—1900); »V polícha« (1900, slož. 1878—1892); »Lotyšské motivy« (1900); »Z rodných hor« (1901, slož. 1889—1890); »Pohádky duše« (1901); »V samotách« (1901, z let 1886—1894); »Ritornely« (1902); »Z poutina Kavka« (1903, z roku 1885); »Cestou« (1903, z let 1878—1888); »Z deníku toulavého zpěváka« (1904, sklád. 1896—1900); »Znělky« (1905); »Od Tater a Dunaje« (1910) a »Co hlavou táhlo« (1911). Ve většině těchto knih vloženy jsou i epické drobnější skladby; cyklická báseň »Na vlnách« (1890) jest pokus o vytvoření románu z písní; v allegorické pohádce »Dědův odkaz« (1879) splynula lyrická hudba zvláště lahodně s báchorkovitou náladou a s čistě heydukovskou ideí.

Drobnější epické básně seřadil Heyduk do sbírek, »Na přástkách« (1884); »Obrázky« (1888); »Bohatýři« (1894); »Tři z kazky« (1898, obsahují »Braček — ptáček«, »Záměry«, »Sudice«) »Zpěvy pošumavského dudáka« (1899, slož. 1887—1890, ve III dílech, z části lyrické); »Za dlouhých večerů« (1899, z let 1885 a 1886); »Na černé hodince« (1900, slož. 1884—1886); »V zášeru minulosti« (1900); »Biblické zvěsti« (1904) a »Škůdci a dobrodruzi« (1909). Historických námětů jsou rozměrné skladby »Milota« (1874); »Mahomet II., zvěst z Orientu« (1878); »Oldřich a Božena« (1883); pobělohorské epos »Za volnost a víru« (1883); »Píseň o bitvě u Kressenbrunnu« (1888). Většinou z pošumavského života lidového čerpány jsou veršované povídky, »Dudák« (1881) »Dřevorubec« (1882); »Pod Vítkovým kamenem« (1885); »Běla« (1886); »Sekerník« (1897). Veršem přeložil Heyduk též Baumbachovu romantickou pověst »Zlatorog«. Prosaické práce Heydukovy — dvě studie o slovanském bájesloví a o stavitelství, vzniklé z účelů praktických — nemají významu; jen jeho memoirové črty o kruhu »Májovém« jsou zajímavé.

Vlastní význam Heydukův hledati jest v jeho lyrické písni a veršované krajinomalbě, zejména pokud přiklání se tu k prostotě básnictví prstonárodního.

Ježto rád zobrazuje nesložitý život citový v jeho základních hnutích, jmenovitě radostnou a šťastnou vášeň mladé lásky, sladkou pohodu rodinného života, prudce se deroucí žal nad ztrátou bytostí milovaných, důvěrnou lásku k rodné půdě a ke kvetoucí přírodě, nespoutanou touhu po svobodě, hrdý vzdor proti utiskovatelům, hodí se mu lehký a průzračný popěvek lidový jako případný prostředek výrazový. Zvláště šťastně působí na jeho poesii, kdekoliv dotýká se ať látkově ať náladově slovenské neb šumavské půdy; tu všechny jednotlivosti dýší přirozeným životem, tu vmýšlí se básník plně do lidového ducha, tu vystihuje se zvláštní něhou přírodu, hlavně les, lučinu, říšší květin a ptactva. Na této půdě stojí pevně i ve svých volně a pohodlně vyprávěných básnických povídkách, kde líčení krajiny převládá nad dějem, a kde písňové vložky zastíňují epické jádro vždy více přesvědčující v idyllických než vzrušených výjevech. Heydukova historická epika, ať drobně balladická, ať široce rhapsodická neodpovídá ani básníkově osobnosti ani jeho nadání a nemá významu; pronikavě vlastenecká tendence, jež i jinde u Heyduka vystupuje příliš okázale, sahá tu do zámezí.

[Velkého soustavného rozboru Heydukova díla s kritického hlediska posud není; nejlépe informují o něm posud tři jubilejní články, jeden od El. Krásnohorské v »Osvětě« (1895) a dva od Alb. Pražáka ve »Zvonu« a v »Čas. čes. musea« (oba 1905); cenným pokusem o utřídění a ocenění Heydukovy činnosti jest stať Fr. Křemena v progr. reálky v Písku 1906—1908.]

Dvěma zvláště nadaným básníkům Hálkovy a Nerudovy skupiny, kteří s jejími vůdci souviseli spíše ideově a literárně než osobně, nebylo přáno vyvinouti se a dospěti, předčasná smrt stihla je, sotva první sbírka jejich veršů vzbudila neobyčejné naděje. Jsou to Rudolf Mayer a Václav Šolc.

Rudolf Mayer (1837—1865) narodil se 13. října 1837 a Nové Hospodě u Stránčic a vykonav se vzácným prospěchem studia právnická i dovršiv je doktorátem, podlehl plicnímu neduhu v Loučimi u Klatov 12. srpna 1865. Ve svých »B á s n í c h« (1873, vyšly redakcí Josefa Durdíka, nové vydání v »Našich klenotech« sv. I. 1903) ukázal se hlubokým a vzácně melodickým pěvcem beznadějného světobolu, jenž objímá básníka, celé lidstvo i veškerou přírodu, a z něhož není útěchy ani uzdravení. Tento nekonečný smutek rád se utíká samotář-

sky a beznadějně do nočního ticha, jehož poesii hudebními a náladovými verši Mayer uměl lépe vystihnouti než kdokoliv ze současníků, jevě se v tom spíše žákem Lenauovým než následovníkem Byronovým; k nejkrásnějším jeho básním náleží formálně dokonale »Znělky noční«. Nenalézáje východu ze svého osobního bolu v okruhu vlastní bytosti, vysvobozoval se Mayer přece před zoufalstvím jednak mocně vyvinutým vědomím vlasteneckým, jež opětovně s důrazem a silou vyjádřil, jednak hlubokým porozuměním humanitním a sociálním, které jest podkladem jeho dvou epických skladeb právem proslavených »Věčnost« a »V poledne«; v nich a v obdobných, ale pathetičtějších básních Šolcových hlásí se u nás poprvé nota sociální. (Studii o Mayerovi předeslal úvodem ku svému vydání Josef Durdík; krásně vyložil jeho zjev též Zdziewchowski ve své citované knize o byronismu českém.)

Václav Šolc (1838—1871) narodil se dne 23. prosince 1838 v Předměstí v Sobotce a studoval gymnasiu v Jičíně, historii v Praze. Avšak již r. 1863 sešel se studií, stal se tulákem, kočovným hercem bez nadání, a v hýření i v životě nepořádném zničil svůj talent i svoje síly. Osobní přátelé a příznivci, jež mu získala r. 1867 vydaná kniha básní, pokoušeli se vrátiti jej společnosti i studiu, leč marně: odešel k matce do rodiště, zemřel tam, zemřel životem a podkopán nemocmi, dne 14. července 1871. Šolcova jediná kniha »Prvosenky« (1867; druhé rozhojnné vyd. 1871; »kritická« edice L. Quise r. 1905 jako 458—462 sv. »Světové knihovny«) je dílo neobyčejně bohatého a rozmanitého obsahu básnického. Vedle hluboce citových a vzácně hudebních písní milostných, prosycených vášnivou něhou a těžkým hořem (zejména cyklus »Z perlové šňůrky«), které namnoze připomínají Nerudovu erotiku z »Knihy veršů« — drobný rukopisný svazeček »Písní o bledé dívce«, do »Prvosenek« nepojatých, vydán teprve r. 1906 v »Poetických besedách Máje« — obsahují »Prvosenky« velmi mohutné básně vlasteneckého a slovanského vzletu stupňující se od elegické dumy až ku vzdornému pathosu (zvláště 13 sonetů) ryze moderně a sociálně citěné deklamace ze vření velkého města a z bídy pracujícího lidu, leč baladicky zhuštěné obrázky z venkova, pravidelně demokraticky podmalované, (nejrozsáhlejší z nich »Dědovy vrásky«, vážené z dob selského poddanství, vyšly r. 1881 samostatně), sem tam ještě ohlasy Erbe-

novy, které se střídají s rázovitými, úsečnými chansonnami ve způsobě tehdy slaveného Bérangera; z nich došly zvláštní popularity »Naše chaloupky«, »Píseň o ruce mozolné« a »Písníčkář«. Nové cesty české epice ukazovaly Šolcovy skladby z balkánského ovzduší (»Uškoci« a »Písně o Marku hajdukovi«) a několik náběhů k velkým výpravným básním historickým, z nichž nejmohutnější je zlomek »Boží bojovníci«; tu ukázal Šolc cestu Sv. Čechovi a E. Krásnohorské. Že však také formálně byl bohatě nadán, ukazuje jeho šťastný pokus uvésti k nám exotickou formu ghaselu, který před ním pěstoval F. V. Jeřábek a vedle něho V. Furch. Ale všude zůstalo u Šolce při bohatých a slibných podnětech; jeho básnické dílo působí jako krásný a bolestný zlomek. (O Šolcovi psali L. Quis v úvodě ku svému novotisku »Prvosenek«, B. Čermák »jistě životopisně« v »Květech« r. 1890 a Arne Novák křiky v »Nové české revui« 1905.)

Rada básníků doby Nerudovy vynikla v povídce a románě, kdež o nich bude řeč, tak Jan Bohumil Janda Cidlinský, Gustav Pflieger Moravský, Alois Vojtěch Smilovský a Antal Stašek. Z ostatních soudobých veršovců častěji bývali jmenováni, třebaže většího významu neměli: lékař Jan Bohumil Ceyz z Pecelínovce (1835—1879), chemik a popularisator Jiljí Vratislav Jahn (1838—1903), improvisátor Emanuel Züngel (1840—1894), předčasně zesnulý elegik Aleš Balcárek (1840—1862) a politik Ervín Spindler (* 1843).

Mocný význam v generaci Nerudově, která vyšla od požadavku literatury kosmopolitické, měly překlady básnické. V době slovesného úpadku v Čechách v 50. létech vycházelo jich více než básnických děl původních a to jak z literatur antických, tak z básnictví moderního, především románského, germánského a ruského. Neruda sám překládal prostřednictvím němčiny z řečí skandinávských a z maďarského, tehdy neobyčejně slaveného lyrika A. Petöfiho, pak z Legendy věků V. Huga a stále pracoval o organizaci i povznesení umění překladatelského. Po úradách v »Umělec. besedě« založil s F. Schulzem knihovnu básnických překladů »Poesie světová« (1871—1885), kde dovedl shromáždit nejen veškeré vynikající překladatele svého pokolení, nýbrž kde uložili vynikající svoje překlady i mladší básníci, ukazující tak české poesii nové vzory. Kdežto I. sv. »Poesie světové« (1871) byl mistrný

převod Byronova »Kaina« od Jos. Durdíka; významný to hold byronovců ze školy Hálkovy velkému tvůrci jejího typu básnického, vyšly tam po několika létech již virtuosní překlady Vrchlického, uvádějící k nám nový umělecký směr: r. 1874 »Básně« Viktora Huga, r. 1877 »Poesie francouzská nové doby« a r. 1876 »Básně« G. Leopardiho.

Ze západoevropských básníků, kteří měli značný vliv na českou poesii tohoto období, nejhojněji překládán byl Byron (Fričem, Douchem, L. Čelakovským ml., Kaizlem a nejšťastněji svým výkladačem a obráncem Josefem Durdíkem); Heineho překládali v úryvcích Frič, Neruda, Bendl, souvisle E. Špindler; Lenaua zlomkovitě Neruda a knižně J. J. Stankovský; písničkáře Bérangera Pflieger, Neruda a souvisle M. Krajiník; maďarského básníka svobody a lásky Petöfiho z němčiny Müller a Neruda, z originálu K. Tůma s F. Brábkem.

Zvláštní zájem věnován byl básnictví ruskému, národním i umělému; v příteli B. Němcově *Václavu Čeňku Bendlovi* (1833—1870) našel tlumočnicka Puškin (II. sv. »Básní rozpravných« 1859—1860); v professoru a překladateli básní Homerových i tragoedií Aischylových *Hynku Jaroslavu Mejsnarovi* (1837—1895), Někrasov (1876), Rylejev (1875) a později i básník Kolcov (1886); v *Aloisu Durdíkově* (1839—1906), Lermontov (II sv. 1872); v ruském filologu-odborníku a tlumočnicku bohatýrského básnictví srbského *Josefu Koláři* (1830—1910) Žukovskij.

Rázovitou osobností mezi překladateli tohoto období jest *Primus Sobotka* (* 1841), jenž také jako redaktor a kulturně historický sběratel se činně účastnil literárního ruchu. Oblíbil si zvláště »čisté a bohaté zdroje« písemnictví anglického a uvedl k nám odtud vedle realistických románů a cestopisů dvě klassické básně idyllické pohody a smírného názoru životního v mistrovsky provedeném rámci veršované povídky, Tennysonova »Enocha Ardena« (1875) a Longfellowovu »Evangelinu« (1877); jsou to překlady vzorné jasností a plností výrazu, kteréžto přednosti přešly z anglické literatury též do původních prací Sobotkových.

Řada překladů básnických, správných věcně a vybroušených formálně vzešla z odborného studia jazykovědného nebo filologického. Mistrem takového »učeného« a přece básnického překládání byl již V. B. Nebeský, který kromě převodů ze starověkých dra-

matiků vydal i anthologii z novořecké lyriky a z španělských romancí, vedle toho uvedl k nám ukázkami i »Kalevalu«. Dva proslulí jazykozpytci takřka episodicky věnovali se překladům staroindické poesie; byl to srovnávací filolog *August Schleicher* (1821—1868), jenž za svého působení na pražské universitě (1850—1857) podal v »Musejniku« dvě ukázky ze sanskrtského básnictví, a tehdejší veleslibný začátečník v jazykozpytě, *Jan Gebauer*, jenž vedle úryvků ze staroindičtiny tlumočil též ruské byliny a bulharskou národní epiku. K nim se družil jemnoduchý znalec literatur *Ceněk Vyhnis* (1842—1897), který přebásnil Kalidasovu *Sakuntalu*.

Dílem z potřeb školských, dílem i z motivů ryze básnických pěstovány hojně překlady z básníků antických, když jmenovitě V. B. Nebeský ukázal cestu. R. 1860 založil Jan Kvíčala »Bibliotéku klassiků řeckých a římských«, jež neobmezujíc se na básnictví, uváděla k nám i starověké dějepisce, řečníky, filosofy, ale klesala namnoze ze sbírky literární na pouhou pomůcku školskou, utkvívajíc často na otrocky doslovném překladě, užívajíc zastaralého, těžkopádného jazyka a řídíc se nepřírozenou prosodií časoměrnou, přičíc se duchu češtiny. Z básníků předvedeni tu v letech 60. a 70. Euripides a Sofokles, Horatius a Ovidius. Mezi překladateli, náležejícími bez výjimky professorskému stavu, pravým duchem básnickým a vkusem uměleckým vynikal jen

Jindřich Niederle (1840—1875), professor akad. gymnasia v Praze. Kromě učebnic, z nichž zvláště vyniká »*Mluvnice řecká*« (1872 a častěji v různém zpracování), vydal překlady Sofokleových tragoedií »*Elektry*« a »*Ajanta*« a některých zpěvů Homera (po časopisech); překladům svým ze Sofoklea předeslal cenný »*Úvod všeobecný k tragikům řeckým*«. Naší poesii náleží řada drobných lyrických básní, něžně citových a formálně uhlazených, jež dosud nebyly sebrány.

(O překladech této doby viz studii P. Sobotky »O překladech v novočeské literatuře« v »*Osvětě*« [1877] o překladech z literatur antických články Antonína Truhláře »*Klassikové římské a řecké v překladech českých*« [1884 ve »*Sborníku na počest Kvíčalovu*«].)

Novellistika a román doby Hálkovy a Nerudovy.

Když po literární stagnaci 50. let vystoupilo pokolení Hálkovo a Nerudovo, stála česká novellistika velice nízko, a ani v starším písemnictví nebylo mnoho děl, na něž by bylo lze navázati. Mělké a povídací historické romány, přejímající s povrchní chvatností obsah kronik bez podrobnějšího studia detailu i bez psychologického pojetí dobového, tkvěly úplně v půdě překonaného romantismu; zábavná, leč plytká drobnokresba z maloměstského neb pražského měšťanstva kořeněná krotkým vtípem neb přeslazená vlasteneckou a milostnou citlivostí, hodila se právě jen do rámce bojácné a šosácké společnosti předbřeznové; vesnické, umělecky vsutku mistrné povídky B. Němcové, ryze moderní ženy, jejíž vývoj byl však předčasně ukončen, vyhýbaly se ve své epické ukázněnosti novověkým společenským otázkám — výjimkou jest »Baruška«, »V zámku a podzámčí« a »Pohorská vesnice« — a tak bylo třeba začítí od počátku s vytvářením povídkového umění, při čemž nové cizí vlivy měly vynikající účast. —

Po stránce látkové sahala nová generace ráda do složitého vření moderního života, v němž různé vrstvy společenské, hospodářské a kulturní bojují o moc, prolétajíce a směřující se, dle tehdejších názorů pravidelně způsobem dobrodružným. Velké město zapletených poměrů sociálních, hlučná střediska výrobní a tovární, čtvrti obchodní a bydlisté proletářů, vězení přeplněná provinilci politickými, bývají dějištěm této novellistiky, v níž vedle šlechty, národně i názorově předpojaté a vedle starousedlého měšťanstva a obchodnictva, vedle těkavých herců a rozervaných umělců hlásí se o podíl na dějích i nová sociální vrstva průmyslníků a dělníků. V těchto románech, které dle mladoněmeckého vzoru kladou v pohodlné šíři děje vedle sebe a nikoliv v postupu následném, velice oblíbeným kompozičním prostředkem bylo činiti z intimních vztahů rodinných, milostných, příbuzenských tmel rozvrstvení sociálního, takže staré, v jádře romantické, motivy nemanželských dětí, tajemného původu, mesalliance, záhadných rádců, temných zločinců vracejí se tu pod jiným zakuklením, jakož i psychologie lásky, rozbor vášně a viny, otázka očištění a mravního vyrovnání bývají pojímány čistě romanticky. Tendence těchto novellistických děl byla arcí moderní: třídní spravedlnost, právo na práci a na ne-

odvislost, národní i jazyková samostatnost, osvobození ženino a dělníkovo, odpoutání jednotlivce od auktority církevní a od zjeveného náboženství, volné samourčení umělcovo — to vše s větším neb menším důrazem ozývalo se v této novellistice. Ano i tam, kde se šťastným pochopením kmenové svéráznosti ponořili se novellisté do pravdivého a oddaného pozorování bytosti lidové, pokračující tak na dráze Fr. Pravdy a B. Němcové, ozvaly se tyto tendence; leč jen tehdy, když řešení dobových problémů bylo vyváženo pravdivou kresbou skutečnosti lidové, v nejlepších vesnických povídkách a románech V Hálka a K. Světlé, malostranských drobnokresbách Nerudových, ve Šmilovského novellách z malého města, vytvořena díla umělecky trvalá. Naproti nim působí většina toho, co pokládáno bylo za společenský román, dnes mdle: tendenční stanovisko umírněného měšťanstva, převládající sentimentálnost, konvenční stavba dějů, unavující povídatost, mělké vlastenčení, jinde zase upřílišená napínavost dějová, přepiatost v charakteristice, exaltace v řeči odpuzují; takže jediný G. Pflieger Moravský doposud patří z těchto tehdy módních spisovatelů, kteří většinou přežili svůj význam, k živým statkům literárním. Ale i povídka historická byla pěstována, leč — jistě nikoliv náhodou — vůdčí duchové literární vyhýbali se tomuto druhu, odporujícímu v jádře jejich uměleckým zásadám, a tak buď pokračováno v naivním, povrchním, kronikářském, často až anachronistickém belletristickém minulosti, neb vnášeny do dějin novodobé tendence politicko-národní a společenskostavovské; za to pokrokem bylo, že proti rytířskému středověku, oblíbenému v době předbřeznové, staven nyní v popředí novověk s velkými náboženskými a národními převraty.

Tato románová produkce, jejíž plody vycházely jmenovitě v »Bibliotéce českých původních románů historických i novověkých« (1855—1862) a »Sbírci výtečných českých básníků novověkých« (1860—1864), později pak vedle populárních spisů poučných též v »Matici Lidu« (od r. 1867 dodnes), stály značnou měrou pod vlivem cizí tvorby románové, jejíž ohlas jeví se v hojných překladech. Nejmocněji látkově i technicky působil román mladoněmecký, jmenovitě Gutzkowův a Spielhagenův, čítán však v originále. Za to hojně překládání byli francouzští novoromantikové, spojující krajně napínavý a zapletený děj se sociální tendencí; při

tom nečiněno rozdílu mezi opravdovým uměním vlivuplné George Sandové (překládána Ž. Podlipskou, Hedv. Hellichovou a Boh. Záleskou*) a bohatého V. Huga (překládán zejména novinářem *Vincencem Vávrou Haštalským* (1824—1877) a mezi chvatně novinářskou nadprodukcí E. Suea a Al. Dumasa st. Zvláštní zřetel věnován novellistice polské a ruské. Kdežto však z románu polského vybírali překladatelé, jmenovitě učitel *František Ladislav Vorlíček* (1827—1865) a soudce *František Pravoslav Volák* (1829—1865) se zálibou práce historické (zvláště od J. I. Kraszewského), vstupovali z literatury ruské, jejímž pilným tlumočníkem byl professor na Rusi *Emanuel Vávra* (1839—1890), tehdy již velcí realisté Gogol, Gončarov, Turgeněv. Jmenovité Turgeněvovy »Lovcovy zápisky«, přel. r. 1874 Fr. Machem, mocně působily na naše spisovatele realistickým zpodobováním venkovských postav v rámci svěží přírody. Pro překlady ze slovanských jazyků založil V. Hálek zvláštní románovou knihovnu »Slovanské besedy« (1861—1863).

Tak zvaný společenský román pěstován byl právě jako v cizině i u nás se zálibou žurnalisty, kteří podtrhující násilně tendenci a upřílišující napínavost příběhu, zanedbávali naprosto nejen komposici, nýbrž i ryzost jazykovou a slohový vkus; proto jejich díla zapadla naprosto. Byli to vedle K. Sabiny (v. v.) hlavně administrátor »Národních Listů« *Václav Žižala Donovský* (1824—1890), korektor týchž novin *František Göbl Kopidlanský* (1829—1899) a člen redakce »Politik« *Eduard Ruffer* (1835—1878). —

*) George Sandová (1804—1876) měla pro nás význam zvláštní. R. 1845 navštívila Čechy, studující tu místní i časovou scenerii svých románů „*Consuelo*“ a „*Hraběnka z Rudolstadtu*“, a průvodcem jejím byl J. R. Čejka, jenž se stal jejím nadšeným apoštolem. Nezdařilo se mu sice přivésti B. Němcovou na cesty G. Sandové, za to však K. Světlá si ji zvolila za vzor v psychologii ženských postav i v podání velikých typů vesnických. Při smrti G. Sandové napsal J. Neruda „v Národních Listech“ 14. června 1876: „Jakoby žena jako Sandová potřebovala jakéhokoliv odpuštění! Co spisovatelka je monumentálně velká — co chceme s titěrnými výtkami pro život její! Byl to největší člověk žena, který se posud na poli literárním objevil, a díváme-li se naň se stanoviska ičtě lidského, porozumíme mu.“

K umělecké výši přivedl sociální román G. Pflieger Moravský a po něm Jakub Arbes, samostatněji rozvil tytéž literární prvky Antal Stašek; romány F. Schulze a V. Vlčka, kteří však hojně pěstovali i historickou novellu, značí sestup od sociálního románu k zábavné literatuře, kdežto u S. Podlipské a více ještě V. Lužické klesá novellistika na prostředek účelně výchovný a příjemně bavící.

Gustav Pflieger Moravský (1833—1875) narodil se 27. července 1833 v Karasejně u Bystřice n. P. na Moravě, odešel r. 1843 s matkou do Prahy. V době gymnasijských studií na malostranském a akademickém gymnasiu v Praze přepaden byl prudkou nemocí plicní; četba světobolných básníků, studium německé filosofie idealistické, zklamání v lásce otráslly mocně útlou jeho bytostí. R. 1854 stal se úředníkem České spořitelny v Praze, kdež, ač odstrkován, setrval do konce, přerušiv jednotvárnost služby r. 1856 cestou do severního Německa. Zemřel 20 září 1875.

Pflieger debutoval jako básník lyrický v »Lumíru« r. 1855; vydal dvě knihy zádumčivých a náladových veršů »D u m k y« (1857) a »C y p ř í š e« (1861), jež však neměly valného úspěchu, třebaže vyslovovaly upřímně světobolnou náladu tehdejší mládeže; v poslední době života pracoval na allegoricko-vlastenecké básni »K r á l o v n a n o c i« (1875), jež zůstala nedokončena. Velice vroucně lnul Pflieger k divadlu. R. 1861 stal se dramaturgem při novoměstském divadle, po půl roce však se místa vzdal; ukázav již v »Obrazech života« svou schopnost pro divadelní kritiku, r. 1865—1868 referoval o divadle v »Politik«, na to jako redaktor feuilletonu v staročeském »Národním pokroku«, kdež psal pod čarou zajímavé divadelní causerie »D í v a d e l n í k u k á t k o«; prudké stanovisko k francouzskému modernímu divadlu vyneslo mu ostrou polemiku Nerudovu. Kromě překladů ze Scribea a Vignyho napsal pro divadlo tři hmotné historické truchlohry z českých dějin, stojící pod vlivem Shakespearovým, »S v a t o p l u k, z h o u b c e V r š o v c ů« (1861, nedochováno), »P o s l e d n í R o ž m b e r k« (1862, zachováno v přepracování jako »D e l l a R o s a«) a »B o l e s l a v R y š a v ý« (1862); pak obratně a vtipně sestilisované konverzační veselohry »O n a m n e m i l u j e« (1861), »T e l e g r a m« (1865) a »K a p i t o l a I. II. III.« (1867) vesměs pod vlivem Scribeovým; Pfliegerova libretta nenašla komponisty, a vůbec divadlo neukojilo Pfliegerových ctižádostivých nadějí.

Vlastní význam Pfliegerův spočívá v románové epice. Po náběžích v nezdařených románech »Dvoji věno« (1855, tištěno 1858) a »Dva umělci« (1858), kde čistě romanticky řeší problémy lásky, a po řadě drobnějších novell vypěl ve veršovaném románu »Pan Vyšinský« (1858—1859, ve XII knihách složených 11 veršovými slokami) po stopách Puškinových, Lermontovových a Goetheova Werthera k zajímavé formulaci duševních krisí svého pokolení, spějícího od zádumčivé fikce k plodnému činu a od uměleckého kosmopolitismu k pochopení poesie národní. Od této skladby, trpící poněkud nevhodnou formou, zůstal Pflieger věren již útvaru románovému, leč nepsal již veršem, nýbrž elegantní, vybranou prosou. Po románové analýse nemocného snění zklamaného boji za svobodu a mukami marné lásky, »Ztracený život« (1863), kdež podal českou obměnu Spielhagenova slaveného románu »Problematische Naturen«, následoval první český román ze života dělnického »Z malého světa« (1864, přepracované vydání 1872); tu, navazuje na první českou vzpouru dělnickou, Pflieger ztotožnil boj utlačovaného dělnictva proti nespravedlivému kapitálu se zápasem národnostním v Čechách a též v rozpoltném ději slučoval idealisty ze šlechty s idealisty z lidu tajemnými svazky rodovými; tak pojí se v něm odvážná láska k moderní skutečnosti sociální se zastaralé romantickým uměním. Poslední velký román Pfliegerův »Paní fabrikantová« (1867, knižně až 1873) používá sociálního rámce k podrobné a jemné analýse marné a zoufalé vášně milostné a omezuje se se vzácnou hospodárností hlavně na povahokresbu. Ostatní náběhy románové »Před březnem«, »Starý dům« a »Švýcarský hotel« zůstaly zlomky.

Umělecký význam díla Pfliegerova, z něhož jen romány přejdou do budoucnosti, spočívá jednak ve výběru látky, jednak v psychologii. Pflieger byl první, kdož studoval s podrobností a sympatií nové seskupené poměry sociální a kdož pod drsným povrchem dělnického hnutí a proletářského zápasu s kapitálem slyšel bít mocný tep dějin; rovněž jako jeden z nejprvnějších snažil se zpodobiti časový typ politického revolucionáře z r. 1848. Vyzbrojen nevšedním darem pozorovatelským, vycvičen nemálo věrným a nelitostným studiem vlastního nitra, vnímaje především duševní stavy trpného smutku, nečinné zádumčivosti, zoufalé resignace, beznadějně milostné touhy, uměl

dobře vystihnouti psychologický svět svojí doby a svojí generace. Kromě toho obsáhlé vzdělání, soustavné literární studium, bohatá četba zjemnily jeho literární vkus, uvrhly jej však zároveň v literární odvislost od cizích vzorů, Byrona, ruských byronovců a mladoněmeckého románopisce Spielhagena. V jeho technice mísí se romantická a senační napínavost s nasmělými náběhy k realistické malbě prostředí a k intimní psychologii; celkem dlužno Pfliegera považovati za zjev přechodní.

Spisy své upravil Pflieger sám pro souborné vydání, které vyšlo v VII sv v Kobrově »Národní bibliotéce« 1871—1875, kdež dramata přepracována, verše pak vydány v přísném výběru jako »R ů z n é b á s n ě«. Hlavní oba romány Pfliegerovy vyšly r. 1872 a 1873 znovu v »Laciné knihovně«, r. 1898 a 1899 v samostatném vydání (s »Paní fabrikantovou«) a r. 1907 jako 607—611 a 616—620 sv. »Světové knihovny«: od r. 1907 vychází krit. vydání redakcí Josefa Laichtera v »Českých spisovatelích XIX. stol.«

Pro svou biografii zanechal Pflieger řadu pomůcek: Životopisné zápisky básníkovy vydal F. A. Hora v Plzni (1880); různé autobiografické statí »z rukopisné pozůstalosti G. Pfliegera Moravského« otiskl K. Velemínský v »Obzoru literárním a uměleckém« (1902, IV) a v »Listech filologických« (1903, XXX). Hlavní práce

Pfliegerovy rázu nejen spolehlivě životopisného, ale i literárně historického jest studie K. Velemínského, »Gustav Pflieger Moravský« v »Čas. Čes. Musea« (1903 a 1904), pak Jakubcova statí v »Literatuře české XIX. stol.«, díl III., část 2., str. 451—485.

Předčasně zesnulý lyrik jemné vlohy *František Adamec* (1846—1868) usiloval se zdarem podložití realistickou malbu městského života psychologickou analýsou v řadě prací, z nichž nedokončený puškinovský obrázek »D v o j í l á s k a«, nejen veršovou formou se blíží »Panu Vyšinskému«, a povídka »D v ě b a b i ě k y« (1867, knižně 1882), vyniká ostrou kresbou. (Viz B. Čermákovu v »K v ě t e c h« 1888.)

Pokračovatelem Pfliegerovým v nejedné příčině jest značně mladší *Jakub Arbes* (* 1840). Narodiv se 12. června 1840 na Smíchově u Prahy, strávil tam takřka celý svůj život. Po reálních a technických studiích v Praze, stal se žurnalistou a hlavně jako člen redakce »Národních Listů« byl stihán, odsouzen, vězněn — vše to učinilo jej povoláním kronikářem českého po-

litického života v 60. letech. Krátce byl též dramaturgem novoměstského divadla.

Literární činnost Arbesova, počínající r. 1860, těsně jest sloučena s jeho působením žurnalistickým, a některé práce politicko-historické prozrazují na každé straně hbité, ač povrchní péro svobodomyšlného novináře; tak »Pláč koruny české« (1870, II. vyd. 1894), »Lež a pravda o sv. Janu Nepomuckém« (1870), »První sociální revoluce« (1892), »Z bojů o vykořenění lidské bídy« (1892), »J. Exc. hrabě Fr. Thun« (1895). Rovněž po způsobu žurnalistickém studoval Arbes záhadné a dobrodružné povahy moderní společnosti, kreslil v aktuálně časovém rámci jejich podobizny, vnikal do tajemství jejich tvorby a do záhad jejich podivného osudu, vybíral z jejich života zvláště napínavé situace a odkrýval jejich hlubší vztahy k historii časové: takových charakteristik a povahopisných obrazů ze života herců, virtuosů, básníků, revolucionářů, politiků, pijáků atd. vydal několik sbírek, »Z áhadné povahy« (1884 a sebr. sp. sv. XXVI.), »Idylly utrpení a bídy« (1885), »Ve službě umění« (1886), »Ze zákulisí« (1888), »Z martyrologie umění« (1892); pak v »Sebraných spisech«: »Silhouety divadelní« (sv. XIV.), »Arabesky literární« (sv. XVI.), »Nesmrtelní pijáci« (sv. XXI.), »Z ovzduší umění« (sv. XXIV.), »Z duševní dílny básníků« (sv. XXVIII.), »Episody z roku 1848« (sv. XXIX.), a »Z galerie českého herectva« (sv. XXX.). Zvláště hojně studie tohoto druhu věnoval Arbes K. H. Máchovi, jež snažil se psychologicky vyložití a proti běžným předsudkům obhájití.; z nich knižně vyšla studie povahopisná »Karel H y n e k M á c h a« (1886).

Jako novellista dospívá Arbes teprve v 70. letech. Tehdy k románové tradici společenského románu své generace a jejich německých mistrů přidává nové prvky literární. Bizarní, divokou a hrůzostrašnou fabulací svých prací, jednostrannou zálibou pro výstřední povahy, neobyčejné situace, příšerné a temné generie jest Arbes romantikem. Jako Pflieger zobrazuje Arbes rád život dělnictva, jmenovitě kde v úsilí o vytvoření nového společenského řádu se sráží s mravními názory a stávajícími útvary vládnoucích vrstev; jako Sabina se zálibou líčí život politický, vězeňský, revolucionářský; s celou generací se sdílí podtrhování romaneskních, neobyčejných výstředních

rysů, ať dějových ať povahových, o rozplétání románových pásem náhlými náhodami, nenadále rozuzlenými tajemstvími; mladočeského novináře prozrazuje krajně svobodomyslná tendence, boj proti státnímu a církevnímu absolutismu, sklon k radikalismu a záliba v ostré kritice konservativců; žurnalismus připomíná též Arbesův těsný vztah ku každodenní patologii, jak ji podávají lokálky novinářské, ke kriminalistickým látkám, k »romantice všedního života«. Rovněž formálními nedostatky, vadnou a nejednotnou kompozicí, převahou rušivých episod, rozvleklostí vypravování, nekonečností dialogů, slovní nabubřelostí souvisí Arbes s novellistikou své doby. Ale do těchto starých látek a starých forem dovede Arbes, psychologický kasuista a vědecký experimentátor hlavně v chemii a psychofysice, vložití svůj rázovitý názor světový, který čirým, většinou beznadějným a sklíčujícím determinismem a důsledným materialismem, přírodovědeckou teleologií vyloží, rozřeší, objasní každou záhadu, pomůže obratně fantasii při všech jejích nehorázných koncepcích a nápadech a zvyšuje ještě úžas a napětí, dosahuje zvláštních mocných a překvapujících účínů.

Pro své novellistické skladby tohoto druhu, kde děj jest sice romantický, ale světový názor protiromantický, našel Arbes název »Romanetta« (první z nich tištěno r. 1866; většina však sahá do 70. let: uhrnné vydání ve III dílech 1878—1884, znovu, leč neúplně 1896, posléze v sebr. spisech posud 9 sv.: I., III. VI., X., XV. XX., XXII., XXV., XXVII. Sem patří nejlepší práce Arbesovy: »Dábel na skřipci« (1866), »Svatý Xaverius« (1873), »Sivooký démon« (1873), »Ukřižovaná« (1876), »Newtonův mozek« (1877), »Kandidáti existence« (1878), »Ethiopská lilie« (1879), »Zborcené harfy tón« (1886), »Anna a Marie« (1888), »Poslední dnové lidstva« (1895). K nim druží se významem sociální široce založené romány, »Štrajch pudlici«, (1880, původně »Epikurejci«), »Adamité« (1881), »Moderní upíři« (1882), »Messiáš« (1883), »Anděl míru« (1889) a »Agitátor« (1904). Drobnější novellistické práce, které nadpisoval »mravokárné románky«, »elegie života«, »drobnokresby«, »miniatury«, »silhouety« atd. shrnul Arbes ve svých sebr. spisech posud do 8 sv., jimiž nahrazeny jsou jeho starší soubory »Mravokárné románky« (1880), »Předměstské arabesky« (1883), »Povídky a kresby«

(1884), »Miniatury« (1886), »Povídky, novelly a kresby« (1886 a 1887, II sv.), »Silhouetty« (1887), »Drobnokresby« (1890), »Z romantiky všedního života« (1894), »Z víru života« (1899). —

Sebrané spisy Arbesovy vycházejí — vlastní autorovy pokusy o ně r. 1885 a 1895 neměly úspěchu a nedostaly se nad 2. díl — od r. 1902 v nákl. J. Otty (posud XXX sv.). Bibliografii svých nepřehledných prací sestavil Arbes sám pro »Obzor literární a umělecký« (1900 a 1901, II. a III.). O Arbesovi viz V Dreslerovu monografii v Pestré knih. 1910 č. 24 a 25.

Vnitřním ústrojím svých románů, psychologii postav, směsí ostře postřehnuté skutečnosti a divoké romantiky druží se k Arbesovi složitý zjev Antala Staška, typický venkován k rozhodnému Pražanu, těžký a hloubavý duch k pohyblivému a experimentujícímu temperamentu. Našel-li Arbes záhy svůj svéráz, byl Antal Stašek z těch spisovatelů, kteří pomalu zrají a teprve v pozdních dílech dospívají k vlastní podstatě. Jako Arbes ukazuje k psychologickému románu experimentálnímu, jest Antal Stašek z prvních, kdož upozornili realisty české na nepřehrané bohatství naší duše lidové. *Antal Stašek* (r. 1843), vlastně Antonín Zeman, advokát v Semilech, narodil se 27. července 1843 v Stanově na Boleslavsku. Jak studia v Polsku a mladistvá literární i veřejná činnost v Praze, tak mocný vliv romantických básníků polských, z nichž přeložil i úryvky ze Slowackého, připoutaly potomka starobylého selského rodu z podkrkonošského kraje k hnutí romantickému. Tak ukazuje se v prvních veršovaných knihách, eposu »V á c l a v« (1872) a dvou svazcích »B á s n í« (1876 a 1880) opožděným byronovcem: neurčitými osnovami vzrušených dějů prodírá se mohutný proud reflexivní, v němž vlny těžké melancholie světoholné po způsobě básníků polských slévají se s vlnami činorodého, svobodomyslného chtění rázu mladoněmeckého. Lyrické živly zcela ustupují meditaci a rozbujnělé epice. Ta nejraději volí si náběhy z duševního života lidového, představovaného bizarními a zcela osobitými postavami, jejichž romantičnost nezvykle se odráží od ústředí venkovského, podaného s naprostou podrobností a jistotou dobrého znalce, žijícího uprostřed podkrkonošského lidu. Poprvé ukázal A. Stašek tuto zálibu a schopnost v povídce »Z horské krčmy« (v »Květech« 1866); široce uplatnil ji v »Nedokončeném obraze« (1878), novellistické to skladbě, roz-

lehlé a namnoze nepřehledné stavby s velikým bohatstvím figur; i veršovaná povídka »Z doby táborů« (1884) zvláště cenná jako dobový dokument politického našeho probuzení, nesena jest tímto směrem. Odmlčev se na několik let, propracoval se A. Stašek, zaujatý i v životě otázkami sociálními a politickými, k hlubokému poznání novodobých duchovních hnutí v české mysli lidové, jmenovitě v našem Podkrkonoší. Psychologická kresba, provedená často do jemných podrobností, dychtivý zájem o veškeré myšlenkové vření naší doby, vzácny smysl sledovati odrazy evropských směrů ideových v našem životě slučují tyto pozdější práce Staškovy s nejlepšími z realistických českých povídek venkovských: za to tendenční vyostření, nepřehledná mladoněmecká stavba, výstřední záliba v romaneskních zápletkách a rozuzleních, konečně i nepropracovaná, zpola novinářská, zpola lyrická řeč, schylující se namnoze k rhetorice, staví je k starší novellistice české. Z nich povídkový cyklus »Blouznivci našich hor« (1895), sloučený v románovou jednotu, sleduje spiritistické hnutí v lidu krkonošském; velký trojdílný román »V temných vírech« (1900), zabývá se otázkou dělnickou a bojem kapitalismu se socialismem; dvousvazkový román »Na rozhraní« (1908) řeší národnostní problém na českoněmeckém pomezí.

Přechodným zjevem mezi povídkou společenskou a novellistikou prostě zábavnou jsou četná díla, která vedle historických povídek napsal Arbesův někdejší soudruh v redakci »Národních Listů«,

Ferdinand Schulz (1835—1905). Jako vynikající a pilný novinář i jako mnohonásobný redaktor zaujímal F. Schulz v kulturní organizaci místo význačné, i když žurnalistiku proměnil za professuru na Československé obchodní akademii v Praze. Z publikací jím redigovaných vynikají »Osvěta«, »Poesie světová« (spolu s Nerudou), »Maticе lidu« (spolu s E. Grégrem), »Zlatá Praha«, »Salonní bibliotéka« a sbírka cestopisné belletrie »Z našich i cizích vlastí«. Původně věnoval se Schulz studiím historickým, literárně dějepisným, pro něž založil, ale neudržel, dva časopisy »Literární listy« a »Český obzor literární« (v v.); ze studií vyšlo knižně populární dílko »Josef Jungmann« (1873), zvláštní pak odbornou cenu má stať »Česká ballada a romance« (»Osvěta« 1877); praktický význam mají konversační knížky česko-německé. Novelly Schulzovy, které takměř nikdy nepovznášejí se k šíři románové,

rády se zabývají otázkami hospodářskými a sociálními, zvláště podrobně studoval Schulz problém české šlechty. Mnoho živého realistického pozorování jest v nich vynaloženo k dekoraci dějů konvenčně romantických. Sem patří »Starý pán z Domašic« (1878), »Povídky« (1880, 1883 a 1885 ve III sv.), »Šlechtické novelly« (1888), »Latinská babička« (1886), »Dvorské panstvo« (1887), »V pozdních letech« (1889), »Mžikové fotografie a figurky« (1891), »Moderní novelly« (1892), »Olšanské povídky« (1895). Mnohem níže stojí Schulzova dějepisná belletrie, »Česká Magdalena« (1886), »Doktor Johánek« (1887) a »Nymburská rychta« (1889), kde nadmíru ruší vtíravá tendence. (O F Schulzovi viz stať J. V. Jahna v »Osvětě« 1895.)

Zjevem v mnohé příčině souběžným s F. Schulzem byl jeho politický a literární druh *Václav Vlček* (1839—1908), jenž po studiích filosofických a kratičké sup-lentuře věnoval se cele novinářství a literatuře a založením revue »Osvěty« (1871 viz níže) postavil se v popředí kulturního života, kde až do smrti uplatňoval svůj starovlastenecký idealism a opatrný konservativism, jsa obratným organisátorem, pathetickým řečníkem a spisovatelem spíše plodným než hlubokým.

Novellistickou činnost *Václav Vlček* zahájil romány a novellami historickými, kde, opomíjeje podrobnou malbu dějinného prostředí i zevrubné studium časových proudů duchovních, omezoval se na vytčení hlavních tendencí a na jednotvárnou charakteristiku vůdčích, ostře protikladných postav, jimž do úst vkládal všeobecně platné úvahy, adresované vlastně přítomnosti. Sem hledí práce, »Po půlnoci« (1863), »Jan Pašek z Vratu« (1867), »Ondřej Puklice« (1867), »Jan Švehla« (1868), »Dalibor« (1868), »Jan Hvězda z Vícemilic« (1869), »Ctibor Hlava« (1869), »Paní Lichnická« (1870), »Golgota a Tábor« (1871), »Syn svého lidu« (1871). Po té obrátil se *Václav Vlček* k přítomnosti naší: politické naše dějiny současné, vykládané se západem vlastence a státoprávníka, byly širokým pozadím, na němž se rýsovaly rodinné, milostné a společenské příběhy, vyprávěné se zasládlou idealističností a idyllickou sentimentalitou, které, vyhovujice čtenářským zálibám měšťanských vrstev, nikdy nepovznášely se nad konvenčnost; střídání společenských tříd, živlu soukromého i veřejného, venkova i města zvyšovalo příjemnou zá-

bavnost těchto knih obyčejně mnohosvazkových. Jsou to »Věvec vavřínový« (1872), »Zlato v ohni« (1876), »Samohrady« (1886), »Setník Halaburd« (1889) a »Černé jezero« (1890). Většina z těchto románů zakládá se hojnou měrou na životních zkušenostech auktorových, jenž později obrátil se výhradně k belletrii memoirové, třeba že prvky romaneskní ani v těchto široce povídaných pracích nedovedl podříditi pravdivosti vzpomínky. To platí o knihách »Samota« (1897), »V rodném hnízdě« (1900; ve 2 číslech »Sousedská idylla« a »Budulisedlákem«); »V Budečské škole« (1900), »Svůj živel« (1901), »Druhé z mládí« (1903), »Sněhy a ledy« (1904), »Kde Vltavu líbá Malše« (1905). (Většina historických povídek Vlčkových vyšla knižně v »Matici lidu«; společenské jeho romány a vzpomínkové knihy, původně uveřejňované v »Osvětě«, přinesla »Libuše«; sebrané spisy Vlčkovy, obsahující pouze jeho prósu, vycházejí od r. 1900 [posud XV sv.])

Dramatická činnost Vlčkova, svou dobou přeceňovaná, dnes však již zapomenutá, tvoří úplnou obdobu k jeho novellistice, ale na historických hrách, přestrojovaných vlastenecké tendence do idealisovaných period české minulosti, spočívá vlastní váha; jsou to »Soběslav« (1864), »Přemysl Otakar II.« (1865, »Eliška Přemyslovna« (1866, nové zpracování 1875, svou dobou školskou aesthetikou prohlašována za vzor české tragoedie), »Milada« (1869) »Lipany« (1881); bez úspěchu prošla jeho moderní činohra »Povodeň« (1891); obě nevkusné a fraškovité veselohry »Šachy« (1864) a »Rebelie v Kocourkově« (1869) byly naprosto odmítnuty kritikou i obecnstvem.

Ve všech dílech Vlčkových, vědomě a výmluvně tendenčních, hlásí se důrazně paedagogicko kazatelský tón, jenž jednak jest pravým opakem básnické bezprostřednosti, jednak dodává všem pracím těžkopádnosti; v plné míře projevila se tato frásovitá povídavost, nepronikající pro spoustu slov k jádru věcí a nepovznášející se nad ideály romantiky, v řadě pohrobů a slavnostních řečí sebraných ve svazek »Inovému pokolení« (1904, »Svět. knih.« sv. 409—411) a v četných kulturně vlasteneckých epištolách sebraných v svazcích »O národní osvětě« (1867) a »Tužby vlastenecké« (1879).

Současně se společenskou novellistikou Vlčkovou vydal též finanční úředník *František Nečásek* (1811—

1889) svoje obdobné povídky »Sňatek na smrtelném loži« (1867), »Mileva« (1869), »Jitroci« (1872) »Ruská kněžna« (1883) a j. K společenským novelistům druží se i dvě spisovatelky, Sofie Podlipská Věnceslava Lužická.

Sofie Podlipská (1833—1897) mladší sestra Karoliny Světlé a choť proslulého lékaře Josefa Podlipského, strávila celý život, posvěcený lidumilství, ženské otázce a ethické kultuře, v Praze. Vedle nepřehledné řady spisů pro mládež, vychovatelských studií, životopisných obrazů, kulturně dějepisných rozprav, hluboce promyšlených a ušlechtilé výmluvných přednášek napsala Sofie Podlipská, literárně činná již od r. 1858, mnoho novellistických knih, vesměs nesených idealisticky reformní a lidumilně obrodnou tendencí a zobrazujících buď boj ženského srdce za právo lásky, buď růst české novodobé měšťanské společnosti, buď povznesení se ducha k čisté humanitě ze sobeckého okolí a z víru churavých vášní, neb konečně vlasteneckou minulost českou. Na tyto vysoko vztýčené cíle nestačily však literární prostředky Podlipské, která jednak tkvěla hluboko v romantické napínavosti dějové, jednak silou tendence vždy byla unášena k upřílišování v charakteristice a k násilnému zjednodušování postav; v kresbě ústředí dovedla zachytiti jen Prahu svého dětství a vznikající českou společnost v době po r. 1848. Hlavní její práce, většinou romány, jsou buď napínavé příběhy lásky a osudy výjimečných ženských duší: »Na domácí půdě« (1872), »Přechody« (1878), »Nalžovský« (1878), »Milující neznámí« (1880), »Žítí a nežítí« (1881), »Dva rodokmeny« (1883), »Šumavská perla« (1883), »Právoloásky« (1890), »Pozemský prach« (1891), »Paměti Klimenta Faltisa« (1894), »Illuse« (1897) nebo romány thesové a výchovné: »Láska budoucnosti« (1893), »Stará píseň« (1895), »Mír« (1898) neb široké skladby ze starých českých dějin »Anežka Přemyslovna« (1879), »Jaroslav Šternberg« (1881) a »Přemysl Otakar II.« (1892) vrcholem, kromě autobiografického románu »Peregrinus« (1882), jsou romány sociální »Osud a nadání« (1872), »Příbuzní« (1878), »Anna« (1887), »Lidské včely« (1889) a »Břeh« (1891). Krásný obraz povahy S. Podlipské kreslí její korespondence se sestrou Karolinou Světlou z r. 1853—1858, vydaná u výtahu Anežkou Čermákovou-Slukovou r. 1909. (Sebrané spisy S. Podlipské vycházely třikrát: 1876—1886 v Nár.

biblioth. [IV sv.], 1897 nákl. Ottovým [II sv.], 1902—1907 nákl. Unie (XV sv.); úplného vyd. není. Bibliografie děl od auktorky v »Žensk. listech« [1893], nejobsáhlejší studie od J. Voborníka v Ottově Slovníku nauč. [XIX. str. 1015—1017.]

Věnceslava Lužická (* 1835) vlastně Anna Srbová, redaktorka přežilého dámského časopisu »Lada« v Praze, nesleduje ve svých rozvlklých románech na př. »Na zříceninách« (1878), »V ý š a v ý š e« (1881), »Saloména« (1887), »Polednice« (1891), »V bílém dvorci« (1896), »Zlaté srdce« (1894) ani ve svých novellách seřazených na př. do knih »Povídky z malého města« (1878—1884), »Chlumy« (1886—1890), »Květiny a ženy« (1887—1895), cílů literárních, nemá však ani účelů idealisticky tendenčních jako S. Podlipská, nýbrž spokojuje se, když přesládlou erotikou a malichernou zněznělostí svých konvenčních prací zažene dlouhou chvíli čtenářek, vychovaných v předsudcích staršího ženského neosvícenského pokolení. (Sebr. spisy její vycházejí od r. 1907 v Ml. Bolešlavi.)

Většina ze jmenovaných novellistů (Vlček, Schulz, Podlipská) pokusila se i o povídku historickou, ni žádný však z nich nedosáhl v ní uměleckého úspěchu. Historismus přímo se přičil světovému názoru tohoto pokolení obráceného cele k pozorování přítomnosti, pěstitelé historické novellistiky neměli dosti pronikavosti, aby dovedli oživití minulé děje velkým pojetím po způsobu Palackého; romantické tradice a vlastenecká tendence byly příliš mocny, aby ustoupily realnímu studiu a psychologickému ponoření do ducha dobového; jen tu a tam v detailu učiněn pokrok ve prospěch koloritu jazykového i kulturního. Jako v době vlastenecké romantiky Walter Scott, působil nyní na rozvoj českého dějepisného románu zvláště česko-německý spisovatel Karel Herloš, jehož dějově napínavé a živě psané velké romány čerpané z dějin českých a hojně překládané, jmenovitě lékařem *Josefem Bojislavem Pichlem* (1813—1888) vzněcovaly nadšenou pozornost pro české husitství a tragoedii pobělohorskou. Historické povídky vlasteneckého učitele *Jana Formánka-Činoveského*, nesčíslné novellistické kroniky přísně katolického rázu, jež pro lid i děti psal vyšehradský kanovník *Josef Ehrenberger* (1815—1882; sebr. jeho spisy vycházely posléze red. F. X. Dvořáka od r. 1900 v V odděl.) nepovznesly se vůbec nad vlastenecko-

historické povídky Tylovy. Několik spisovatelů, kteří však byli menší měrou belletristy než historickými detailisty, pokusilo se na základě studia v archivech, v kulturní historii, v starodávném místopise, o teplejší a zevrubnější vzkříšení starožitného vnějšího života, při čemž rozhraní XVI. a XVII. věku stalo se zvláště oblíbeným. Byl to vedle malíře *Eduarda Herolda* (1820—1895), jenž dokonale znal starou Prahu, a vedle archiváře *Františka Dvorského* (1839—1907), jenž dovedně »Našimi starými obrázky« (1879) uvedl do historické prósy archaistické zbarvení řeči, řídě se vzory staročeské korespondence, hlavně

Josef Svátek (1835—1897), dlouholetý redaktor vládního »Pražského deníka«. Svátek byl pilný pracovník, jenž jednak ponořil se do studia druhé polovice XVII. věku a celého století XVIII., jak ukazují jím psané partie pokračující v Zapově »Kronice českomoravské«, jednak pak s nemalým porozuměním pro kulturní detail XVII. a XVIII. věku snesl překvapující množství nových a poutavých drobných poznatků, osvětlující vzdělanost a charakter tehdejšího života hlavně v Praze. Všecko, co pilně načerpal z úředních, jinak těžko přístupných archivů a polovědecky a populárně zaznamenal i sestavil ve sbírkách »Pražské pověsti legendy« (1883), »Obrazy z kulturních dějin českých« (1891) a »Ze staré Prahy« (1899, pohrobně), vrací se jako kulturně historická výzdoba nesčíslných jeho románů, psaných většinou s chvatem jako příloha deníku pro nejširší vrstvy čtenářské. Dějová osnova založena jest u Svátka na romantismu velmi výstředním, chtivém sensace a napínavosti, ani nejhrubším efektům spisovatel se nevyhnul; leč vysoce životná malba dobová, výstižně zachycené ovzduší kulturní upoutávají vždy, kdykoliv předvádí Prahu za vlády Rudolfa II., kdykoliv vypráví o selských povstáních, pamětech katovských rodin, zednářství na české půdě; ačkoliv psal většinu těchto románů pro list vládní, přece netajil se se svou láskou k českým tradicím reformačním, k selskému lidu, k osvícenství atd. Přední z jeho románů, zahájených již r. 1860 »Annou z Kunštátu« a shrnutých od r. 1895 pod titulem »Sebrané dějepisné romány«, jsou: »Praha a Řím« (XVI. stol.), »Paměti katovské rodiny Mydlářův v Praze« (XVII. stol.), »Paní Popelovna z Lobkovic« (XVII. stol.), »Pád rodu Smiřických« (XVII. stol.), »Poslední Budovec« (XVII. stol.), »Železná koruna« (XVII. stol.),

»Marie Terezie a Karel VII.« (XVIII. stol.), »Hrabě Špork« (XVIII. stol.), »Tajnosti pražské« (z r. 1848).

Kulturně historickým proniknutím hlavně věku XVII. podobají se Svátkovým románům fantastické povídky J. J. Kolarovy, celkovým pojetím duchovního života v XVII. a XVIII. stol. jsou jim blízky historické romány K. Světlé, posléze o libovolnost dějové stavby sdílí se s nimi dějepisná novellistika J. J. Stankovského; (o všech auktorech těch viz níže). Z ostatních historických novellistiků této doby byl v pravdě básnický nadán

Jan Bohumil Janda (1831—1875), úředník zemského výboru v Praze, jenž dle svého rodiště Pátku na Cidlině psal pod pseudonymem *Cidlinský*. Do souborného vydání svých »Básní« (1873) Janda vedle drobných ballad hlavně ze života lidového a cikánského (»Ze světa«) a vedle vroucí a jemné lyriky milostné (»Ze srdce«) pojal i výpravnou báseň z doby pohusitské »Jan Talafús z Ostrova« (1864), vynikající značnou silou epickou. K ní bezprostředně se pojí Jandovy dějepisné povídky z dějin rodu poděbradského »Pod Vyšehradem« (1869), »Anna Městecská« (1870) a »Boček« (1871), šťastně jak jednotnou intonací, tak lehkým proudem vypravovacím.

Povídkové umění české období Hálkova a Nerudova vrcholí mohutnou postavou *Karoliny Světlé*, v jejímž velikém slovesném díle slévají se veškeré duševní a básnické proudy její doby, vtěleny jsouce do nejrůznějších útvarů novellistických tehdy běžných a vyhroceny do všech tehdejších tendencí časových. *K. Světlá* podléhala ve značné míře tendenčnímu románu mladoněmeckému a romantickým výtvorům *George Sandové*, v nichž zápasí bujná obrazotvornost s dívkou lyrikou, prudké snahy emancipační s vášnivým rousseauovstvím; leč vedle toho připíala *K. Světlá* svůj vývoj přímo k tradici domácí, představované *B. Němcovou* a nesoucí se k pravdivému zobrazení české duše lidové. Jako její současníci *K. Světlá* psala tendenčně zbarvené povídky společenské, v nichž obdobně Hálkovi ráda studovala postavení básníka ve společnosti a kde romantickým způsobem kreslila duši moderní ženy probouzející se k mravní samostatnosti; psala zcela v duchu doby historické romány fantastického zapletení a svobodomyšlného názoru, obracejíc se se zvláštní sympathií k posledním fasím české re-

formace; ano, nejinak než Neruda oživovala staropražský pitoreskní svět s jeho zajímavými postavami. Ale vrcholné práce K. Světlé jsou její romány a povídky ze života rázovitých venkovanů českých, jež studovala s výtečným smyslem pro charakteristiku a pro ideový jich svět, leč s ryze romantickou psychologií a s čistě dobovými tendencemi. I tyto románové skladby, které šířkou svojí koncepce, dramatickosti své stavby a dušeslovným pathosem značily dosažení největších uměleckých cílů ve své době, prosyceny jsou neméně než její novelly společenské, romány historické, povídky lidově tendenční, dobovými ideami. Jejich rekové a rekyne volají slovem i osudem po osvobození jednotlivcově, po odpoutání rozumu od autority, po sociální spravedlnosti, po zvýšení ženiny účasti na mravním a společenském díle člověčenstva, v poslední době pak zejména po národním uvědomění. Vyšším těmto ideám slouží u K. Světlé, která vždy důrazně odmítala heslo »umění pro umění«, vlastní románový příběh, jenž jest skoro bez výjimky milostného obsahu, soustřeďuje se kolem význačné postavy ženské; ideje však nepromítají se jen dlouhými thesovémi rozhovory, nýbrž celým dějem, hlavně obětí lásky, která jest u Světlé posledním tragickým rozřešením všech sporů ve vesmíru.

Karolina Světlá (1830—1899), rodem Johanna Rotová, narodila se 24. února 1830 v Praze z českého otce a českoněmecké matky. Z dětství přinesla si mnoho dojmů, dílem z tradic rázovitých svých předků se strany otcovy, dílem ze zajímavého okolí staropražského, prožila však i bolestně otázku národnostní a boj nadané dívčí duše se zpátečnickým rodinným prostředím. Záhy projevené nadání básnické bylo potlačováno obchodnicko měšťanskou rodinou, národní uvědomění však sesíleno bylo sňatkem s českým profesorem Petrem Mužákem r. 1852. R. 1853 poznala, bydlíc v rodišti svého chotě, ve vesnici Světlé pod Ještědem, kraj a lid ještědský, jež měly se státi dějištěm a hrdinou předních prací jejích, byla to nejvýznačnější událost jejího života; od r. 1853 do r. 1886 navštěvovala každoročně buď vesnici Světlou, dle níž přijala i jméno literární, buď blízké Dolní Paseky, vnikajíc vždy hloub do povahy lidové. R. 1858 stala se spisovatelkou, a první její novella »Dvojí probuzení«, psaná dle francouzské látky, přičiněním Hálkovým byla otištěna v I. ročníku almanahu »Máje«. Od r. 1858 do r. 1891 byla takměř hořčně činna, věnujíc volné své chvíle hlavně

ženské otázky a ženskému vzdělání. Na to, spoutána chorobou a zahloubána do studií filosofických i literárních, žila v Praze ve vznešené samotě do své smrti dne 7. září 1899.

Spisy Karoliny Světlé, zaujímající dobu více než třicetiletou a vyplňující (bez korespondence) třicet velkých svazků, dělíme, podle šťastného utřídění L. Čecha, na tři časové skupiny. V prvním průpravném období 1858—1866 K. Světlá dílem kreslila v novellách »Dvojí probuzení« (1858), »Libánky koketiny« (1860), »Láska k básníkovi« (1860) »Rozcestí« (1866) a j. s autobiografickými vztahy rozvoje duše ženské, bojující se společenskými předsudky — v sebraných spisech vyplňují I. a III. díl »Novel« (sv. XXI., XXIX. a XXVII., kam jest zařazena »Láska k básníkovi«, kromě toho i sv. XXVIII. »Z let probuzení«) — dílem promítala ve fantastických a idealistně přepjatých románech »První Češka« (1861, sebr. sp. sv. IX. a »Na úsvitě« (1863, sebr. sp. sv. XVI.) děje národního obrození českého, dílem vypravovala paměti svého rodu, odhalující staré české náboženské tradice, tak ve dvou pracích »Několik archů z rodinné kroniky« (1862) a »Ještě několik archů rodinné kroniky« (1863; v soub. vydání obě shrnuty do sv. XXIII., pod názvem »Z rodinných podání«), dílem však kratšími povídkami »Seifka« (1858), »O krejčíkovic Anežce« (1860), »Skalák« (1861), »Cikánka« (1863), »Lesní panna« (1863) a »Lamač a jeho dítě« (1864) zpodobovala ještědský lid, seskupujíc děj pravidelně kol jedné rázovité postavy.

Druhé období, od r. 1867 do r. 1878, jest vrcholem tvorby K. Světlé, jak váhou tak rozměrem děl tehdy vzniklých, jež překvapují i tvarovou rozmanitostí. Tu povstaly veliké ještědské romány složité ideové i dějové stavby »Vesnický román« (1867, sebr. sp. sv. III.), »Kříž u potoka« (1868, sebr. sp. sv. I.), »Kantůrčice« (1869, sebr. sp. sv. V.), »Frantina« (1870, sebr. sp. sv. XIII.), »Nemodlenc« (1873, sebr. sp. sv. VII.), v nichž romantický životní názor plný opravdové tragiky volí za představitele typických dějů, podložených mohutnými mravními a náboženskými ideami, nezapomenutelné rázovité postavy horalů ještědských. Vedle nich vynikají drobné novelly ještědské z této doby »Večer u koryta« (1870), »Mladší bratr« (1871), »Hubička« (1871), »Náměluvy« (1872), »Ten národ« (1872), »Nebožka

Barbora (1873) a »Přišla do rozumu« (1878) dramatickým spádem, ostrou charakteristikou, dílem i jemným humorem. Seřazením ještědských novell všech tří období, vznikly dva soubory »Kresby z Ještědí« (poprvé 1870, pak v Sebr. sp. sv. VIII.) a »Prostá mysl« (Sebr. sp. sv. XI. a XV.) Dvě velké historické skladby z duchovních hnutí XVIII. věku, »Poslední paní Hlohovská« (1780, sebr. sp. sv. XVIII.) a »Zvonečková královna« (1872, sebr. sp. sv. II.), jakož i staropražská drobnomalba »Černý Petříček« (1871 sebr. sp. sv. IV.) prozrazují v této době básniřku krajně romantickou, čerpající hojně z tradic rodného města; společenskými povídkami výchovné tendence »Okamžik« (1873), »Konec a počátek« (1874) a »Vzátiší« (1878; tyto tři práce skládají II. díl »Novell« [Sebr. sp. sv. XXVI.] vyznačuje se přechod k období poslednímu.

Poslední období tvorby K. Světlé (1878—1891) značí úbytek umělecké síly a zmohutnění národně výchovné tendence. Do »Kreseb z Ještědí« a »Prosté mysli« přibyly ještě práce »Teta Vavřincová« (1879), »Divousové« (1882), »Josefů Josef« (1887), »Kterak se dohodli« (1887), »Větrně« (1888) a »Ze starých časů« (1889); k nim přistoupily však cykly romantických novell téhož ovzduší, ale zcela jiného ladění uměleckého, z nichž kratší a naivnější jsou shrnuty jako »Pověsti z Ještěda« (Sebr. sp. sv. XXV.), delší a psychologicky složitější jako »Romanetta z Ještěda« (sv. XVII. a XX.); z těchto vyšla již dříve knižně práce »V hložitínách« (1885); jiná povídka tohoto cyklu, v němž romaneskní motivy povážlivě dusí realistická pozorování mysli lidové, »U sedmi javorů« (1890) jest poslední větší prací básniřčinou. Do dvou cyklů seskupily se četné novelly, v nichž K. Světlá s teplou životností vyvolávala starosvětské obrázky z měšťanské Prahy na úsvitě XIX. věku, volíc buď látky ze života bohatého kupectva neb měšťanstva, buď z důvěrného ovzduší pobřežních dřevařů a rybářů; tyto sbírky »Pod starými krovky« a »Ze staré Prahy« vyplňují VI. a X. sv. Sebr. spisů. S nimi těsně souvisí pět prací vesměs z poslední doby, shrnutých pod titul »Ohlasy z roku 1848.« (sv. XII. sebr. sp.), kdež revoluční události jsou pozadím všedních příběhů milostných. Všecky tyto novelly posledního období vznikly nahodile: ze studia lidu dodatkem ke starším pracím, ze vzpomínek, z potřeby fabulační atd.; jiná skupina však, před-

stavována románem »Miláček lidu svého« (1882, Sebr. sp. sv. XXII.) a sbírkami »Tendenční povídky pro náš lid« (sv. XIX.) a »Časové ohlasy« (sv. XXIV.), nesena jest soustavnou a uvědoměnou snahou stvořiti lidovou četbu, která ke všem časovým otázkám odpovídala by ve smyslu rozhodného a bezohledného vlastenectví; národnostní horlitelka zatačuje básnířku, sama pak nepohlíží dosti pronikavě a moderně do změní soudobých problémů veřejných.

Kromě této produkce novellistické, k níž se řadí osm povídek pro mládež, nepojatých však do Sebr. spisů, psala K. Světlá i časové články, úvahy o ženské otázce a pak vzácná díla vzpomínková, podávající bohatou látku nejen jejímu životopisci, leč i dějepisci kulturnímu a literárnímu vůbec. »U p o m í n k y« (1874, knižně 1888, v sebr. spisech sv. XIV.) líčí její mládí, »Z literárního soukromí« (1880, knižně 1898, v sebr. sp. sv. XXX.) dobu jejích literárních počátků. Z obsáhlé její koresp. otiskla A. Čermáková-Sluková knižně úryvky dopisů jejích sestře S. Podlipské z mladších let v svazku »Vzpomínky na Kar. Světlu« 1909, vyňatky z listů B. Němcové a J. Nerudovi v »Osvětě« 1911.

Sebrané spisy K. Světlé vycházely třikráte: nákl. E. Grégrovým 1874—1880 (V sv.), v Kobrově »Národní bibliothéce« 1874—1894 (VI sv.), posléze u J. Otty 1899—1904 (XXX sv.); užítí dnes lze jen vydání posledního, podávajícího správný obraz básnířčin (že není ani kritické, ani úplné, ukázal »Ženský svět« 1904 roč. VIII. str. 227). [Životopisná a knihopisná data sebrala T. Nováková v knize »Karolina Světlá, její život a spisy« 1890; psychologicky a kriticky rozebral literární zjev a umělecký význam básnířčin Leander Čech ve dvou knihách: K. Světlá, kritická studie 1891 a K. Světlá, obraz literárně historický, 1907, onde analyticky a odborně, tyto syntheticky a populárně.]

Obsáhlým a mohutným dílem K. Světlé zavírá se česká romantická prósa, to však, co z románového jejího umění zůstává blízkým pozdějším pokolením, jsou rysy, vybočující z literárního programu romantického: jest to podivuhodný smysl pro rázovitost lidových postav, vzácné porozumění duši kmenové; tím vším mohla býti ještědská novellistika její do jisté míry inspiračním vznětem pro realisty zahloubané do studia lidové povahy. Zcela jiným způsobem stal se předchůdcem literárnímu realismu s ethnografi-

ckými sklonem originelní povídkář malých měst a starosvětských postav

Alois Vojtěch Smilovský (1837—1883), rodným jménem Schmauer. Narodil se 24. ledna 1837 v Mladé Boleslavi, studoval tam nižší gymnasium, jez r. 1851 zaměnil gymnasiem akademickým v Praze, kde seznámil se s Hálkem. Vystudovav filosofii v Praze, stal se r. 1860 professorem v Klatovech a tu, věnuje se literatuře i hudbě, cestuje o prázdninách po Německu, Švýcarsku a Itálii, vytrval do r. 1873. Posledních deset let ztrávil v Litomyšli, zprvu jako gymnasijsní profesor, od r. 1877 jako okresní inspektor, tu napsal i hlavní své práce novellistické. Zemřel v Litomyšli dne 20. června 1883.

V mládí Smilovský sám se pokládal za lyrika a dramatika, ac do písemnictví vstoupil roku 1859 povídkou »Betuška« v »Obrazech životů«. Jeho »Basne« jsou (1874) dílem obsahu erotického, přírodně a vlastenecky reflexivního, dílem však napodobují věrně lidovou poesii a zastupují proti lyrickému kosmopolitismu skupiny Nerudovy a Hálkovy básnické tradice vlastenecké romantiky české. Z jeho jedenácti dramát, za života netištěných a skrovně jen provozovaných, vyšly posmrtně tiskem tragoedie »Natalie«, »Scéna ze salónu« a »Žid z Prahy«, pak veselohry »Lapla motýla« a »Eminčina první láska« a »Zlaté tele« pod úhrnným titulem »Pozůstalá dramata« (1891—1893 ve IV sv.). Jsa výborným hudebníkem, Smilovský napsal též několik veršů pro oratoria a melodramata. Význam jeho spočívá však v produkci románové a novellistické. Romány jeho jsou: »Starý varhaník« (1871), »Setník Dřevnický« (1872), »Kmotr Rozumec« (1872), »Martin Oliva« (1874); »Parnassie« (1874), »Za raných červánků« (1875), »Starohorský filosof« (1877), »Nebesá« (1880), »Procul negotiis« (1880) a »Na čerstvém vzduchu« (1882). Z povídek zvláště vyniká »Krupař Kleofáš« (1875), pak cyklus »Bez lásky« (1884), jiné seřazeny jsou ve »Spisech vypravných« (1880—1896 a častěji, úhrnem X dílů) jako »Vesnické povídky« (sv. VII.) a »Povídky z města« (sv. VIII.). Novellistický rámec mají též Smilovského půvabné a vroucí vzpomínky na domov »Rozptýlené kapitoly« (II řady 1873 a 1881).

V literární osobnosti Šmilovského, rázovité až

k sukovitosti, kříví se několik duševních a uměleckých charakterů. Se střízlivým, jasným, rozumovým realistou, který prohlédá skutečnost až na dno, který proniká až ke kořenům svých postav, který vystihuje celou zevní formaci bytu společenského, pře se pohodlný a mdlý sentimentalik staré romantické školy, nakloněný k nasládlé selankovitosti; proti bystrému psychologovi, jenž hlavně mužské charaktery středních stavů na malém městě dovedl přesvědčivě vyložiti motivací velmi podrobnou, stál v jeho nitru úzkoprký, nesnášlivý, zkostnatělý moralista, který lámal růst figur a bortil postup dějový milého, staromodního básníka domácí maloměstské tradice a starosvětské intimity, který znal a s něhou zachycoval kouzlo věcí zašlých a ovzduší postav vzpomínkových, přehlušoval vrtošivý pedant, filologický mudroslovec, přestřelující brusič, neúnavný gnomik. Mnohé z těchto růšivých žvlů vzal Šmilovský ze svého povolání a ze svého společenského ovzduší: kladné prvky jeho děl, z nichž nejlepší jsou kratší charakterové kresby z malého města, ukazují však k budoucnosti, k umění uvědoměle a uceleně realistickému a zaručují dílům A. V. Šmilovského trvalý význam. [Viz: Josef Novák, O životě a liter. činnosti A. V. Šmilovského v »Liter. listech« 1886 a T. Glos A. V. Šmilovský, Progr. zem. reálky v Uh. Brodě 1902; ukázky z charakteristické korespondence V. A. Šmilovského, V. Krupičkovi otiskl A. Pražák v »Lumíře« XXXVIII. (1910).]

Dramatické básnictví doby Hálkovy a Nerudovy.

Pokusy o zřízení samostatného velkého českého divadla, jež od r. 1845 se za vedení Riegrová hlásily a r. 1850 vyvrcholily v ustavení »Sboru pro zřízení českého divadla«, utuchly v tuhé reakci 50. let, a tak české hry nalézaly i na dále dvakrát v týdni útulek v zemském stavovském divadle, v podstatě stále německém. Teprve v květnu r. 1862 počato se stavbou t. zv. Prozatímního divadla na Františkově nábřeží v Praze, a po ukončení stavby zahájena česká představení Hálkovým »Králem Vukášínem« dne 18. listopadu 1862: původně hrálo se třikrát týdně, teprve od března 1863 každodenně. Od r. 1865 »Sbor pro zřízení českého divadla«, nespokojuje se již ani zvýšením a osamostatněním českého podílu na divadle stavovském ani Prozatímním, probouzel ve veřejnosti zájem o velké krásné české divadlo zem-

ské, uspořádal mohutné sbírky pod heslem »Národ sobě«, takže za všeobecného nadšení dne 16. května 1868 položen základní kámen k »Národním udivadlu«, jež však dokončeno až r. 1881, takže dne 14. června 1881 mohlo býti pořádáno na scéně, posud nehotové, první představení. Brzy na to dne 12. srpna 1881 požár shltl novostavbu, leč bezpříkladnou obětavostí národní obnovy sbírky, hned na to přikročeno k nové stavbě, a dne 18. listopadu 1883 nynější »Národní divadlo« odevzdáno svému účelu. Takto vlastním dějištěm dramatického rozvoje českého v době Hálkové a Nerudové bylo jeviště »Prozatímního divadla«, částečně však i stavovské divadlo zemské, s nímž české drama spojovaly hojné svazky literární i herecké, zejména když při zemském divadle působili čeští dramaturgové, Gustav Pflieger Moravský a Pavel Švanda ze Semčic (1825—1891), onen vynikající český spisovatel, tento výborný český praktik divadelní.

Herecké umění v tomto období vyvíjelo se dílem z domácích tradic životních i literárních, dílem pod vlivem ciziny v onom případě pronikaly živly naivně realistické, bezprostřední přimknutí se k modellům lidovým, čerpání ze životní skutečnosti, v tomto pak jevila se mocná závislost od básnického umění, sklon k idealisaci a stilisování, záliba pro klassický kontrast a romantickou deklamaci, napodobení německých hereckých individualit. Zástupcové prvního směru, vyšedší namnoze z kruhů řemeslnických, vychovávali se na genrových postavách, lidových výjevech, jaderném humoru prostonárodních her Tylových a Klicperových, a družili se přímo k rázovitým výkonným umělcům, pozůstavším z doby předbřeznové, k Janu Kaškovi (1810—1869), Magdaléně Hynkové (1815—1883), Elišce Peškové (1833—1895). Mezi jejich následníky vynikli zvláště Jindřich Mošna (1837—1911), Josef Frankovský (1840—1901) a Marie Ryšavá (* 1831). Druhý směr rázu spíše kosmopolitického dbal v první řadě o literární interpretaci divadelních her a postav, dával přednost absolutnímu umění deklamačnímu před podrobnou charakteristikou, vytvářel figury více dle norem klassického umění, zejména Shakespeareova a Schillerova, než dle skutečných postav, a mohl býti proto zastupován umělci vysokého vzdělání, výtříbeného vkusu, namnoze i vycházejících z cizích jevišť. Přímo geniálním nositelem těchto uměleckých ideálů byl velký interpret demonických postav u Shakespeara, Schillera, Goethea, Josef Jiří Kolar (1812—

1896) se svou chotí Annou Manětínskou Kolarovou (1817—1882); pak pathetik Karel Šimanovský (1826—1904) a tragoedka idealistického vzletu Otilie Sklenářová-Malá (1844—1912). Přejít k realističtějšímu slohu hereckému, vhodnému jmenovitě ve hrách salonních, tvoří umělci, kteří svůj talent plně rozvili až na prknech »Národního divadla«, Jakub Seifert (* 1846), Jiří Bittner (1846—1904), Julie Šamberková (1847—1892) a Maruška Bittnerová (1854—1897); poslední tři působili dlouho za hranicemi. Bratřec J. J. Kolarův, František Kolar (1830—1895) byl umělec jemné veselo-herní kultury.

Tento přechod od dramatu klassického a romantického k divadlu moderně konverzačnímu, k činohře mravoličné, k zápletkové komoedii, k salonní hře intrikové, jeví se i v literatuře dramatické a jest podmíněn změnou cizích dramatických vlivů. Pro tragoedii jeví se výhradním vzorem Shakespeare, v celém tomto období uctíváný a napodobený. Překlad »Dramatických děl Williama Shakespeara«, pořádaný Maticí českou (1854—1872), na němž spolupracovali J. J. Kolar (4 kusy), J. Čejka (4 kusy), Fr. Doucha (9 kusy), Ladislav Čelakovský mladší (1834—1902; 4 kusy) a J. Malý (11 kusy) — některá dramata přeložena několikráte — a k němuž dodatkem vyšla studie J. Malého »W. Shakespeare a jeho díla« (1872), byl hlavním literárním podnikem doby přechodní. Shakespeareova dramata nejčastěji hrána, a jejich postavy staly se pro své představitele právě nejcharakterističtějšími. Básníci dramatičtí, od J. J. Kolarůva přes J. V. Friče a G. Pflęgra Moravského až k Hálkovi, napodobili jeho techniku i charakteristiku. Velkou oslavou 300. narozenin Shakespeareových roku 1864 přihlásili se mladší spisovatelé, shromáždění v »Umělecké Besedě«, pod jeho prapor.

Leč vedle něho a proti němu hlásily se i vzory jiné. Již r. 1867 napsal Neruda v kritické stati »Moderní člověk a umění« příznačná slova: »Díváme se sice na Shakespeary, ale socialističtí Feuilletové jsou nám milejší«, jimiž, přes nešťastnou volbu charakteristického určení pro zástupce moderního divadla francouzského, jasně vyjádřil zálibu pro francouzskou činohru a zároveň vytkl společenskou tendenci za důvod této záliby. Když pak v 70. letech Pflęger, Jeřábek, Zákrejs a Vlček ostře vystoupili proti »mravní hnilobě« francouzského divadla, Neruda postavil se proti nim. Francouzské divadlo poromantické, do-

byvši si záhy českého jeviště, vstupovalo k nám svými nejrůznějšími představiteli: obratný technik důmyslný, leč prázdné intrikové veselohry Scribe byl právě tak překládán, hrán, obdivován, napodoben jako oba přísní moralisté měšťáckého světa francouzského E. Augier a Al. Dumas ml. jako rozpoutaný fraškář Labiche. Vliv všech jich jeví se elegantnější a lehčí technikou, svižnějším a obratnějším dialogem, přesnějším studiem měšťanského prostředí, sklonem k moralisování v rámci uznaného řádu společenského. Pflieger, Jeřábek, Zákrejs, Bozděch, Guldener patří k jejich škole.

Přes všeobecný mohutný zájem o divadlo, nebyla dramatická činnost tohoto období zvláště bohatá: kromě J. J. Kolar, jehož působnost ostatně spadá částečně do periody předcházející, viděli jen Fr. V. Jeřábek a E. Bozděch na scéně svoje výlučné působiště. Neruda, který dosáhl jako dramatik skrovných úspěchů, odmlčel se záhy, v Hálkově činnosti zaujímá básnění tragoedií jen šestiletou epizodu; Vlček dosti brzy uchýlil se od divadla k románu; Šmilovského divadelní hry mají význam jen podružný. Proto převládaly překlady, hlavně z němčiny a francouzštiny nejen na jevišti, nýbrž i v tehdejších sbírkách divadelních her »Divadelní bibliothéce« (od 1852 doposud), »Výboru spisů dramatických« (1866—1872), v »Divadelním světě« (1872—1876) a v »Divadelním ochotníku« (od 1861 doposud).

Nejmohutnější divadelní osobností tohoto období byl *Josef Jiří Kolar* (1812—1896). Narodiv se 9. února 1812 v Praze, studoval nejprve filosofii a stal se pak vychovatelem v cizině. Když se navrátil do Čech, získán byl Tylem pro divadelní dráhu a působil nejprve 1837—1842 jako ochotník českého divadla, pak pod Stögrem 1842—1846 jako herec při stavovském divadle zemském, později 1847—1863 hlavně při českých představeních divadla zemského, 1863—1866 výlučně při německých hrách této scény, posléze 1866—1873 jako herec a režiser divadla českého. Mohutné prostředky umělecké, grandiosní kresba povahová, naprosté proniknutí v dílo básnické, umožněné obsáhlou sčítlostí a literárním vkusem, geniální sklon k demoničnosti a sarkasmu činily jej největší hereckou individualitou v Praze až do r. 1878, kdy odešel na odpočinek, aby jen výjimečně vystupoval jako host na »Národ. divadle«: zemřel jako kmet 83letý dne 31. ledna 1896.

Od r. 1837, kdy vystoupil poprvé v »České Včele«,

byl Kolar neobyčejně rázovitou postavou literární; odchován velkou klassickou a romantickou poesí západní, prosycen Hegelovou filosofií, kterou přijal prostřednictvím Aug. Smetany, obdařen jemnou vnímavostí aesthetickou, srše sarkasmem, divokým humorem a bizarrní obrazností, vládna s bravurou řečí a obrazem, miluje grotesknost a drtivou tragičnost nad kterékoliv jiné umělecké affekty, Kolar dovedl vtisknouti každé formě slovesné svůj lví spár. Látkově nebyl originelní a nejen v námětech, nýbrž i v jednotlivostech rád přebíral z bohatě shromážděných pramenů, nikdy nezapíraje velkých svých vzorů, jmenovitě Shakespearea. Jeho pozdní »Básně« (1879) utápějí se v bizarrních nápadech a v groteskní neomalenosti, jeho fantastické »Sebrané romány« (1854—1861), k nimž druží se »Pekla z plozenci« (1862) a »Muzikanti aneb ďábel ve fraku« (1867) vyhánějí groteskní romantiku do krajnosti a s výtečnou náladovostí oživují starobyrou Prahu, kterou nakreslil Kolar též ve dvou knihách kulturně historických studií »V staré Praze« (1887) a »Světém bludů« (1889). I Kolarovy vyhocené a duchaplné feuilletony a hudební kritiky, psané částečně pod pseudonymem Medardus, jeho bystré žurnalistické stati zapadly již. Trvalý význam však mají jeho díla dramatická. Byl z prvních našich překladatelů Shakespearea, a jeho překlady »Hamleta« (1855), »Kupce Benátského« (1858 a 1880), »Macbetha« (1868) a »Zkrocení zlé ženy« (1872) jediné mohou mezi českými pokusy býti nazvány převody kongeniálními, což platí i o jeho přebásnění Goethova »Fausta« (1855, vydán 1863 jenom I. díl), »Goetze z Berlichingu« a »Egmonta« (1858), Schillerových »Loupežníků« (1840) a »Valdštýna« (1840—1862 postupně celé trilogie), třeba že Kolar vždy si osoboval právo volného pabásnění a osobitě, často velice barokní stilisace. Z původních dramatických děl Kolarových vynikají hlavně jeho tragoedie, jež, ač opětovně viněny z nepůvodnosti, posud uchvacují scenickou silou a opravdovým pathosem: »Monika« (1846), »Žižkova smrt« (1850), »Magelona« (1852), »Pražský žid« (1871), »Smiřičtí« (1882), »Primátor« (1883), »Královna Barbora« (1884), »Mistr Jeroným« (1886, censurou provozování zakázáno; knižně s »Královnou Barborou« a »Smiřičkými« v »Dramatických dílech« [1886—1887]). Méně významné jsou veselohry, klesající nejednou k fraško-

vitosti, »Mravenci« (1848), »Tři faraonové« (1867), »Dejte mi čamaru« (1869), »U mrlčí hlava« (1884) a »Dáblova legenda« (1891). (O Kolarovi psal biograficky J. Arbes ve »Světětozoru« 1887 a kriticky J. Kamper v »Obzoru liter. a uměl.« 1902 [IV]).

V Shakespearových stopách s větším menším zdarem kráčeli ve svých historických truchlohách vlasteneckého vzletu a romantické stavby F. B. Míkovec (»Záhuba rodu Přemyslovského« [1851]), J. V. Frič, G. Pflieger Moravský, V. Hálek, V. Vlček, Fr. Zákrejs (v. výše); jako v historické povídce soudobé, ozývají se i v těchto dramatech časové směry, politické tužby, většinou na úkor věrnosti historické.

Mnohem příznačnější pro toto období jsou společenská dramata buď mravoličná neb zápletková, která v duchu tehdejší produkce německé a francouzské řeší dějem výbranými z měšťanské společnosti a dialogem vybroušeným na cizích vzorech některou thesi dotýkající se sociálního řádu neb veřejné mravnosti, přičemž však větší důraz spočívá na umělé zápletky, na důmyslně vyhledaných situacích, na hře intrik a na pastech náhod, než na promyšlené dušembalbě postav, na pevně pojaté dramatické ideji. Význam těchto činoher nebyl vlastně čistě umělecký, neboť ve formě spojkovali se jejich auktoři většinou pouhými vněšnostmi, nýbrž spíše společensko-literární: jejich náměty otevřely novou oblast českému umění divadelnímu, které dotud se omezovalo na stavy privilegované a na dějinnou minulost, učinily je orgánem mravního a sociálního soudu, postavily je do služeb veřejných otázek; i bylo to v jádře totéž, co vykonala tehdejší česká novella společenská, o níž pracovali dílem i tíž spisovatelé (na př. G. Pflieger Moravský, F. Zákrejs, A. V. Šmilovský). Převaha živlu intrikového a situačních zápletek vnášela do těchto her sama sebou komičnost a rozmarnou náhodnost, a tak s větším štěstím a v četnějším počtu než vážná dramata pěstovali tehdejší básníci francouzské školy veselohry, hlavně po způsobě tenkrát přeceňovaného Scribea. Toho jsou dokladem i oba přední dramatikové F. V. Jeřábek a Em. Bozděch.

František Věnceslav Jeřábek (1836—1893) byl rodák sobotecký a professor Vyšší dívčí školy v Praze. Vedle sociální hry ze života továrního »Služebník svého pána« (1870) a vedle dvou historických tragedií »Syn člověka« (1877) z dob pruských válek a »Závist« (1884) z doby Jiřího z Poděbrad — (dra-

matických svých prvotín z r. 1859. »Hana aneb Smíření Přemyslovců s Vršovci« a »Svatopluk aneb Záhuba rodu Vršovského« (Jeřábek tiskem nevydal) — napsal řadu vtipných veseloher »Veselohra« (1862), »Cesty veřejného mínění« (1866), »Tři doby země české v Komárově« (1867), »Zde je žebrota zapovězena« (1870) a »Kterak sláva omrzí« (1887), pod pseudonymem Josef Souček). Po smrti vyšlo dramatické zpracování sensačního románu anglického »Magdaléna našeho věku« (1897). (Soubor Jeřábkových »Dramatických spisů« vyšel v »Národní biblioth.« 1883) Jeřábkův básnický význam spočívá v odvaze a v bystrosti, s níž uvedl do českého dramatu složitou moderní skutečnost společenskou. Zabodnuv do ní svůj pronikavý pohled, našel tu především řadu nových, zajímavých, někdy i typických povah, a to nejen rázu groteskně komického, který proniká v jeho nejlepší rušné a vtipné veselohře »Cesty veřejného mínění«, ale i figur tragických, jakou jest především mělce myšlený Václav Budil, hrdina Jeřábkova hlavního díla, »Služebník svého pána«. Na tomto »typu tvůrce a vynálezce převyšujícího průměr« ukázal Jeřábek, kam by byl tak rád dospěl: k dramatisování konfliktů daných společenskými krisemi čistě moderními a k řešení složitých problémů (jako poměru kapitalisty a dělnictva). Vše zůstalo nadhozeno, byť v této směle hře skutečně tragicky a básnicky; leč snaha po zevní efektnosti, chabá motivace náhadou a intrikou, užívání schemat v charakteristice i v stavbě situací, mařilo velikost. Jeřábek uměl dobře uhadnouti, kde leží problémy (tuto otázka sociální), avšak nedovedl jich luštití; tím trpí hlavně jeho nevšední historické hry »Syn člověka« a »Závist«, kde nad to necítil se Jeřábek volným v dějinném ovzduší. Jeřábek byl duch všeobecně a jemně vzdělaný, obratný a umělý formalista, patřil k nejlepším žurnalistům staročeské strany, psal výborné kritiky divadelní, a jeho málo samostatná literárně historická studie »Stará doba romantického básnictví« (1883) patří k nemnohým našim starším pokusům o literární dějiny srovnávací. (O F. V. Jeřábkově psal v »Osvětě« 1893 J. L. Turnovský, pronikavý rozbor některých hlavních děl podal Durdik v »Kritice« a F. X. Šalda v »Rozhledech« 1894.)

Emanuel Bozděch (1841—1889), rodilý Pražan, byl postava záhadná. Neupoután většinu života k pevnému povolání — jenom krátkou dobu byl vychovatelem

a později dramaturgem — Bozděch kolísal mezi českou a německou literaturou, nevnesl světla do veřejné diskuse, pochybující o tom, zda je pravým aukto-rem kusů neobvykle úspěšných, posléze pak zmizel beze stopy. Kromě šesti »Novellek« (1877), psaných s lehkou elegancí na podkladě bystrého pozorování pražské společnosti, byl Bozděch výlučně spisovatel dramatický, který, ovládaje s neobyčejnou jistotou a s překvapující lehkostí studeně kombinační techniku Scribeovu a vybroušený salonní dialog francouzský, se vzácnou hospodárností s účinnou úsečností, sestilisoval šťastně do formy veselohry situační a zápletkové dobu rokokovou, empirové období Napoleono-vo a dobrodružný svět dvora Rudolfova; pouze v »Baronu Goertzovi« (1871) učinil zdařilý ná-běh k dějinné tragoedii charakterní a docílil, z dů-vodů spíše politických než ryze uměleckých, hlučné- ho vítězství. Za života Bozděchova byly provozovány z jeho veseloher »Z doby kotillionův« (1872), »Zkouška státníkova« (1874), »Světa pán v županu« (1876), censurou zakázáno předvedení »Dobrodruhů« (1899); v pozůstalosti nalezeny a posmrtně vydány komoedie »Generál bez voj- ska« (1889), »Spoutání« (1889) a »Náramek«. (O E. Bozděchovi psali: J. Vrchlický ve »Studích a podobiznách« 1892; J. Kamper v »Co měsíc dal« 1905 a ve »Věstníku čes. profess. 1907; významný posudek čte se v »Kritice« Jos. Durdíka 1874; osobní vzpomínky Štolbově knize »Z mých pamětí«.)

O ostatních dramaticích této skupiny, jichž vý-znam tkví jinde, tak o A. V. Šmilovském a Fr. Zá-krejsovi, pojednáno jest na svých místech; výlučně dramatické produkci věnoval se však notář *Bernard Guldener* (1836—1877), auctor karthaginské tragoedie »Sofonisba« (1875), podnícené četbou Geiblovy truchlohry o téže působivé látce, a dvou her spo-lečenských »Had v růžích« a »Katastrofy dlou- hé chvíle« (obě vydány teprve r. 1895).

Z velice početné tehdejší žně veseloherní měly jen nečetné komoedie cenu literární, a většina jich jest zapomenuta. Psali je kromě dramatiků právě obšír- něji probraných jinde uvedení spisovatelé J. V. Frič, J. B. Janda, Cidlinský, J. Neruda, G. Pflieger Moravský, K. Sabina, J. J. Stankovský, A. V. Šmilov-ský, J. J. Turnovský, V. Vlček, Josef Wenzig, Fr. Zá-krejs. Největší úspěch však měl svými fraškami vy- nikající herec Národního divadla, *František Ferdinand*

Šumbersk (1839—1904). Z jeho velice hojných frašek, překypujících neodolatelnou komikou směšných situací, pitvorně žertovných postaviček vybraných ze skutečnosti, výstředně vtipných nápadů, posud bývají hrány »Blázinec v prvním poschodí« (1867), »Rodinná vojna« (1881), »Jedenácté přikání« (1882), »Palackého třída č. 27« (1884), »Era Kubánková« (1886), »Kulatý svět« (1895), pak t. zv. lidové hry, sentimentálně popularisující dvě protichůdné postavy našeho obrození, »Josef Kajetán Tyl« (1882) a »Karel Havlíček Borovský« (1883). —

Ačkoliv jako dramatičtí spisovatelé takměř nemají významu, zasluhují dva literáti, kteří celý svůj život věnovali divadlu, zvláštní zmínky v této kapitole. Jsou to:

Josef Jiří Stankovský (1844—1879), nějakou dobu ředitel kočující společnosti herecké, pracoval pro divadlo jako překladatel německých, francouzských a španělských kusů, jako pořadatel a upravovatel operních textů, jako pisatel veseloher »Hej Slované« (1867), »Literární nádeníci« (1867), »Do zbraně!« (1867), »Božena od Klicpery« (1868), »O Sylvestru« (1868), »Krakonoš« (1871) a »Malý král« (1881, posmrtně), jako básník Sardouovské dějinné truchlohy z povstání hollandského »Žebráci« (1872) a pořadatel »Divadelního slovníka« (1876), »Kroniky divadla v Čechách« (1881, dokončil J. L. Turnovský). Oslavě českého divadelnictví na sklonku XVIII. věku slouží nejlepší jeho román »Vlastencové z Boudy« (1878), divadelní svět líčí i jiný román »O slávě herecké« (1879); jeho historické povídky jsou »Maxmilián Rumpal, prachatický primátor« (1875), »Král a biskup« (1875) a »Dobrodruzi« (1880). Většina jeho novellistiky — vykazuje i maloměstský genre na př. »Milovský reformátor« (1878) — ceny nemá. (Výpr. spisy ve II dílech r. 1897; většina jeho historické belletrie znovu od r. 1909 otištěna v Topičově »Sborníku«.)

Josef Ladislav Turnovský (1838—1901), v mladších letech herec, ředitel kočující společnosti, pak novinář, aktor bezvýznamné veselohry »Staří blázni« (1874) a překladatel nesčíslných dramát, podal v četných causeriích vzpomínkového rázu, na př. »Z populného života hereckého« (1882), »Z naší

doby« (1884), »Paměti starého vlastence« (1900), i v literárně dějepisných pracích, týkajících se kromě Rubeše hlavně »Života a působení J. K. Tyla« (1881, nové zprac. 1892), cenné příspěvky k dějinám českého divadla, jehož speciálním historikem se ukázal i řadou drobných statí časopiseckých a slovníkářských. Bez významu jsou jeho »Povídky a humoresky« (1883) a »Kresby« (1887).

Posléze dlužno poznamenati, že nejsoustavnější a theoreticky nejprohloubenější divadelní kritik tohoto období, *Josef Durdík*, jenž kritikou rázu revuálního doplňoval posudky denních listů, psané Hálkem, Nerudou, Pflegrem a Jeřábkem, složil také dvě tragédie rázu spíše knižního, »Stanislava a Ludmilu« (1881) z dějin předhusitských a »Karthaginku« (1882), téhož námětu jako »Sofonisba« Guldenerova.

Filosofie, aesthetika a kritika v letech 60. až 80. Literatura paedagogická a školská.

Od rozhodného vystoupení Čuprova ve prospěch Herbartova učení r. 1847 stal se v Čechách na místě dotud převládajících idealistických škol německých Herbartův realismus vůdčím filosofickým směrem a methodou. Ježto vláda mu přála, škola jej hlásala, německé vysoké učení pražské jej rovněž propagovalo, pronikal vždy více a více; postupně pak na místo orthodoxního vykládání a tlumočení myšlenek mistrových, na něž se obmezuje skoro výhradně činnost prvního českého hlasatele Herbartova s katedry universitní, *Josefa Dasticha*, nastoupilo volné pokračování v Herbartově duchu a prohlubování jeho nauky i v oborech, v kterých on sám soustavy nevypracoval.*)

*) Herbartovi (1776—1841) věnována velmi obsáhlá a všestranná literatura česká, jež předčí veškeré mimoněmecké práce o gotinském filosofu a paedagogu. Do dějin filosofie novověké zařadil jej J. Durdík, kterýž (1876 a 1886) s E. Makovičkou (1880) populárně vyložil jeho soustavu. Jeho význam paedagogický osvětlil Petr. Durdík (1880) a šřeji G. A. Lindner (1881); vztahy Herbartovy k mathematice rozebrali Jan Plašil (1883) a Václav Ptáček (1887). O poměru Herbartovu ke Kantovi psali Ignác Kadlec (1888) a Jan Pražák (1892), souvislost jeho s J. Stuartem Millem prozkoumal Fr. Čáda (1894).

Obdobně pražskému německému aesthetikovi R. Zimmermannovi vytvořil český myslitel *Josef Durdík*, duch zvláštní formální rázovitosti a jemného uměleckého smyslu, svůj systém krasovědný; podal, jsa vyzbrojen četnými a bohatými poznatky naukovými, vlastní třídění věd; napsal v duchu Herbartově velmi cenná díla dějepisně filosofická a působil vlivně i na rozvoj slovesnosti a na vytríbení jazyka. Později však prohloubil formalistickou aesthetiku novými poznatky exaktních věd a moderními výsledky empirického zkoumání *O. Hostinský*, jehož hlavní činnost náleží však do období pozdějšího. K literárnímu a zejména divadelnímu theoretikovi Josefu Durdíkovi, k hudebnímu, především opernímu theoretikovi *O. Hostinskému* druží se jako třetí aesthetik *Miroslav Tyrš*, theoretik uměn výtvarných, jenž soustavným studiem řecké plastiky a řeckého umění pohybového dospěl k helenskému ideálu tělesné i duševní rovnováhy a jako zakladatel hnutí sokolského učinil si cílem vychovati národ k tělesné kráse a mužné zdatnosti. I neztrácí se nižádný z českých aesthetiků v neživotné abstrakci, ba každý z nich zápasí za určitou velkou ideu neb jejího mohutného představitele: Durdík za Byrona, Hostinský za reformu Wagnerovu a Smetanovu v opeře, Tyrš za myšlenku sokolskou. Kromě Herbartova zasahá v tomto období k nám z německé filosofie pouze učení Schopenhauerovo, jehož prvními vykladači jsou *M. Tyrš* a *K. Šmídek*. Vedle krasovědy našla také ethika mezi českými herbartovci samostatného významného pěstitele, jest jím velký paedagog *Gustav Adolf Lindner*, jenž doplňuje nauku Herbartovu prvky Darwinova a Spencera a opíraje se o vzácnou zkušenost psychologickou, vytvořil nauku společenskou a vychovatelství; vedle něho i *E. Makovička* přechází k filosofickému pozitivismu. Daleko menší měrou byl filosofickým východiskem také *Tomáš Akvinský*, jehož dle tradice církevní a rozkazu papežského přidržovali se někteří myslitelé katoličtí (viz o nich v období násl.).

České filosofické výklady v duchu Herbartově zahájil na universitě

Josef Dastich (1835—1870), od r. 1861 docent, od r. 1866 mimořádný professor na pražské universitě. Jeho průpravné studie náležely psychofysice směru Helmholtzova, jeho samostatné práce psychologii a všeobecné ethice; mnoho pílě věnoval propracování filosofické a propaedeutické látky pro školy. Kromě četných ně-

meckých statí a kritik napsal česky: psychofysická pojednání pro »Krok« 1865 a 1866 a pro »Čas. Čes. Musea« 1861; velké ethické dílo rozvíjející Herbartu, »Základové praktické filosofie ve smyslu všeobecné ethiky« (1863); historickou studii »Rozbor filosofických náhledů Tómy ze Štítného« (1862) školské učebnice s přípravou do filosofie vůbec »Logika« (1867), »Psychologie s úvodem do filosofie« (1867). (Viz statí A. Tilloho v »Květech« 1870 a Tillovu korespondenci s Dastichem v Čes. Mýslí 1906 a 1908 [VII + IX]). Pozdější vydání Dastichovy »Logiky«, jež se stala učebnicí středoškolskou, upravil a doplnil matematik *Václav Jan-dečka* (1820—1897).

Nástupcem Dastichovým na universitě i v učení byl

Josef Durdík (1837—1902). Narodil se dne 15. října 1837 v Hořicích, vystudovav filosofii byl profesorem matematiky na různých gymnasiích, r. 1869 se habilitoval, r. 1874 stal se mimořádným, po 6 letech řádným profesorem universitním, při rozdělení university přešel jako jeden z prvních profesorů na universitu českou, kdež vytrval až do smrti, dne 30. června r. 1902.

Josef Durdík, jako matematický odborník, vyzbrojený hojnými poznatky přírodních věd, pokusil se nejprve sloučiti metafysiku Leibnitzovu se světovým názorem Newtonovým; leč pokus se nezdařil, a Durdík přimkl se těsně k Herbartovi, avšak jeho eklektický duch obohacoval nauku Herbartovu prvky, přijatými od Darwina, jindy však navracel se i ke Kantovi. Pro tento kolísavý eklekticism Durdík v metafysice významu nemá; za to výborným pracovníkem ukázal se ve třídění věd, v dějepisectví filosofie, v psychologii a jmenovitě v aesthetice; ani tu nebyl herbartovcem orthodoxním, hláse se na př. v krasovědě spíše ke krajnímu formalismu Zimmermannovu. Oba metafysické spisy Durdíkovy, »Leibnitz und Newton« (1869) a »Kant und Darwin« (psáno 1873—1876, vydáno z pozůstalosti ve »Sborníku Durdíkově« 1906), jsou německé. Svě třídění věd podal v statích »Architektonika věd« (v »Čas. Čes. Mus.« 1874), »O pořadí nauk filosofických« (v »České Škole« 1886), »O metafysice« (v »Kroku« 1887) a »Soustava filosofie« (psáno 1888—1892, z pozůst. vyd. v »Sborníku Durdíkově«). Dějinám filosofie věnoval soustavná díla: »Dějepisný

nástin filosofie novověké« (1870), »Dějiny filosofie nejnovější« (1887), »Dějepisný nástin filosofie řecké« (1892, neúplné). K psychologii vztahují se kromě »Psychologie pro školu« (1872), dlouholeté to učebnice, i populárnější spisky, vzniklé z veřejných přednášek, jejichž Durdík byl mistrem, »O letorách« (1873), »Karakter« (1873). Nejsoustavněji propracoval aesthetiku v dílech »Všeobecná aesthetika« (1875) a »Poetika jakožto aesthetika umění básnického« (1881), k nimž druží se i spisy z aestheticko-kritické praxe, o níž níže. Filosofická jeho díla doplňují dvě sbírky vědecko-filosofických úvah, »O pokroku přírodních věd« (1874) a »Rozpravy filosofické« (1876) a pak drobnější, samostatně vydané stati, prozrazující vznik z přednášek a cíl popularisační: »O významu nauky Herbartovy« (1876), »Tóma ze Štítného« (1879), »O filosofii a činnosti B. Bolzana« (1881), »O methodičnosti ve studiu filosofie« (1882), »O Kantově kritice istého rozumu« (1882), »O modní filosofii naší doby« (1883), »Leibnitzova monadologie« (1884), »O pokroku mravnosti« (1884), »O významu nauky Descartesovy« (1897). Veškerá ta díla vynikají nejen obsahem, ale i formou, bylť Durdík šťastný tvůrce českého názvosloví filosofického, mistr jasného, klidného slohu, umělec elegantního až strojeného výrazu: tento filosofický eklektik měl sklon ke stylu klassickému, jemuž však nebyl hotov obětovati svou preciosní osobnost.

Durdík souvisel co nejúžeji s uměním literárním, především pak s dramatickým. Sám zbásnil kromě lyrickoepické filosofické skladby »Večer« (složena 1861—1872, vydána z pozůstalosti v »Sborníku Durdíkově«), obražející jeho vlastní duševní postup od pessimismu k meliorismu, dvě historické tragoedie »Stanislav a Ludmila« (1881) a »Karthagiňanka« (1882) a přeložil výtečně Byronova »Kaina« (1871) a »Parisinu« (1879 v »Květech«); Byronovi věnoval vynikající studii »O poesii a povaze lorda Byrona« (1870). Vycházejí z krasovědy formalistické Durdík posuzoval s dogmatickou přísností a s učeneckou objektivitou díla básnická, nešetřil ani osob ani mínění obecnstva; výběr těchto příkrých, ale pečlivě a učeně doložených posudků, z velké části dramaturgických, vydal v knize »Kritika, výbor úvah« (1874); k ní druží se bystrá v jádře, ale podi-

vínská v důsledcích »Kallilogie čili o výslovnosti« (1872), obsahující také výborné pokyny pro herce. Durdík, jenž byl v kritice stoupencem klasicismu, soudil přísně o romantice a naprosto odmítal naturalismus; od apriorní soudící kritiky estetické nepovznesl se nikdy k vykládající kritice psychologické; ve své době byl však kritikem nejvýznamnějším. (O Durdíkovi viz kromě Zábovy stati v »Památníku Čes. Akad.« [v. níže] hl.: Sborník Durdíků v. Díl I. Vyd. Jednota filosofická 1906, jenž kromě uvedených otisků z pozůstalosti, obsahuje stati: Fr. Krejčí, O Durdíkově metafysice, Jar. Kamper, J. Durdík jako kritik a básník; pak stati O. Hostinského, Durdíkův význam literární a Fr. Čády. Příspěvky k Durdíkově filosofii, obě v »České Mysli« 1903 [IV].)

Herbartovo pevné přesvědčení, že v psychologii možno s úspěchem užívati matematiky, došlo u nás značného souhlasu a to tím více, že ne jeden z českých herbartovců byl matematikem z povolání (J. Dastich, J. Durdík, V. Šimerka, J. Plašil). Nejcennější práce v tomto směru podal *Václav Šimerka* (1819—1887), zprvu professor matematiky v Č. Budějovicích, pak dlouholetý farář v Jenšovicích u Vys. Mýta. Většina děl Šimerkových náleží mathematice a fysice (napsal i první českou vědeckou algebru pro školské potřeby), ale hlavní jeho práce »*S í l a p ř e s v ě d ě n í*« (1881) vyšla též česky; s přesným vědomím cíle a s bezpečnou methodou pokusil se Šimerka podrobiti pravidlům mathematickým i zásady věrohodnosti poznatkové. V. Šimerka o »s í l e p ř e s v ě d ě n í« nejen psal, nýbrž jako pravý mudřec zvláštní svéráznosti povahové řídil statečnou silou přesvědčení i svůj život navzdor vrchnostem světským a církevním. (O V. Šimerkově vědeckém významu psal Aug. Pánek v »Čas. math. fys. r. XVII. a o jeho povaze K. Adámek ve vzpomínkovém spisku 1909.)

Proti Durdíkovu aprioristickému stanovisku v krasovědě, přihlížel M. Tyrš ve svých výtvarných studiích, které založeny byly na důkladném poznání antiky, francouzské gotiky a vlašské renaissance, spíše k historickým podmínkám vývojovým, při čemž stále vyšetřoval hodnoty umění pro zdraví společenské, odtud plynula u něho i myšlenka sokolská, které věnoval většinu svého života.

Mitroslav Tyrš (1832—1884) pěstoval záhy filosofii a psal filosofické stati do Riegrova Slovníku, byl však

založením »Sokola« (r. 1862 s tchánem Jindřichem Fügnerem [1822—1865]) a organizací českého tělocvičného hnutí odveden od prací vědeckých, habilitoval se pro dějiny umění výtvarného až r. 1880 na technice, roku 1882 na universitě, kdež r. 1884 stal se mimořádným. Kromě prací tělocvičně reformních »Základové tělocviku« (1869), »Hod olympický« (1871) — vydával též »Sokol« (1871—1884), a »Sborník sokolský« (1867) — napsal z theoretické aesthetiky a z umělecké výchovy »O podmínkách zdaru a vývoje činnosti umělecké« (1873), »O zákonech komposice v umění výtvarném« (ve »Světozoru« 1873), »O prostředcích k povznesení našich poměrů uměleckých« (ve »Květech« 1879), »O zákonu konvergence přitvoření uměleckém« (tamže 1879), »O způsobu a významu ducha dějin výtvarných« (1881); jeho překladem Tainovy stati »O podstatě díla uměleckého« (1877) poprvé vstupuje k nám francouzská methoda sociologicko-krasovědná. Mezi jeho statěmi z oboru výtvarných dějin — druží se k nim i četné cenné kritiky ve »Světozoru«, »Osvětě« a »Nár. Listech«, jimiž přispěl k ocenění B. Čermáka a J. Mánesa — vynikají »Laokoon, dílo doby římské« (1873), »O slohu gotickém« (1881) a »O významu studia dějin starého umění orientálního« (1883 v Čas. Čes. Mus.); velké chystané »Dějiny výtvarných umění« zůstalo v náčrtku, v rukopise pak »Dějepisný úvod ve filosofii A. Schopenhauera«. Nejhlouběji zasáhl M. Tyrš do národního života stvořením myšlenky a organizace sokolské. V ní zpracoval národní romantiku německého turnérství s řeckým uměrným a souladným ideálem řecké kalokagathie; nespokojuje se mechanickou gymnastikou, toužil po plném rozvoji veškerých životních sil mužných. Ale co dodalo jeho koncepci takového rozšíření, bylo šťastné zužitkování současného vlasteneckého liberalismu, který v Sokolstvu došel plného uplatnění. Pěkný obraz o snahách jeho podávají »Úvahy a řeči Dra M. Tyrše« (1894 ve II díl. vydal J. E. Scheiner). (O Tyršovi viz úvahu F. Zákrejse v »Osvětě« 1884.)

Významným důsledkem uvedení soustavné vědecké aesthetiky na půdu českou bylo i prohloubení kritiky literární a umělecké vůbec. Období, značené jménem Hálkovým a Nerudovým, bylo proniknuto duchem kritickým: vzorem tomuto pokolení

byla literární škola mladoněmecká, která kritikou prosytila nejen politiku, nejen filosofii, ale zejména i veškerou belletrii; boj se starší generací v Čechách provedl Hálek a Neruda pod heslem neúprosné kritiky; *Neruda* sám ve svých slovesných počátcích jevil se spíše útočným kritikem než bezprostředním básníkem; za předchůdce své považovali spisovatelé kruhu Májového právě duchy kriticky založené, *Havlíčka*, *Sabinu*, *Nebeského*. Ale kritice, jak ji Hálek a Neruda pojímali a jak ji provozovali zejména za veliké polemiky s význačným kritikem staré školy, s *Jakubem Malým*, chybělo mnoho, co propůjčuje kritice právě velikosti. Právě jako u mladoněmeckých kritiků nebylo ani u těchto českých recensentů a referentů pevného podkladu, základního názoru uměleckého, estetického přesného hlediska, vůdčí theorie; byly tu jen společensko-reformní tendence, národně veřejné ohledy, utilitářské požadavky, příležitostné projevy, zprvu v duchu kosmopolitickém, později v duchu národním. Jako již Havlíček kritisoval i Neruda v literatuře pouhý prostředek národní výchovy a viděl i v kritice jen pomocný nástroj. Hojností kritického díla, rozmanitostí výrazových prostředků, vtipností nápadů, časovostí látky vynikají jeho literární i divadelní posudky nad starší českou kritickou praxi, ale nemožou se rovnati ani vědecky důkladným a historicky podepřeným rozborům *Nebeského*, ani jemným a plným literárním vjemům široce vzdělaného *Sabiny*, ani společensky a národně daleko důsažným útočným statím *Havlíčkovým*. To platí i pro umělecké soudy *Hálkovy*, neb pro divadelní stati *Pflegrovy* a *Jeřábkovy*, zdržlivější a konservativnější, leč v jádře opět tendenční a esteticky příležitostné. O kritických pracích všech těchto auktorů, podrobně rozebraných, byly zmínky na svých místech.

Souběžně s aktuálními a většinou improvizovanými kritickými projevy těchto básníků vycházely i důkladněji promyšlené a všeobecněji založené kritické studie dvou pronikavých myslitelů, jejichž začátky sahají před rok 1848. Jsou to K. B. Štorch a K. Šmídek.

Pražský účetní rada *Karel Boleslav Štorch* (1812—1868) zasáhl do veřejného života nejmocněji r. 1848 jako redaktor »Květů«; tu v řadě politických statí ukázal nejen bystré porozumění soudobým poměrům, ale i schopnost abstrakce a nadání popularisační. Jeho myšlení určováno bylo silným vlivem německého ide-

alismu, jmenovitě Hegelova, však vyhledávalo si za předmět vědy konkrétní, přihlížejíc stále k českým poměrům; světový rozhled, jasnost podání, ušlechtilý výlet vyznačují jeho úvahy. Hlavní zálibou Štorchovou byl dějepis se zeměpisem; tu vydal »Dějiny Německa a Francouzská« (1849) a »Zeměpis filosoficky pojatý« (1853). Z literárních jeho statí, upínajících se raději k obecným problémům než k drobné kritice, přední jsou »Filosofie a naše literatura« (1848) a »Velké i malé literatury s ohledem na naši« (1861); vyšly jako většina prací Štorchových v »Musejníku« K. B. Štorch byl z prvních, kde se podrobněji zabírali filosofií Komenského. (Viz stať Jar. Vlčka v »Čes. rev.« 1907.)

Brněnský kněz a professor, Karel Šmídek (1818—1878), zasáhl jako spolupracovník Sušilův a Procházkův živě do duševního života moravského, byl z prvních kritiků počátků Klácelových. Nejstarší jeho jednoduché práce kritické, svědčící o důkladné a pronikavé znalosti svět. literatur, vycházely v českých listech již v 40. letech a vyvrcholily zajímavým spiskem »Věda, národnost, víra« (1847). Plně rozvil se kritický duch Šmídkův po r. 1870; tehdy kromě cenných prací o dějinách Jednoty bratrské podal, hlavně v Čas. Mat. Mor., řadu aesthetických úvah o literatuře domácí (na př. o Galašovi, o Vocelovi jako básníku) i cizí (na př. o postavách Shakespearových a Schopenhauerovi); úsudky v nich vyslovené dodnes neztratily ceny.

Tepřve *Josefem Durdíkem* proniká v české kritice soustavná filosofická metoda.

Josef Durdík, jež předurčovaly obsáhlé literární vzdělání, rozhled v světovém písemnictví, živý básnický a dramatický zájem, schopnost psychologického pronikání, jemný vkus a vybroušený sloh, by se stal soudcem ve věcech literatury a divadla, našel v herbartovsko-zimmermannovské aestheticce pevný podklad, na nějž bylo možno českou kritiku, dotud libovolnou a kolísavou, postavit. Jeho přísný dogmatism, jeho způsob apriorního postupu, jeho pevná objektivita znamenaly pro vývoj české kritiky zákon a kázeň, vážnost a jistotu a byly proto živly hlubšího pokroku, právě že brzdily falešnou libovůli a nahodilou náladovost; byly principem vědeckého členění a logické disciplíny v chaosu literárního žurnalismu. Přičtou-li se mužné zásady kritické neodvislosti a přísné

nestranosti, jak Durdík je vytkl hlavně v stati »O b r a n a kritiky«, uváží-li se i tón této »kritiky vyšší, řekněme revualní, která s větší obšírností a šířkou v listu již svým rázem a významem nad potřebu denním povznesením promlouvala o novinkách s širokým rozhledem kulturním a aesthetickým«, můžeme zvážiti význam Durdíkovy kritiky.

Méně šťastni byli někteří jeho následovníci, kteří v duchu apriorní kritiky dogmatické nespažili se vykládati díla básnická, nýbrž prostě kladli zákony a všeobecná pravidla, namnoze zastaralá a zastavující organický vzrůst literatury. Z apriorních kritiků, přidržujících se konvenčního idealismu, dovedl jen *Ferdinand Schulz* podepřítí své vývody empirií literárně dějepisnou. Do pedanterie a školometské ztrnulosti upadl jako kritik *Jan Ev. Kosina* (1827—1899), velice zasloužilý paedagog. Jeho často ostré posudky v »Komenském« a v »Časopise Matice moravské«, jeho kritické dialogy staromodního rozmaru, shrnuté do sbírky »H o v o r y o l y m p s k é« (1879), jednající o purismu, dialektech, kosmopolitismu, směru národním atd., jeho »D r o b n é s p i s y« (1888), dospívají v úvahách o ústředním bodě, nutné to svéráznosti národní, kterou spatřoval často v pouhé látce domácí a tendenci vlastenecko-výchovné, namnoze podivínských závěrů, jež činí podezřelými i cesta bizarrní argumentace a způsob nepřirozené, učenecky affektované řeči. Svěží jest Kosinovo dílo vzpomínkové »Ž i v o t s t a r é h o k a n t o r a« (1899).

Ustrnulý dogmatismus, zaujaté zdůrazňování spíše ethicky národních než aestheticko-uměleckých stránek, směs abstraktního idealismu, společenského utilitářství a jakéhosi šosáckého smyslu pro přirozenosť a pravděpodobnosť, toto vše shledáváme ve vyšší míře než jinde u

Františka Zákrejse (1839—1907). Ani jeho společenský román »N á r o d o v c i« (1874 v »Osvětě«), ani jeho humoristická prósa »Mezinárodní nevěsty« (1882) a »Novelky z veselého péra« (1883) ani jeho drama společenské »N á r o d n í h o s p o d á ř« (1867), ani jeho historické tragoedie »P o d ě b r a d o v n a« (1872), »K r á l s v ě h o l i d u« (1879) a »A n e ž k a« (1883), ani konečně jeho veselohry »D v ě k r á s n ý c h o č í« (1873) a »Č e r v e n o b í l á s t o l i s t k a« (1883) významu nemají jsou pouhými obdobami prací jeho přítele V. Vlčka. Za to dobově velmi příznačny jsou

jeho hojně stati o francouzské literatuře, českém dramatu a básnictví, otázce pravosti rukopisů, o moderních směrech českých, jeho nekrology a polemiky, které psával do »Osvěty« od založení listu do své smrti (1871—1907). V nich nemohla ani znamenitá sčtetlost kritikova, ani jeho groteskní humor, ani nezdolné nadšení pro duševní statky národního obrození, ani polemická obratnost zakrytí, kterak umělecké a mravní úzkoprsé doktrinářství nedovede a nechce pochopiti moderních složitých poměrů literárních, s nimiž vždy znovu podstupovalo boje předem ztracené.

Literatura paedagogická. Z nauk, souvisících s filosofií, těšila se u Herbarta, nadšeného a zkušeného učitele i vychovatele, i u jeho školy zvláštní oblibě paedagogika, založená na důkladně propracované psychologii a tíhnoucí k uvědomělému intelektualismu. Ale přední z našich paedagogů neustrnuli na Herbartovi, z něhož vesměs vyšli, nýbrž snažili se obohatiti nauku o výchově i o vyučování modernějšími prvky filosofickými, vybíranými, hlavně z nauk pozitivistických a evolučních. V čele jich stojí zakladatel moderního českého vychovatelství,

Gustav Adolf Lindner (1828—1887), dlouholetý professor v Celji, pak ředitel v Prachaticích, od r. 1872 ředitel učitelského ústavu v Kutné Hoře, posléze od r. 1882 professor paedagogiky na pražské universitě. Na podkladě Herbartově, moderního vývojesloví hlavně Spencerova, vlastního psychologického pozorování, vytvořil soustavnou paedagogiku se stálým zřetelem k celku společenskému; promyslel ji ethicky i psychologicky a upravil pro školské poměry v Rakousku, jejichž byl předním znalcem. Neustrnul nikterak na své theoretické koncepci, nýbrž stále přihlížel k potřebám časovým, jejichž ohlas nacházíme v jeho podnětivých člancích, promluvách, rozbořech. Lindnerův živý a vřelý způsob psaní přiléhá dobře k myšlenkovému jeho realismu a prozrazuje školského řečníka, jenž chce a dovede přesvědčiti, ba strhnouti k nadšení. Soustavu jeho vykládá vedle proslulých děl německých, »Allgemeine Erziehungslchre« (1877), »Allgemeine Unterrichtslchre« (1877) i »Všeobecné vychovatelství« (1878), »Všeobecné vyučovateltství« (1878) a v »Drobných člancích paedagogických« (1885). K tomu druží se hojně práce, vydané posmrtně Jos. Klikou »Paeda-

gogika na základě nauky o vývoji přirozeném« (1888), »Přednášky na filosofické fakultě« (1890), pak drobnější stati v »Paedagogiu« (1879—1881) a »Paed. Rozhledech« (1891—1894). Mimo paedagogiku zabýval se i praktickou filosofií v díle »Ideen zur Psychologie der Gesellschaft« (1871); napsal znamenité učebnice herbartovské »Lehrbücher der empirischen Psychologie« (1858, česky jako »Učebnice psychologie zkušené« 1881) a »Lehrbuch der formalen Logik« (1860); zajímavý jest jeho tuhý odpor proti církevní auktoritě. (O Lindnerovi viz stať Josefa Klinky ve »Světozoru« 1887.)

Jako Lindner postoupili též E. Makovička a J. Kapras od Herbartovy paedagogiky k modernějším směrům filosofickým, onen k pozitivistické sociologii, tento k empirické psychologii. Berounský učitel *Emanuel Makovička* (1851—1890) vzdělal se na psychologii a paedagogice Herbartově, ale záhy zdůrazňoval proti jejímu jednostrannému intelektualismu veškeru výchovu citu a vůle; výchova jednotlivcova byla mu pouhou součástí sociální a proto žádal, aby kázeň ve škole byla úměrně vyrovnána s kázní v rodině a v společnosti. Jeho životní ideál byl humanitní irenism, pro který shledal důvody jak v ethické theorii tak i v dějinném vývoji důmyslně vyloženém: Spencer, Mill, Comte byli jeho hlavními sociologickými vůdci. Práce Makovičkovy vynikají velkou sčtetostí, jasností výkladu a přesvědčivostí podání; jsou to většinou drobnější úvahy, články, ba i filosofické aforismy*) »Počátkové kritického realismu« (1873) obrací se proti idealistické filosofii německé kniha »Zříše představ a citů« (1880) je souborem drobných statí psychologických a historicko filosofických ústřední myšlenku svou rozvinul v »Kázní války a míru ve společnosti, v rodině i škole« (1887), volnou parafrazi neněmeckých filosofů pozitivistických jsou »Sociologické črty, poznámky a aforismy« (1890). *Jan Kapras* (*1847), dlouholetý profesor brněnský, jest neilepší ze starších psychologů českých: empirie, studium moderních děl

*) S formou aforismu filosofického setkáváme se v české literatuře záhy; již Vincenc Zahradník užíval jí rád. Zvláštním mistrem hřítkého aforismu byl v starší době K. B. Štorch („Tříšky“ v „Květech“ 1835), v novější Josef Durdík („Pryskyrky“ 1888).

anglických přivedly jej na české půdě poprvé k psychologii i patologii dětské duše. Z jeho děl vynikají: »Psychofysické základy mluvy lidské« (1884), »Duševěda zkušební« (1884), »Paměť« (1886), »Sebrané rozpravy psychologické« (1892), »Stručný nástin duševních vad dětských« (1900).

Theoreticky zabývali se paedagogikou podrobněji ještě J. Lepař a P. Durdik. Slezský buditel *Jan Lepař* (1827—1902), jenž byl i ředitelem učitelského ústavu v Praze, napsal kromě pozoruhodných školských učebnic zeměpisu a dějepisu též spisy »O methodách učebných a logické jich příbuznosti« (1873), »O osnovách učebných Komenského« (1877) a »Obecnou paedagogiku« (1878). *Petr Duřdík* (1845—1909), bratr proslulého filosofa, byl delší čas docentem paedagogiky na české universitě; ve svých výkladech přihlížel k methodice středních škol a v ničem neopouštěl zásad herbartovských. O tom svědčí jeho »Paedagogika pro školy střední« (1883) a trojdílná »Paedagogika pro české školy vůbec« (1887—1890). Z dějin vychovatelství jest vážen jeho spis »Rousseau a Pestalozzi v poměru ke Komenskému« (1888), o ethické otázce se pokusil v »Základech mravnosti« (1893). Ze soustavných výkladů o vychovatelství a vyučovatelsství vznikly různé, málo samostatné paedagogiky, které napsali *Tomáš Vorbes* (1815—1888), *Emilian Schulz* (* 1836), *František Šimek* (1839—1900) a *Josef Sauer z Augenburku* (* 1845).

Ze školských praktiků, kteří stáli v samém varu veřejných otázek, jmenujeme alespoň tři výrazné osobnosti, J. Wenziga, J. Havelku a J. Sokola. Tvůrce českého reálného školství, zemský inspektor a dlouholetý ředitel první reálky české, *Josef Wenzig* (1807—1876) zasloužil se o české školství, hlavně střední, mnohonásobně. Často vystoupil jako jeho výmluvný obhájce, účastnil se jeho opravné organizace v 50. letech, dbal o vytvoření vědecké terminologie, psal methodické pomůcky zeměpisné a při tom všem osvědčoval zásadu, jasně vyjádřenou již názvem jeho hlavních českých článků paedagogických, »Myšlenky o výchování na základě národního charakteru« (v Čas. Čes. Mus. 1858), »Základní myšlenky o vychovávaní srazem národním« (tamže 1859) a »Rozpravy o vychovávaní národním« (tamže 1867). Snahy Wenzigovy prodchnu-

ty byly křesťanskou humanitou ve smyslu jeho učitele Bolzana, ale vál v nich i nadšený národní duch obrozenský. Jazykové vzdělání, přesně odloučené od učby věcné, mělo býti středem školství. Umělecké a básnické náklonnosti Wenzigovy hlásily se ke škole krasoducha Müllera, jehož byl Wenzig posluchačem; vedle úsilí o dorozumění Čechů a Němců na poli literárním svědčí o tom záliba pro národní poesii, láska k romantické dávnověkosti, básnický formalism. Wenzig básnil pružněji a jistěji německy než česky a zasloužil se nemálo tím, že přetlumočil nejen podvržené rukopisy, ale i mnoho z novočeské poesie do němčiny. České jeho spisy, jež vyšly souborně v Nár. bibl. (1872—1876), obsahují vedle cenných posudků literárních, řadu plytkých divadelních her, epos o Žižkovi »V ů d c e j e d n o o k ý« a četné akademické básně; také jest od něho několik libret. (O Wenzigovi v. stať C. Merhouta v Paed. Rozhl. 1907, r. XX.) Jako Wenzig v Praze let 60. a 70. tak byl v Olomouci let 70. a 80. professor *Jan Havelka* (1839—1886). významným kulturním činitelem. Jeho všestranný duch těkal od paedagogiky k archaeologii, od básnictví k národopisu, od zeměpisu k dětské literatuře, od historie ke kritice, ale všechny snahy vrcholily v moravské vlastivědě, o niž se Havelka, spolutvůrce »Vlasteneckého musea« v Olomouci, s celou rodinou i přátelskou družinou zasloužil; velký význam měl i jeho časopisecký podnik buditelský »K o l e d a« (1876—1882). Paedagoga Havelku, jenž psal stati theoretické, didaktické i dějepisné, rýsuje sbírka »V y b r a n ý c h s p i s ů v y c h o v a t e l s k ý c h« (1887) a založený jím časopis »K o m e n s k ý« (1873), do kterého s řadou moravských přátel ukládal obzíravé posudky literární, přihlížející zvláště k ryzosti jazykové. Po smrti Havelkově vydány byly jeho, většinou mladistvé a bezvýznamné »S e b r a n é b á s n ě« (1888), k nimž připojen životopis i nástin činnosti. Pravým nositelem liberálně vlasteneckých snah v českém obecném školství jest *Josef Sokol* (* 1831), cvičný učitel a poslanec v Praze. Josef Sokol, výborný řečník, obrátil hlavní zřetel k vyučování jazykovému, a to nejen mateřštiny, nýbrž i ruštiny, pro níž chtěl získati též mládež. Hlavním výsledkem jeho snah o povznesení jazykového vyučování jsou čítanky pro školy obecné a měšťanské, které uspořádal a mluvniciemi doplnil s Janem Lepařem a *Janem Ev. Štastným* (* 1824); ryzost jazyková, český duch, věcná obsažnost a názornost vyznačuje tyto základní pomůcky školské. Vyučování jazykové stavěl Sokol

vždy do služeb výchovy národní, v duchu svobodomyšlně vlasteneckém a uvědoměle občanském, to vyložil slovem i perem v člancích a promluvách, shrnutých do knih »Národ a jeho výchování« (1888) a »Úvahy a řeči z oboru výchování národního« (1890). Sokol náležel také k šťastným pěstitelům dětské literatury.

Vlivuplně a příznivě působilo na rozvoj paedagogiky hlubší poznání děl a názorů Komenského. Životopis jeho vyložil a očistil od protireformačních předsudků již Palacký na samém prahu pražské své literární činnosti (1829), ale teprve od objevů děl Komenského Purkyně a Gindelym a od vydání hlavních děl paedagogických »Didaktiky« (1849) a »Informatoria« (1858) stupňuje se zájem o něj. K. B. Štorch (1851) a F. B. Květ (1859 a 1860) pronikají důmyslně k jádru filosofických jeho názorů, paedagogové těží z jeho method atd. Většinu života zasvěcuje Komenskému ředitel smíchovských škol *František Jan Zoubek* (1832—1890), od něhož máme také studie z dějin XIV.—XVI. věku, hl. bratrských a práce místopisné. Učiniv v »Životě J. A. Komenského« (1871) pěkný náběh, oddal se studiu podrobnému, v l. 1872—1875 přeložil řadu latinských děl Komenského, v l. 1871—1890 otiskl v Čas. Čes. Mus., v »Osvětě« i v listech paedagogických o něm četné články. Ale velkého díla o Komenském, jež chystal k r. 1893, nedokončil, tento »Život J. A. Komenského« (1892) vyšel dle Zoubkových náčrtů péčí J. V. Nováka. (Viz bibliografii v Paed. Rozhl. 1892, v Klikově »Stručném slovníku paedagogickém« sv. II. str. 599—680 a v Jakubcových »Dějínách literatury české« str. 343—348.)

Výchova ženská obmezuje se zprvu na přípravu ženy pro úkol rodinný; na tuto stránku kladou důraz nejen spisy Frant. Tesaře (v. výše), ale i četné práce filantropicky zanícené S. Podlipské (v. výše), která vydala »Listy staré vychovatelky« (1868), »Zlomky z kušenosti v sebevýchování« (1875) a »Příklady z oboru výchovácího« (1875); avšak u Podlipské se hlásí již snaha po plnějším rozvití bytosti ženské. Novější proudy o osamostatnění ženino hlásí se nejprve v 60. letech, kdy jadrný průkopník amerického utilitářství Vojta Náprstek (1826—1894) k nám přinesl americký feminism, když r. 1866 pro ženy připuštěné k učitelství zřizována paedagogia, a když zakládány spolky pro průmyslové vzdělání ženino. Přední naše spisovatelky K. Světlá,

S. Podlipská a později El. Krásnohorská stály v popředí těch snah, jež od r. 1874 našly orgán v »Ženských listech«, redigovaných El. Krásnohorskou, vedle nich vycházela »Ženská bibliotéka« red. S. Podlipské.*)

Rozkvětu paedagogiky sloužily hojně časopisy, v nichž pěstovala se vedle paedagogiky i methodika učebná, hlavně pak i stavovské záležitosti. Vedle obnoveného (1869) »Posla z Budče« byly to »Beseda učitelská (1869 doposud), »Komenský« (od 1873), »Česká škola« (1879—1899), pak odbornější »Pěstoun« (1863—1865), »Škola mateřská« (1864—1865) a j.; doplňují je »Bibliotéka paedagogická« (1874—1894), »Bibliotéka učitelská (od 1879) a »Bibliotéka paedagogických klasiků« (1885—1889).

Literatura pro mládež žila i v 60. a 70. létech z odkazu období romantického. Dle vzorů německých spisovatelů pro děti vyplňovali i »eští povídkáři«, píšíci o mládeži a pro mládež, své naivní příběhy vtíravým mravoučným horlením, jemuž přizpůsobovali často postup děje, řízeného zevními náhodami a nezhrdajícího romantickým řešením. Jen někteří spisovatelé jako *František Pravda*, vypravěč rozmilých povídek a strůjce půvabných divadelních her pro děti, dovedli vložit do těchto tendenčních prací pravdivý obraz českého života a něhu dětské duše. Fr. Pravdou vrcholí české písemnictví dětské, řízené mravoučnou snahou katolicky zabarvenou; bylo to ovoce živé účasti kněžstva ve školství. Když pak veřejná výchova zcela posvětštěna, ubývalo postupně této náboženské tendence, a její místo nastupovalo nadšení vlastenecké, později i úsilí o vypěstění občanských ctností v mládeži; stále se stupňující historická záliba českého písemnictví vysvětluje přebytek dějepisného čtení v literatuře pro mládež z této doby. Z předních spisovatelů 70. let psaly pro mládež obě sestry, K. Světlá a S. Podlipská. *Karolina Světlá*, jež již 1867 napsala povídku »Škola mé štěstí«, propagovala hlavně v třetím období své činnosti povídkami pro děti zásady výchovy uvědoměle národní. *Sofie Podlipská*, jemná znalkyně duše

*) Prvním českým ženským časopisem byla »Lada«, (1861—1865) redigovaná mělkou belletristkou Antonií Melišovou Körschnerovou (1833—1894); jest to však spíše list zábavný, jenž, ať o ženské vzdělání a výchování valně nedbal.

dívčí i horlitelka pro povznesení dívčí výchovy, napsala většinu svých přečetných povídek pro mládež, až v l. 80.; vedle příběhů a pověstí historických jsou to většinou tklivé obrázky z českého rodinného života, psané s citlivou něhou a nemírnou květnatostí, lidumilná a vlastenecká tendence obestírá je stále. Ze spisovatelů učitelů hojností i rozmanitostí spisů pro mládež vynikli J. K. Hraše a Fr. A. Zeman. Náchodský ředitel *Jan Karel Hraše* (1840—1907) prožil valnou část života v Náchodě; to ohraní se nejen v jeho několika místopisných pracích, ale i v knihách pro mládež. Jsou to většinou historické povídky, lidové pověsti, volně napodobené národní báchorky s místním i dějinným pozadím krkonošským neb orlickým; též lidový mrav a řeč z pohraničních končin pruskočeských tu pronikají. Pražský paedagog *František A. Zeman* (* 1838), který psal též pod pseudonymem J. Květenký, pěstoval všechny druhy dětského písemnictví, báchorky i divadelní hry, povídky i stati zábavně poučné; vlastenecká tendence, jazyková přesnost a něžnost v podání charakterisují jeho práce. F. A. Zeman redigoval také nejlepší dětský časopis tohoto období »*Budešskou z a h r a d u*« (1879—1889). Z knihoven přidružily se v této době k starším podnikům Urbánkova »*Nová knihovna pro mládež*« (1874) a Knappovy »*Besedy mládeže*« (1878).

Jazykověda a dějepis literární v letech 60. a 70.

Ač již na rozhraní doby vlasteneckoromantické a nového kulturního období byly učiněny pokusy odpoutati literární dějiny od studia jazykového a postavit je na širokou podstatu historie myšlenek a všeobecné vzdělanosti, jak nasvědčují drobné práce V. Nebeského a rozměrný celistvý pokus Sabinův, přece pro 60. a 70. léta v jádře zůstalo rozhodujícím seskupení těchto odlišných nauk, jak představovaly je osobnosti velkých buditelů Dobrovského, Jungmanna, Šafaříka. Soustavné a vědomě epigonské provádění jejich vědeckého programu, detailní a pečlivé pokračování v jejich práci, částečně i popularisace jejich studií — to vše jsou základní rysy české jazykovědy a literární historie v 60. a 70. letech, jež vyznačuje i jakýsi konservativismus spolu se zvláštní zálibou sběratelskou. Proto působí obě tyto vědy, jakmile dotýkají se živého jazyka a živého písemnictví, retardačně, ba rušivě.

A) **Jazykověda.** V české jazykovědě, která příliš se odpoutává v této době od cizí filologie, zejména srovnávací, rozšiřuje se sice materiální znalost řeči studiem skladby a zkoumáním dialektů, leč ve výkladě jazykových jevů, v studiu staročeštiny, v hláskosloví atd. není pokroku; bezpečnému postupu vadí ostatně stále odvolávání se na jazyk podvržených památek, jejichž přísná grammatická kritika byla východiskem nové školy a nové metody jazykovědné. Zvláště charakteristickými představiteli jazykovědného studia v tomto období jsou *V. Zikmund*, *M. Hattala* a *Fr. Bartoš*; k nim druží se několik Hattalových žáků, kteří teprve ve sporu rukopisném, za mezí této periody, podali obsažnější práce; někteří populatoři filologičtí, pracující pro střední školu neb pro nezasvěcené obecnstvo — mezi nimi i původcové neblahých brusů, výmluvných to dokladů vládnoucího a rušivého konservativismu — konečně slovníkaři a terminologové doplňují tuto skupinu.

Zakladatel moderní jazykovědy české, *Jan Gebauer*, náleží do tohoto období první svou fasí vývojovou. Vzdělav se na moderním bádání linguistickém a důkladně se seznámiv s jazykovými památkami staročeskými, podal již v 70. letech práce hláskoslovné, ano učinil již některé důležitější objevy mluvnické. Rozdíl mezi Gebauerem tehdejším a pozdějším jest ten že Gebauer v mládí citoval dle transkripce nespolehlivých, že užíval za pramen i podvržených Rukopisů a že klonil se více ke konstrukcím apriorním. Výklad o jeho osobnosti dlužno však podati celistvě a proto se o něm zmiňujeme teprve při přehledu posledních fasí našeho vývoje jazykovědného.

Professor akademického gymnasia, kněz *Václav Zikmund* (1816—1873) podal ve své »Skladbě jazyka českého« (1863), jejíž výsledky přešly ve výtahu i do jeho školské »Grammatiky jazyka českého« (1864, pozdější vydání zpracována J. Gebauerem), poprvé soustavnou českou syntax, doloženou bohatými doklady, opřenou o skladbu jazyků klassických, vyčerpávající hlavně řeč veleslavínskou a vynikající i logickou přesností; kromě této knihy, jež jest posud nejrozsáhlejším zpracováním syntaxe české, platí totéž o Zikmundových drobných studiích z pádosloví a ze skladby slovesa, jíž se týká i výborná monografie *Emanuele Týna* (1825—1870) »Časoslovo české u významu a bohatosti svých tvarů« (1866).

Dlouholetý professor slovanské filologie na pražské universitě, nástupce Čelakovského, *Martin Hattala* (1821—1903) stál jen svým veřejným postavením, nikoliv svou vědeckou prací v popředí jazykovědy české. Narodiv se 4. listopadu 1821 v Trstěně u Oravy na Slovensku, studoval bohosloví a stal se knězem, r. 1854 na základě svého »Zvukosloví« povolán byl na stolicí, uprázdněnou smrtí Čelakovského, již zaujímal, stav se r. 1861 professorem řádným, do r. 1891; aniž, kromě nesčíslných, čistě osobních polemik, pracoval naukově. Zemřel v Praze dne 11. prosince 1903.

První práce Hattalovy, patřící buď v obor hláskosloví, v němž vedl si moderně, neb do dialektologie, kdež slovenským odštěpencům napsal soustavnou mluvnici, byly velmi cenné a vzbuzovaly krásné naděje; byly to »Zvukosloví jazyka staročeského i novočeského a slovenského« (1854), »Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského« (1857), »Mluvnice jazyka slovenského« (1864 a 1865 ve II díl.); ale již dvojnásob zpracování téže otázky, »De mutatione contiguarum consonantium in linguis slavici« (1865) a »Počátečné skupiny souhlásek československých« (1870), vědeckou kritikou odmítnuté, znamená filologické poblouzení, jež sloučeno s nedůtklivou svárlivostí, planou povídavostí a sebevědomou chvastavostí, stupňovalo se ještě v absurdním »Bruse jazyka českého« (1877) a vyvrcholilo pak ve sporu rukopisném 80. let, kdy Hattala mezi obránci hrál úlohu málo čestnou (Obrana Rukopisu vyšla až 1911.) [Srv. Flajšhansův nekrolog v »Osvětě« 1904 a »Hattaliana« od Jar. Vlčka v »Listech filologických« 1904.]

Hattala nepěstoval starou češtinu náležitou měrou, takže poučení o ní čerpáno bylo ze dvou přehledných prací, opakujících jen starší výsledky, z *F. B. Květovy* vždy znovu otiskované »Mluvnice staročeské« (1860) a z *J. Jirečkova* »Nákresu mluvnice staročeské« (1870). Ze žáků Hattalových zabýval se professor *Ignác B. Mašek* (1837—1901) hlavně jazykovou obranou rukopisných padělků, professor *František X. Prusík* (1845—1905) pádoslovím, kmenoslovím, etymologií a vydáváním památek staročeských.

Neodvisle od skupiny Hattalovy vznikly vynikající práce kmenoslovní opavského profesora a buřitele, *Antonína Vaška* (1829—1880), jenž ke konci života (1879) vydal obsažný důkaz podvrženosti Rukopisů, a mo-

nografie »Cizí slova ve slovanských řečech« (1870) brněnského profesora *Antonína Matzenauera* (1823—1893).

Nejvýznamnější filologickou osobností tohoto období byl velký moravský dialektolog, sběratel písní, národopisec a buditel,

František Bartoš (1837—1906), nejnepříjemnější Moravan v české vědě. Narodil se 16. března 1837 v Mlatcově u Zlína na Moravě; vystudoval v Olomouci a ve Vídni; byl professorem ve Strážnici, Olomouci, Těšíně a posléze r. 1869—1888 v Brně, kdež r. 1888 stal se ředitelem gymnasijským. Odešel r. 1902 na odpočinek do svého rodiště, žil tam do smrti dne 10. června 1906.

Jsa věrným a uvědomělým synem venkovského lidu moravského, Fr. Bartoš učinil úkolem svého života prozkoumat a vyložití prastarou kulturu svého kmene a odhalit tak proti literárnímu i vzdělanostnímu centralismu pražskému původnější a ryzejší zdroje osvětové. Spíše z vrozené lásky než pod romantickými vlivy cizími zahloubal se proto Bartoš do národopisného studia, hlavně zvykoslovného a dialektologického, a do horlivého sběratelství národních písní. Při tom nestavěl se v promyšleném konservatismu a tklivém tradicionalismu povzneseně nad lid, nýbrž stotožňoval se s ním, sdíleje se i o jeho nábožnost, jeho račovou lásku k půdě, o jeho dětskou prostoduchost, jeho jadrný humor. Vlastnosti ty mísily se v Bartošově osobnosti s nejednou pedantickou zvláštností pedanta a filologa, s nejedním rysem samotářského panice. Grammatické práce Bartošovy jsou trojího druhu, dialektologické, syntaktické a brusířské. Studium nářečí zahájil již r. 1864 *A. V. Šembera* svými »Základy dialektologie českoslovanské«; a r. 1868 vyšla stať *Vojtěcha Kotsmícha* (1835—1906) »O podřečí doudlebském«; r. 1884 a 1885 ukázal professor *Josef Neoral* (* 1852) bystrými studiiemi k nářečí hanáckému. Bartoš podal soustavný popis nářečí moravských ve dvou základních dílech »Dialektologii moravské« (1886 a 1889 ve II díl.) a v »Dialektologickém slovníku moravském« (1906, dodatky od E. Kolkopa a Fr. Št. Kotta 1911). Bartoš, syntaktik ze školy Miklosichovy, uveřejnil řadu článků hlavně z pádosloví a pak »Skladbu jazyka českého« (roku 1878, dočkala se 7 vyd., z nichž již 3. znamená důsledné provedení základního principu Bartošova; »Tvarosloví« k ní r. 1879 na základě starší své práce napsal, ač

nikoliv rovnocenně, brněnský professor *Matyáš Blažek* [1844—1897]. Tu zdůraznil proti jazyku spisovnému bohatství řeči lidové a zároveň podal vzácné příspěvky k české fraseologii. Jako přísný strážce ryzosti jazykové, kterou hájil i v četných literárních kritikách, hlavně po stránce fraseologické a stilistické káral v »Rukověti správné češtiny« (1891 a 1901) úpadkovou řeč soudobých novinářů a spisovatelů, opět ji léče svěží mízou řeči lidové. Obsáhlou svou činnost ve prospěch poznání moravské písně lidové Bartoš zahájil zdařilou »Anthologií z národních písní československých« (1873) na základě sbírek starších; na to chodě po stopách Sušilových na dlouhých a opětovných poutích Moravou, nashromáždil »Nové národní písně moravské« (1882), »Národní písně moravské nově nasbírané« (1889) a »Národní písně moravské nově nasbírané« (1900 a 1901, nákl. Č. Akademie, všechny tyto sbírky obsahují i nápěvy); konečně pak k potřebám školským neobyčejně šťastně vydal a rozebral »Sto lidových písní československých« (1893). Ze sběratelské činnosti Bartošovy vzešly též jeho živé a barvitě národopisné stati, sebrané do knih »Lid a národ« (1883 a 1885 ve II díl.), »Naše děti« (1888), »Moravský lid« (1892), »Moravská svatba« (1892), »Deset rozprav lidopisných« (1905). Zvláštních zásluh si Fr. Bartoš dobyt i jako paedagog středoškolský: jeho čítanky pro střední školy i výtečná »Malá Slovesnost« (1876; pomocí Kosinovou a později) ovládaly po desetiletí, jeho »Skladba« do Gebauerovy doby byla učebnicí, jeho anthologie české lyriky »Vlast« (1875) a »Vesna« (1876), vydané pod pseudonymem *Jos. Zapletal*, dobře sloužily mládeži i škole. (Obraz Bartošovy činnosti a osobnosti, kromě nekrologů z r. 1906, z nichž nejlepší jsou Herbenovy vzpomínky v »Čase«, podává spis Jos. Bartochy »Z paměti a života Fr. Bartoše« 1907 a M. Hýsek v »Liter. Moravě« [1912] na str. 184—198).

Jak M. Hattala tak Fr. Bartoš, tento v originální práci hluboké jazykové intuice a výborné znalosti mluvy lidové, onen v dobrodružné snůšce podivných nápadů, uznali za dobré vystoupiti za ryzost jazyka a odsouditi jeho fraseologickou, stilistickou ano i tvarovou nekázeň, za něž činili zodpovědnými přílišný vliv němčiny, povrchnost novinářskou, odchýlení se od klassické fáse jazykové, jakou se jím zdálo období Veleslavínovo. Toto brusičství bylo v 70. letech běžné,

rádo zapomínalo na organický rozvoj jazykov., rádo přeceňovalo tradici knižní, rádo upřílišovalo zdůrazňování dialektických rysů. I byly výsledky brusičství, jež v nejlepších stilistech literárních nalezlo odpůrce, spíše negativní. Když brusiči F. O. Mikeš (1872), J. Javůrek (1873) a V. Prasek (1874), uváděli věc do zámezí, ujala se práce zvláštní odborná kommise v »Matici české«, jejíž péčí vyšel r. 1877 »Brus jazyka českého« (další zcela přepracovaná vydání 1881 a 1894), stojící na stanovisku zprostředkujícího středocestí. —

Z praktické jazykovědy pěstováno bylo hojně slovníkářství, v němž dají se lišiti dvě skupiny. Čistě praktičtí terminologové a slovníkáři chtěli posloužiti dobové potřebě a proto buď sestavovali prostě materiál k překládání z němčiny do češtiny, nepodávajíce mnohem více než seznamy slov, nebo tlumočili tu s větší, tu s menší obratností odborné názvy technické, řemeslnické, právnícké, lékařské atd. do češtiny, čerpajíce někdy ze staré zásoby slovní, jindy však uvádějíce smělé novotvary; sem hledí práce Josefa Franty Šumavského (1798—1857), náležející většinou období předešlému (nejcennější z nich »Úplný německočeský slovník« (1843—1847) Františka Špatného (1814—1883), Josefa Ranka (1833—1912), Arnošta Vysokého (1823—1872) a j. Druhá skupina slovníkářů, skládající se z filologů odborně vzdělaných, pracovala dle vzoru slovníku Jungmannova, rozhojňujíc jeho materiál zásobou ze živého jazyka, z nářečí, z nově odkrytých a vydaných památek neb prohlubujíc jeho výklady po stránce fraseologické či etymologické; kromě Matzenauera, Prusíka, Bartoše i Brandla, jenž v »Glossarium illustrans bohemicomoraviae fontes« (1876) podal první úplnější pokus o staročeský slovník pro potřeby historikovy, představuje skupinu tu hlavně professor akademického gymnasia, František Št. Kott (*1825). Ten vydal již r. 1875 »Ukázku slovníka grammaticko-fraseologického«, pak své původní materiálie grammaticko-fraseologické proměnil ve velký slovník, opakující a doplňující, bohužel nesoustavně a nespolehlivě Jungmannovo veledílo s tendencí brusířskou, tento »Česko-německý slovník, zvláště grammaticko-fraseologický« vyšel (1878—1893) v VII dílech a byl rozmnožen auctorem 3 sv. doplňků (1896—1906). (Viz stať Jos. Páty »Česká lexikografie« v »Čas. pro mod. filol.« 1911.)

Kromě jazykozpytu českého, jenž byl namnoze pě-

stován s jazykozpytem slovanským, bylo ostatní mluvnictví až do obnovení české university zanedbáváno; jen klassická filologie těšila se pozornosti. Ve všeobecné a srovnávací grammatice podal pražský professor *Bohdan Jedlička* (*1838) v »Kroku« (1865) cennou methodickou studii, českoruský učenec *Čeněk Šercl* (1843—1908), obsáhlé theoretické dílo »Z o b o r u j a z y k o z p y t u« (1883); professor záhřebské university *Leopold Geitler* (1847—1885) řadu výborných děl o jazykové skupině litevsko-slovanské, na př. »Starobulharská fonologie se stálým zřeteltem k jazyku litevskému« (1873) a »O slovanských kmenech na —u (1877).

Zvláště rázovitým a samorostlým zjevem jest praktický pologlot a mluvnický popularisátor, brněnský korektor *František Vymazal* (*1841). Jako stoupenec moravského »slovansky-národního« směru v literatuře pořídil výběr z ruských básní bohatýrských a lidové lyriky, »Slovanská poezie« (1874 a 1878, 2 sv.) a jiné anthologie toho způsobu. Zhloubav se do slovanského jazykozpytu a poznav jeho důležitost pro praktickou znalost řečí, napsal na spolehlivém základě naukovém řadu cenných učebnic slovanských řečí, na př. »Grammatické základy jazyka ruského« (1879), »Počátky slovanštiny« (1884) a posléze vedle pravopisných a syntaktických příruček vydal vtipné a účelné návody k naučení se téměř všem řečím evropským, kromě toho i cikánštině a hebrejštině se stereotypním heslem »snadno a rychle«; pěkných zásluh si získal nejružnějšími učebnicemi němčiny. V několika sešitcích »Zrnek« Vymazal shrnul aforisticky zhuštěné názory o životě a společnosti, bystré v úsudku, lehké v stilisaci.

Zájem o jazyky a literatury klassické byl od doby obrozenské značný; naše snahy obrodné souvisely co nejtěsněji s velikým hnutím novohumanistickým, které od konce XVIII. věku postupně dobývalo si škol, působilo z nich na veškerou vědu a literaturu, oplodňovalo moderní vzdělanost prvky antickými, zdůrazňovalo proti dřívějšímu monopolu latiny znalost řečtiny, stavělo do popředí místo praktického ovládnutí řeči latinské pochopení kultury starověké, jejího umění, především poesie. V době vlastenecké romantiky hovělo naše písemnictví novohumanistickému směru hojnými básnickými i prosaickými překlady klassických auctorů, které od těžké neobratnosti prací Jana Nejedlého a přes podivnůstky psavého a plytké-

ho *Jana Vlčka Vlčkovského* (1805—1879) povznesly se až k formální dokonalosti přebásnění K. Vinařického; leč nešťastně volená časoměrná prosodie těchto překladu odtrhovala je od živé literatury. Jiné filologické práce z klassické filologie měly ráz čistě školský a pomocný, spoléhající při tom většinou na prameny německé a nedbající nových výzkumů vědeckých; sem se řadí školní latinská mluvnice *Josefa Kořínka* (1829—1892), slovníkové a mluvnické pomůcky pro latinu od *Václava Vojáčka* (1821—1897), tři veliké řecko-české slovníky *Františka Lepaře* (1831—1899), obě nepůvodní mythologie od *Lva Františka Sasky* (1832—1870) a *Tůmy Cimrhanzla* (1840—1899). O hlubším proniknutí antiky svědčí filologické práce nabádavého paedagoga, *Václava Svobody* (1813—1888) a *Eduardu Novotného* (1833—1876), výborného překladatele z řečtiny a spolu znalce jazykozpytu srovnávacího.

O soustavné a vědecké pěstování klassické filologie jazykem českým zvláštních zásluh si získal

Jan Kvičala (1834—1908). Narodil se dne 6. května 1834 v Mnich. Hradišti, studoval gymnasium v Lito-měřicích, universitu v Praze a v Bonnu, po kratičkém působení středoškolském, stal se r. 1858 správcem filologického semináře pražské university, docentem klassické filologie, mimořádným professorem, r. 1867 professorem řádným. Od r. 1861 přednášel klassickou filologii česky, jako první český vysokoškolský učitel této vědy; tehdy jsa šťastným organisátorem, obratným redaktorem, zručným překladatelem, odborným učencem, pišícím práce z různých odborů klassické filologie, hlavně z exegetiky a kritiky textové, položil základ k české klassické filologii. Veřejná činnost na říšské radě, v zemském sněmě, v zemském výboru, v zem. školní radě odvedly Kvičalu, který r. 1883 přešel na universitu českou, po r. 1880 od vědecké práce. Neobyčejného vlivu svého používal však Kvičala, stoupenec politiky staročeské a zastávající padělaných rukopisů, k cílům osobním a stranickým, pro něž založil i filologickou revui »České museum filologické« (1895—1905), čímž znepřátelil si nejen politické, ale i vědecké vrstvy. Když r. 1905 odešel do výslužby, nebyl pohřešován, jeho práce z posledních let nemohou se rovnati mladším jeho knihám a studiím. Zemřel v Potštýně dne 10. června 1908. Starší práce Kvičalovy vesměs, až na drobnější články v »Listech filologických«, psány jsou německy; české rozměrnější jeho práce spadají do 90. let a byly publikovány Če-

skou Akademií. Jsou to zejména »Nové kritické a exegetické příspěvky k Vergiliově Aeneidě« (1892), »Badání v oboru skladby jazyků indoevropských« (1894), »Kritické a exegetické příspěvky k Platonovým rozmluvám« (1897), »Příspěvky k dějinám lyrického a tragického básnictví řeckého« (1909 posmrtně). K pracím těm druží se dva překlady z klassických řečí, vydané v »Bibliotéce klassiků řeckých a římských«, kterou Kvíčala r. 1863 redigoval (v. v.): Herodotových »Dějin« (1863—1864) a Sallustiova »Spiknutí Katinova« (1863). [Roku 1884 vydali žáci a ctitelé Kvíčalovi »Sborník prací filologických na oslavu jubilea prof. Kvíčaly«. V »Památníku na oslavu padesátiletého jubilea Františka Josefa« (1898) redigoval Kvíčala s R. Novákem objemný oddíl IIIc »Filologie klassická« (str. VIII + 88), tu vylíčila škola Kvíčalova podrobně, ale bez kritiky, ba se stranicstvím, rozvoj české filologie klassické za vůdcovství Kvíčalova.]

Do doby Kvíčalova hlavního vědeckého působení spadá i založení první české vědecké revue filologické »Listů filologických a paedagogických«. Podnět k založení jich dal r. 1874 v »Jednotě českých filologů« Antonín Truhlář, do redakce vstoupili J. Kvíčala, J. Gebauer, J. Niederle, V. Ot. Slavík, a věnován památce Jungmannově, vyšel první sešit r. 1874; do rámce pojata vedle klassické filologie i slavistika a paedagogika. Od r. 1876 redigovali »Listy filologické a paedagogické« Kvíčala s Gebauerem sami, onen část klassickou, tento slavistickou; paedagogika byla velmi záhy vypuštěna, a r. 1887 list nazván prostě »Listy filologické«. Pro spor rukopisný Kvíčala r. 1886 vystoupil a místo něho ujal se redakce klassické části J. Král, jenž s Gebauerem list po 20leté redakci odevzdal rukám mladším.

Z klassických filologů, vyšedších ze školy Kvíčalovy, vynikli v 70. letech hlavně grammatik a překladatel *Jindřich Niederle* (1840—1875 v. v.), homerista *Vilém Steinmann* (1840—1905), starožitník a kulturní historik *František Velišský* (1840—1883) a mnohostranný graecista *Edvard Kastner* (1845—1909). Odlukou výtečného žáka Kvíčalova, J. Krále od osobnosti i směru učitelova začíná nové období české filologie klassické.

B) Dějepis literární. Ještě větší měrou než v jazykozpytě jevil se za 60. a 70. let konservativism, vedoucí až k myšlenkové stagnaci, v dějinách literárních.

Jungmannova »Historie literatury české« nepobledla ani, když oba podnětů plní novotáři Nebeský a Sabina pracemi dílem úryvkovitými, dílem chvatnými, obrátili pozornost k modernějším methodám v historii literární, a zůstávala stále příkladným vzorem v uspořádání, v methodě, v pojetí; a tak i na dále spokojovali se dějepisci písemnictví bibliografickým výčtem místo pragmatického výkladu, suchým katalogisováním místo kritického rozboru, mrtvým hromaděním knihopisných dat místo živého soudu. Někdejší romantický zájem o nejstarší období literární zvrhl se nyní, když vědecké studium staré češtiny bylo zanedbáváno, v modlářské takměř uctívání podvrhů rukopisných. Zkostnatělá záliba v tradici, která pokládána normou pro přítomnost, nachylovala se se zvláštní sympathií k t. zv. »zlatému období« českého písemnictví. S jedné strany opatrnickví pěstitelů, s druhé pak liberalistický indiferentism doby, vedly k zanedbávání studia náboženských ideí v českém reformačním písemnictví. Přes vzácné podněty Nebeského nebylo dbáno o sledování kulturní a ideové souvislosti s cizími literaturami. Protože, jak oba představitelé nejtěsnějšího přílnutí k tradici Jungmannově, I. J. Hanuš a A. V Šembera, tak oba nositelé novějšího názoru o dějinách literárních, V. B. Nebeský a K. Sabina, zařazení v našem přehledu na příslušná místa vývoje slovesného, dlužno přehlédnouti tu pouze řadu neobyčejně pilných epigonů, kteří zvětšivše jako soustavní sběratelé vydatně literárně historický materiál, nepřinesli nových ideí. Byli to dílem detailní badatelé v oboru knihopisném a životopisném, seřaďující své výzkumy občas do větších cyklických celků; dílem přesní vydavatelé starých památek; dílem spisovatelé zaokrouhlených literárně dějepisných monografií, majících pravidelně rámeček biografický; posléze popularisující auktoři příruček, sloužících hlavně účelům školským; velmi skromně zastoupeni jsou v tomto období spisovatelé, zabývající se dějinami cizích literatur.

Nejtypičtějším představitelem těchto směrů byl

Josef Jireček (1825—1888). Narodil se dne 9. října 1825 ve Vys. Mýtě; po gymnasijských studiích v Lito-myšli, filosofických a právnických v Praze, připravoval se ke katedře statistiky, záhy však pokoušel se i v žurnalistice. Povolán byv r. 1850 Lvem Thunem do ministerstva vyučování, pracoval tam, rychle povyšován, po 21 let, hlavně při úpravě školních knih: r. 1871 v kabinetě Hohenwartově se stal ministrem

kultu a vyučování, leč, aniž dosáhl popularity doma i ve Vídni, odešel po pádu kabinetu z politického života vůbec. R. 1874 přestěhoval se do Prahy; tu jako předseda »Královské Společnosti nauk«, mocný činitel ve »Sboru musejním« i ve »Svatoboru«, v posledních letech také jako významný říšský a zemský poslanec, žil až do své smrti, dne 25. listopadu 1888.

K literárně dějepisným studiím, k nimž druží se i některé grammatické a dialektologické články a drobnější kulturně historické stati, přiveden byl Josef Jireček přípravami k českým čítankám a anthologiím, vydaným v letech 1853—1861, z nichž trojdílný »Výbor z literatury české« podává suchý, ale spolehlivý přehled dosavadních výzkumů literárně dějepisných a pěkné ukázky textové. Svoje studie, otiskované hlavně v »Časopise Českého Musea« a v publikacích »Král. Čes. spol. nauk«, Jireček vyvrcholil některými objemnějšími knižními pracemi, »Hymnologia bohémica, dějiny církevního básnictví českého až do XVIII. stol.« (1878), »Jan Hodějovský z Hodějova a latinští básníci tovaryšstva jeho« (1884), hlavně pak abecedně seřazenou »Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku« (1875 a 1876, ve II dílech), v níž, průpravou k soustavným dějinám české starší literatury, seřadil objemný knihopisný a životopisný materiál namnoze nový; pro XV.—XVIII. stol., jež Jireček nejlépe znal a nejsprávněji chápal, jest to příručka vynikající. Literárně historické práce Jirečkovy předcházely četné edice staročeských a středočeských textů, namnoze v »Památkách staré literatury české«; hlavní vydání Jirečkova jsou: Blahoslavovy »Grammatiky« (1857), Slavatových »Pamětí« (1866—1868), »Deníku« Heřm. Černína (1858), Salicetova »Lékařství« (1867), Koldínových »Práv městských« (1876), Dalimilovy »Kroniky« (1877 a 1878), »Staročeských divadelních her« (1878), Brikcího z Licka (1880) a »Zřízení zemských« (1882). Některé z těchto edic vydal zároveň s bratrem Hermenegildem, vynikajícím historikem právním, s nímž kromě spisů na obranu padělků rukopisných uveřejnil též »Rozpravy z oboru historie, filologie a literatury« (1860). (Německý životopis J. Jirečkův napsal J. A. Helfert 1899.)

Podobnou cestou zevrubného šetření bibliografického a životopisného bez zvláštní bystrosti kritické a

bez proniknutí k psychologii doby snášel materialie k dějinám staročeské a obrozenecké literatury pečlivý, ač spíše jen mechanický sběratel

Antonín Rybička (1812—1899), vysoký soudní úředník ve Vídni, jenž se dle svého rodiště psal také pod pseudonymem *Skutečský*. Vedle hojných příspěvků k českému místopisu, starožitnictví, právní historii, výtvarným dějinám, otiskovaných zejména v »Památkách archaeologických«, uveřejnil v »Čas. Čes. Musea« velký počet studií z literární historie české XVI. a XVII. věku a pak objemnou sbírku životopisných statí starších českých buditelů, »Přední křesťelé národa českého« (1883).

Také četné časopisecké statí (hlavně v »Osvětě«), jež napsal někdejší professor češtiny ve vojenské akademii v Nov. Městě za Vídni a strategický spisovatel, *Ferdinand Čenský* (1829—1887), obsahují hojnost životopisného materiálu k dějinám našeho obrození, sebraného způsobem Rybičkovým; sem nese se i Českého sbírka dopisů z období obrozeneckého »Zdobna našeho probuzení« (1875), která s obdobnou anthologií *Jar. Pospíšila* »Zdob vlasteneckých« (1882) patří k cennějším našim listářům XIX. věku.

K Jirečkovým literárním studiím ze středověku a časného novověku českého přiléhají i hojně literárně dějepisné statí pražského ředitele gymnasijsního, *Karla Tieftrunka* (1829—1897). Hlavní zájem K. Tieftrunka, jenž činnost svou zahájil hojnými články z dějin města Litoměřic, nesl se k období Ferdinanda I., jak ukazuje jeho vydání »Historie české« Pavla Skály ze Zhoře (1865—1870), jeho dílo »Odpor stavů českých proti Ferdinandovi I. r. 1547« (1872) i některé jeho studie v Čas. Čes. Mus. Velmi cenný příspěvek k dějinám našeho obrození podal na základě původních pramenů v »Dějínách Matice české« (1881). Největšího rozšíření z Tieftrunkových prací došla jeho vlastně školní, nepůvodní pojetím i methodou příručka »Historie literatury české« (1874, a častěji); vedle ní hojně užíváno bylo i přehledů českých dějin literárních, které napsali *Josef Rupert Maria Přecechtěl* (1821—1897), *Karel Ninger* (* 1827), *Bedřich Vilém Spiesz* (1842—1903) a *Karel Vorovka* (* 1842), jenž soustavně zpracoval českou látku literárně dějepisnou a poetickou k potřebám školským.

Různé zmíněné monografie i příspěvky životopisné omezovaly se zpravidla na suché snesení materiálu, kdežto naopak zanedbávaly psychologický výklad o-

sobnosti spisovatelovy a malbu jeho doby. Výjimkou byly však dvě cenné knihy; jednak cyklická sbírka životopisů novočeských (částečně i jinoslovanských) »Naši mužové« (1863) od *Jana Erazima Sojky* (1826—1887), jednak životopis Jungmannův, jímž vrcholí činnost

Václava Zeleného (1825—1875), posléze ředitele ma-lostranského gymnasia v Praze, vynikajícího novináře strany staročeské a organisátora školského i veřejného. Kromě dějepisných studií, jichž výsledkem byly vynikající překlady *Macaulayových* »Dějiny anglických« (1861) a *Bogdaničových* »Dějiny války vlastenecké« (1874) pracoval soustavně o životopise Kollárově, jehož však nevydal, o poznání Havlíčkova života a činnosti, čehož výsledkem kromě biografické ukázky bylo důkladné vydání nepolitických spisů Havlíčkových (v. výše). Celé svoje dokonalé umění biografické, neomezující se jen na pramenné zjištění faktů, nýbrž postupující k vědeckému zařazení jich do rámce dobového, projevil klasickým »Životem Josefa Jungmanna« (1873 a 1881).

Za pomůcky literárně dějepisných studií sloužila pro dobu starší vydání staročeských památek, pro dobu novou pak katalogy bibliografické. Vydávání staročeských památek organisováno bylo »Maticí českou« ve sbírce »Památky staré literatury české« (od 1876 10 sv.), kdež nejlepší jsou edice *Jirečkovy* a *Gebauerovy*, reprodukujíce nejen přesně a jednotně text, nýbrž jsouce opatřeny také náležitými úvody literárně dějepisnými, částečně i glossáři a poznámkami. Mnoho nově nalezených staročeských textů vydáno bylo, byť většinou čistě mechanicky, v *Čas. Čes. Musea*; od r. 1878 zavedly »Listy filologické« hojnou rubriku textových ukázek »Klasobraní po rukopisích«, vynikající zvláštní přesností. Výhradně věnoval se vydavatelství staročeských památek i novočeské epistolografie

Adolf Patera (* 1836), knihovník Českého musea. Jeho obsáhlejší vydání »Hradeckého rukopisu« (1881), »Svatovítského rukopisu« (1886), »Zaláře Klementinského« (1890), jmenovitě pak »Zbytků rýmovaných Alexandreid« (1881, spolu s *F. X. Prusíkem*) nepodávají více než prostý přepis textu, leckdy na základě vadné interpretace hláskoslovné: jeho drobnější příspěvky k poznání zlomkovitých rukopisů staročeských, otištěné vesměs

v Čas. Čes. Mus., doplnily v lecčems vědomosti o starém našem písemnictví; jeho cenný rozbor podvržených gloss v »Mater Verborum« (tamže 1877) přispěl mimoděk nemálo k posouzení Hankovy dílny padělatelské; v poslední době vydal v publikacích Čes. Akad. korrespondenci Komenského, Dobrovského, Hanky.

Bibliografii pěstoval po Františku Douchovi jmenovitě pražský knihkupec *František Augustin Urbánek* (* 1842), jenž Douchův »Knihopisný slovník československý« (1865) doplnil a vydal. Jeho periodický časopis knihopisný »Věstník bibliografický« (1869—1873 a 1880—1883) se neudržel.

Skrovníčkou měrou byly pěstovány dějiny literatur cizích; články v časopisech zabývaly se takřka výhradně nejnovější produkcí způsobem referujícím a informačním a i při tom postupovaly cestou kompilační, to platí však i o obou rozměrnějších dílech z dějin světové literatury, vydaných za mezí, leč v duchu tohoto období, o *F. V. Jeřábka* »Staré době romantického básnictví« (1883) a o »Illustrovaných dějinách literatury všeobecné« (1881) od gymnasiálního ředitele *Václava Petrů* (1841—1906), známého také hojnými překlady, většinou z druhé ruky. I lze Durdíkovu monografii o Byronovi (v v.) nazvatí jedinou cennou knižní prací z dějin cizích literatur v tomto období.

Dějepis a pomocné vědy dějepisné v 50. až 70. letech.

Dějepisectví české až do smrti Palackého r. 1876 žilo skoro vesměs z jeho podnětů a z jeho ideí; převážná většina historiků českých patřila k jeho žákům neb spolupracovníkům, hlavní díla buď doplňovala neb prohlubovala jeho monumentální výtvar; vydavatelské práce daly se dle jeho plánů neb alespoň v jeho duchu; pro lid píšící popularisátoři českých dějin vykládali dle prací Palackého: ano i tam, kde ozval se odpor proti Palackého koncepci českého dějinného vývoje, hlásil se jako úmyslný protiklad k ideím patriarchovým, které všeobecně považovány byly za předpoklady samozřejmé. Rozvoj historické vědy české, která vstoupila do nového období teprve rozdělením university pražské, směřoval od Palackého filosoficko-náboženského směru v interpretaci českých dějin k pečlivému sbírání a vydávání pramenů, k podrobné

kritice jednotlivých událostí a k dějinám ústavním. Doba české reformace, posunutá Palackým do popředí celých našich dějin, zaměstnává většinu historiků, někteří z nich prohlubují práce Palackého detailnějším studiem, jiní však staví se na hledisko konservativnější, na stranu auktority, jsouce tím protichůdci Palackého.

Spolehlivá a podrobná historická práce spoléhá na řadu znamenitých podniků vydavatelských, které buď v úplnosti či u výtahu předvádějí české prameny historické, vždy s větší přesností ediční. Palacký sám vydal v této době poslední V. a VI. díl (1862 a 1872) velké sbírky česky psaných listin do r. 1526 »Archivu českého« a dal podnět k jejímu pokračování »Sněmům českým«, které redakcí Gindelyho počaly vycházeti r. 1877, aby pak po Gindelym převzal redakci jeho nástupce v archivářství zemském Fr. Dvorský. Souběžně s touto dvojí publikací pramenů listinných vycházely dvě řady obsáhlejších pramenů kronikářských: byly to »Fontes rerum bohemicarum« čili »Prameny dějin českých« (1873—1893) redakcí a namnoze edicí Emlerovou, jež obsahovala látku až do XVI věku, kdežto Gindelym redigovaná sbírka, »Monumenta historiae Bohemica« čili »Staré paměti dějin českých« (1865—1874), přinášela prameny stol. XVI. a XVII. Jiným základním zdrojem pramenným bylo Emlerovo vydání »Pozůstatků desk zemských král. Českého« (1870 a 1872 ve II sv.). Důležitým podnikem bylo i dokončení Erbenem počatých a široce založených »Regesta diplomatica« (1855), jež podnikl a k r. 1346 dovedl Josef Emler (1873—1892, úhrnem IV sv.). Střediskem těchto a podobných prací byl kromě archivu města Prahy hlavně od r. 1862 nově založený archiv zemský.

Hlavní orgány historické práce české v této době byl »Časopis Českého Musea«, jenž v letech 1871—1890 za redakce Emlerovy hlavně se věnoval dějepiscetví, vedle něho od r. 1869 moravský vlastivědný »Časopis Matice Moravské«, z revuí »Osvěta«; »Památky archaeologické a místopisné« (od r. 1854) pokusily se několikráte rozšířiti svůj rámeček starožitnický a praehistorický na dějepis »sacken, leč bez zvláštního úspěchu.

Nejvýznačnějšími představiteli historické této periody byli V. V. Tomek, A. Gindely a J. Kalousek, k

nimž na Moravě se družili B. Dudík, V. Brandl, ve Slezsku V. Prasek. Řadu vydavatelů pramenů a pomůcek vedl J. Emler, kdežto T. Bílek přinášel hojnou látku pramennou pro poznání poměrů pobělohorských: dějiny právní měly hlavního pěstitele v H. Jirečkovi, místopisné studium hojně pěstované prováděl ve velkém slohu A. Sedláček; mezi církevními historiky vynikli K. Borový a Fr. Krásl; konečně popularisátoři dějin vlasteneckých význačně byli představováni K. V. Zapem. Do následujícího přehledu pojaty jsou i práce dějepisců, kteří duchem a methodou organicky se řadí do tohoto období, třebaže byly uveřejněny teprve později; aby vystižen byl vědecký pokrok českého dějepiscetví, uvedeny i německy psané práce našich historiků.

Palackého největším spolupracovníkem a následovníkem, doplňovatelem a protichůdcem byl

Václav Vladivoj Tomek (1818—1905). Nar. se 31. května 1818 v Hradci Král., studoval gymnasium v rodišti a v Praze, na to fakultu právnickou v Praze; od r. 1839—1842 byl akcesistou pražského magistrátu. Vychovatelství v rodině Palackého sblížilo jej s Palackým, který od r. 1843 učinil jej svým honorovaným spolupracovníkem, roku 1845 pak sprostředkoval jmenování Tomka sekretářem Matice České. Seznámení se s hr. Lvem Thunem při archivních studiích na Děčíně vyneslo Tomkovi r. 1850 mimořádnou professuru rakouského dějepisu na pražské universitě, na kterou se připravil studijní cestou do Paříže a do Německa, leč i zvláštní politické postavení, Palackému protichůdné: krajní konservativism v duchu hr. Lva Thuna se silným zbarvením národnostním. Byv roku 1860 jmenován řádným professorem svého oboru, zastával svůj úřad do r. 1888, kdy odešel na odpočinek. V 60. letech stál v čele strany staročeské a prohloubil theoreticky český program státoprávní; stále hájil do důsledků i za cenu popularity zásady vládně konservativní. Neumdlévaje v práci, zemřel uprostřed činnosti dne 12. června 1905.

K vlastnímu velkému životnímu dílu dostal se Tomek až v 50. letech; před tím věnoval se některým pracím populárním, monografickým a vypracování dějin rakouských. Populární příručky Tomkova mládí jsou »Krátký všeobecný dějepis« (1842), »Děj země české« (1843; úplně nové zpracování roku 1850, »Děj království českého«, vydáno mno-

hokráté, naposled ve vyd. jub. r. 1898); »Děje Pražské v krátkém nástinu« (1845, rozšířené to zpracování německé příručky »Kurze Geschichte Prags« z r. 1844, jež je prvou skizzou Tomkova monumentálního díla). »Děje mocnářství rakouského« (1845; nové školské zpracování z r. 1851) staly se po celém Rakousku v četných překladech učebnicí, širší a vědecktější podklad má Tomkova »Příruční kniha dějepisu rakouského« z r. 1858 vzešlá z výkladů universitních a sahající do roku 1526, kterouž r. 1888 doplnil »Novějším dějepisem rakouským« jdoucím do r. 1860; zásady, jimiž se spravoval při výkladu dějepisu rakouského, Tomek vyložil v stati »O synchronistické metodě při dějepise rakouském« v Čas. Ces. Mus. 1854. Veškeré tyto příručky vynikají bohatostí a úplností látky, jasným a přehledným výkladem, výborným rozdělením, přísnou věcností a lidovým, průzračným slohem. Historickou svou slávu založil Tomek »Ději university pražské« (1849, jdou do r. 1436, druhý díl nevyšel; za to stručnější německé zpracování »Geschichte der Prager Universität« z téhož roku sahá až do r. 1848); dílo to založeno na hojných pramenech, výtečně upotřebených, na podrobném, místy i theologickém studiu hnutí husitského, leč přes pevně vytčené stanovisko ideové zachovává Tomek i tu krajní objektivnost nezúčastněného, takřka epického vypravovatele velikých dějů. Z pozdějších monografií Tomkových vznikl »Jan Žižka« (1879) ze soustavné přípravy k IV. dílu »Dějepisu města Prahy«; »Sněmy české dle obnoveného zřízení zemského Ferdinanda II.« (1868) ze zájmu o státní právo, politikou podníceného; obě místopisné studie »Příběhy kláštera a města Police nad Methují« (1881) a »Místopisné paměti města Hradce Králové« (1885) z oddané záliby krajinné.

Než veškeré tyto práce byly jen episodickým přerušením, či spíše průvodním zaměstnáváním vedle hlavního díla dlouhého života Tomkova, vyličení dějin královského hlavního města Prahy, které jsou v některých částech takřka dějinami celého národa. Ještě před r. 1840 doporučil Palacký Tomka pražskému purkmistru Müllerovi za městského pražského dějepisce, záhy Tomek práce zahájil, leč na nějaký čas přerušil. »Dějepis města Prahy« počal vycházeti r. 1855 a byl rozvržen na VI knih, jež měly sahati

až do nynějška; každá kniha o několika dílech, ale rámec překročen a dílo dovedeno jen do roku 1600 (úhrnem XII svazků v letech 1855—1901). Dílo opřeno jest o podrobné studie místopisné, jichž summu Tomek předvedl literárně v »Základech starého místopisu Pražského« (1866—1875 ve III dílech s rejstříkem rozdělených dle čtvrtí pražských a vyčerpávajících látku do r. 1436)*) a graficky na »Mapách starého Prahy« (1892, obsahujících velký plán Prahy z roku 1419 a menší plány z r. 1200 a 1348). »Dějepis města Prahy« dle prvotního plánu měl předváděti hlavně společenskou, hospodářskou, správní, náboženskou a kulturní historii města Prahy, ale počínaje knihou III. (ve 4 sv. o letech 1348—1436) stal se historií celého národa, jmenovitě v době válek husitských: s klidem a bez zaujetí, leč s netajenou sympathií pro Husa a s otevřenou antipathií k Táborům, Bratřím a českým protestantům, stojí na straně státní i církevní auktority, vypravuje Tomek příběh za příběhem, neruše ani spekulací ani širokou malbou kulturní svého epického proudu. Snesl a zpracoval obrovský materiál (hlavně právě v knize III., méně již v knize IV. [1436—1547] a v díle posledním, kde nestojí vždy na výši historického zkoumání novodobého), jda všude do detailů objímaných stejnou láskou, jakou věnoval hlavním událostem. (Druhého vydání »Dějpisu«, jež vychází od r. 1892., vydáno bylo dosud VII dílů, poslední péčí V. Novotného.)

»Dějepisem města Prahy« postavil se Tomek, je muž jako professoru universitnímu a vídeňskou vládou favorisovanému rakouskému dějepisci do jisté míry vykázan širší obor působnosti, po bok Palackému. Tomek v nejedné věci měl výhody před Palackým; jeho právnícká průprava, jeho suše kritická vloha, jeho střízlivě rezervovaný úsudek, jeho větší přesnost v zkoumání a užívání pramenů, jmenovitě archivních, daly mu spolehlivou jistotu, jíž vždy neměl širší a geniálnější duch aprioristy Palackého, schylného povždy k spekulaci filosofické o dějinách. Tato střízlivá a suchá rozumovost zavedla Tomka v oboru základního soudu o českých dějinách k nebezpečnému bludu; Tomek odsoudil náboženské hnutí české i v nejlepších jeho představitelích, pokud šlo

*) Jako přímý pokračovatel Tomkův dovádí látku v stejnojmenném díle od r. 1436 do r. 1620 pražský městský archivář Josef Teige (*1862).

proti auktoritě, ano nerozpakoval se schvalovati násilných prostředků, jimiž církev a stát znovu vymáhaly svých domnělých práv. V době před vládní reakcí Tomek soudil svobodomyšlněji a nábožensky smířlivěji, jak dosvědčuje jeho článek »O církevní správě strany pod obojí v l. 1415—1622« (v Čas. Čes. Mus. 1848). Ale v 50. letech názor jeho protireformační se vyhranil; poznáváme to nejlépe z všeobecného úvodu k řadě vynikajících statí »O nepokojích stavovských v zemích mocnářství rakouského za panování Rudolfa II. a Matyáše« (v Čas. Čes. Mus. 1854—1856). Tu napsal charakteristická, avšak v dosahu svém záhubná slova, v nichž lze spatřovati vyvrcholení ducha reakčního: »Hus (buď si že třeba v nejkrásnějším bludu, domnívaje se otevřítí novou dráhu ke zvelebení svého národa) opustil cestu, po níž se posavád kráčelo ku předu, k nenabyté škodě naší. Hloubání o náboženství ve směru proticírkevním nevedlo, jak on se domníval, k opravě společnosti církevní, ani k lepšímu vzdělání mravnému, nýbrž jen k rozpuštění svazků církevních a ke zlehčení náboženství; čehož následek byla značná zástava v utěšeném pokroku duchovním, jež spatřujeme před tím.« A dále: »Veliký převrat, jež způsobil Ferdinand II. v našem národu zavedením jiného náboženství a jiného státního pořádku, působil však přes tyto nepříznivé okolnosti jeho času pro vzdálenější budoucnost přece blahodárně. Vítězství monarchie, jím dosažené, vedlo po zotavení střední Evropy od záhub třicetileté války ke moudřejší a sporádanější správě státní v mocnářství rakouském, kteráž způsobena pronikavými opravami Marie Terezie a císaře Josefa II.; vítězství pak katolické církve navrátilo národu našemu pravou zbožnost, pevnější základy mravnosti, tudíž způsobilost k pokračování ve vzdělání svým duchovním na cestách, po kterých za starodávna kráčel zdařile.« Takto stanul a to nejen jako dějepisec, nýbrž i jako politik na stanovisku nečeském a zpátečnickém; také methodicky, namnoze vědomě vzdával se stanoviska evropského, cesty srovnávací ve prospěch úzkoprsého domácího odbornictví. Spisovatelské umění Tomkovo, jež stálo hluboce pod literárními hodnotami Palackého, krylo se zcela s jeho lidskou a vědeckou osobností. V. V. Tomek byl vždy přísně věcným a studeně neosobním epikem zevních faktů, mezi nimiž nevybíral a jichž uměle nerovnal. Se střízlivým klidem a s jadrnou věcností konstatuje a vypravuje; ani důvěrnější po-

vahokresba, ani obsáhlejší malba dobová, nepřerušily nikdy volného toku jeho vypravování; ani umělá stavba periody, ani výrazný obraz slohový neprozradily, že V. V. Tomek, vychovaný v studiu právním, má také zájem o slovesné umění svých děl.

Život svůj Tomek vypsál svou známou, suchou ale spolehlivou methodou ve II sv. knihy »Paměti mého života« [1905 a 1906, I. díl obsahuje léta 1818—1860, II. pak 1861—1888]. Ocenění Tomkova významu podali V. Novotný v »Čes. Čas. Hist.« 1898, J. Pekař v »Památníku Akademie« 1898 [viz níže], J. Kalousek v »Osvětě« 1898. Na počest 70. zrozenin Tomkových vydaný »Sborník dějepisných prací bývalých záků Tomkových« [1888] obsahuje též úplnou bibliografii Tomkových spisů.

Vzdával-li se V. V. Tomek vždy rozhodněji evropského stanoviska při podávání českých dějin, značil směr naprosto opačný jeho dlouholetý kollega universitní,

Antonín Gindely (1829—1892), od r. 1862 první ředitel a organisator archivu zemského a professor pražské university. Gindely, syn německého otce a české matky, kolísal vždy mezi českou a německou národností a psal více německy než česky; ač byl (s citelným ostnem proti Tomkovi) od Palackého vyhlédnut za pokračovatele jeho díla, dal se zcela vlastním směrem prostým historického idealismu a vlasteneckého zanicení. Naše dějiny, z nichž jej výlučně zajímal novověk, pojímal za svéráznou součástku dějin světových a proto snažil se vyzpytovatí dějové zákony obecné historie i v české minulosti a nikde nezdůrazňoval domácí tendence. Patřil-li Palacký do doby a do školy ideologických dějepisců, byl Gindely z rodu realistických historiků, kteří, odmítajíce veškerou spekulaci, v oddané lásce ke skutečnosti přesně zjištěné a bohatě nahromaděné toužili po objektivním podání, »jak věci vlastně byly«; v tom připomíná Gindely velikého německého dějepisce L. Rankeho. Gindely, pracovník důkladný a pronikavý, neuspořil si žádné námahy, kterou přináší moderní studium dějepisné: pracoval v archivech francouzských, německých, španělských, hollandských, belgických; zabral se monograficky do studií ústavních, finančních, náboženských a kdekoliv zasáhl, pronikl k jádru. (Z těchto monografií, otiskovaných většinou v pojednáních Učené Společnosti a Akademie vídeňské přední jest stať »Geschichte der böhmischen Finan-

zen 1526—1618« z r. 1869). V české reformaci, jmenovitě v Jednotě bratrské, k jejímuž prostudování položil široké pramenné základy, viděl zjev neobyčejně důležitý a věnoval tudíž studiu náboženských českých poměrů v XV.—XVII. věku, k němuž přistupoval nejen historicky, ale i theologicky vyzbrojen, nejlepší síly. Jeho díla jsou troskami velikých dvou plánů. Z českomoravských dějin v době reformace napsal jen »Geschichte der Böhmischen Brüder« (1857—1858 ve II sv.), menší důležitou úvahu »Geschichte der Ertheilung des böhmischen Majestätsbriefes« (1858) a vzácné příspěvky k poznání životopisu Komenského »Über J. A. Comenius Leben und Wirksamkeit« (1855) a z pramenů sem hledících vydal německy »Quellen zur Geschichte der Böhmischen Brüder« (1859) a česky »Dekrety Jednoty Bratrské« (1865). Z událostí třicetileté války zpracoval »Dějiny českého povstání« (1870—1880 ve IV dílech, česky a německy) a »Waldstein während seines ersten Generalates« (1886) a v pozůstalosti zanechal »Geschichte der Gegenreformation in Böhmen« (vyd. 1894). Uprostřed obou plánů stojí kniha »Rudolf II. und seine Zeit« (1863—1865, II díly), rovněž vynikající bohatstvím nového materiálu. Popularisačním účelům slouží »Geschichte des dreißigjährigen Krieges« (1882). V letech 1860—1871 vydal řadu učebnic obecného dějepisu pro různé stupně středních škol, překlad jejich do češtiny opatřili J. Erben, M. Kovář, K. Jireček. (O Gindelym viz přednášku V. V. Tomkovu v Alm. Čes. Akad. 1893.) O jeho edicích viz výše.

Přímo na tradici Palackého navázal jeho první životopisec

Josef Kalousek (* 1838), od r. 1871 docent, v letech 1882—1908 professor českých dějin na pražské universitě. Kalousekovy historické práce podloženy jsou ve směr jeho vlasteneckým přesvědčením ze školy Palackého a Riegrovy, jeho idealistickým a výchovným pojetím dějin. Státoprávní politika staročeská, jejímž Kalousek jest stoupencem, a vlastní původ z chudé rodiny venkovské nezůstaly bez vlivu na jeho činnost dějepiseckou. Vedle edičních prací — od r. 1886 jest Kalousek redaktorem obnoveného »Archivu českého« — z nichž nad jiné vynikají »Řády selské a instrukce hospodářské« (1905—1910, IV sv.), skvělý to materiál selského stavu v Čechách, vydal

Kalousek dva důležité, ba základní spisy právně historické »České státní právo« (1871 a 1892) a »O staročeském právé dědickém« (1894), řadu apologetických spisů, na př. »Obrana knížete Václava Svatého« (1872, přepracované vyd. 1901) čelících hlavně proti historikům německým; několik knižních monografií »O historii kalicha v dobách předhusitských« (1881), »Děje král. české Společnosti nauk« (1885) a »Stručný přehled dějin hradu pražského« (1907) pak vzorný spis populární »Karel IV., Otec vlasti« (1878). Věrným následovníkem a strážcem odkazu Palackého osvědčil se Kalousek, vydav k Palackého »Dějinám« »Historickou mapu Čech XIV. století« (1874), připraviv k novému vydání a opatřiv životopisem v l. 1876—1878 »Dějiny«; posléze napsav pro »Památník Palackého« studii »O v ů d ě í c h m y š l e n k á c h v h i s t o r i c k é m d ě l e F r. P a l a c k é h o«. Málo šťastné jsou jeho obrany rukopisných podvrhů. (R. 1908 při příležitosti 70. zrozenin Kalouskových vyšlo několik studií o něm: V Novotného v »Čase« a ve zvl. otisku, R. Urbánkova v »Přehledě«, J. Volfova v »Osvětě« a téhož bibliografie prací Kalouskových v »Českém Lidu«.)

Velice živý ruch historický zavládl od 50. let také na Moravě. Starší práce Ř. Volného, A. Bočka, A. V. Šembery, jež se nepovznášely buď nad monografickou metodu, buď nad činnost ediční, u Bočka nad to zcela nespolehlivou, zasluhovaly doplnění neb revise; soustavné dějiny Moravě však scházely. Mohutný náběh k nim učinil

Beda Dudík (1815—1890) benediktin rajhradský, od r. 1855 zemský historiograf moravský. Vykonav obsáhlé přípravy v archivech římských, cestou do Švédska i studiem v zemském archivu moravském, o čemž svědčí řada německy psaných studií, jakož i kritika pramenů »M ä h r e n s G e s c h i c h t s q u e l l e n« (1850), jal se vydávati na obrovských základech založenou »M ä h r e n s A l l g e m e i n e G e s c h i c h t e« (1860—1888 ve XII sv.; v českém překladě sluje »Dějiny Moravy« 1870—1884), jež dospěla však pouze k r. 1350 a nedovedla ohromný a všestranný, s velkou učeností sebraný materiál ovládnouti ani kritickým soudem ani jednotící ideí, takže zklamala nejen nadšené Moravany, shledávající tu vyvrácení mnohé oblíbené domněnky, ale i kruhy odborné. Českým origi-

nálem mezi pracemi Dudíkovými jsou jen »Dějiny knihtiskářství na Moravě« (1876). B. Dudík byl pracovník pilný i mnohostranný; v řadě drobných cenných úvah osvětlil ústavní, církevní, společenské poměry na Moravě a snesl i mnoho vzácné látky k dějinám knihtisku, knihovnictví a numismatiky.

Mezi Moravany, již se polemicky s Dudíkem střetli, nejpřednější byl

Vincenc Brandl (1834—1901) od roku 1861 zemský archivář moravský. — Nejhojnější jsou Brandlovy práce vydavatelské; redakce dalších děl »Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae« (1874—1893), »Libricitationum et sententiarum« (1872—1895 v VI sv.), důležitých památek právních »Knihy Drnovské« (1868), »Knihy Tovačovské« (1868) a »Knihy Rožmberské« (1872), pak »Spisů Karla st. ze Žerotína« (1866—1872 v V sv.); velmi cennou knihou pomocně historickou a filologickou jest »Glossarium illustrans bohemomoraviae historiae fontes« (1879); proti Dudíkovi míří »Poloha starého Velehradu« (1862). Průpravou k mor. vlastivědě jest jeho »Kniha pro každého Moravana« (1862, přeprac. vyd. 1892). Méně šťastny jsou tři Brandlovy práce literárně historické, v nichž vědeckému upotřebení látky namnoze nové vadí nedostatek volného úsudku a kritického rozhledu; jako ve veřejném životě jeví se i v těchto životopisech Josefa Dobrovského (1883), Pavla Josefa Šafaříka (1887) a Karla Jaromíra Erbena (1887) neméně než ve své »Obraně Libušina Soudu« (1879) úporným a zkostnatělým konservativcem. (O V. Brandlovi viz kritickou studii Boh. Navrátila v Čas. Mat. Mor. 1902.)

Tvůrcem vědeckého dějepisu slezského jest buditel a organisator *Vincenc Prasek* (* 1843), rodák ze slezských Milostovic a professor gymnasia v Olomouci. Vědecké počátky jeho byly kritické a filologické, týkaly se hiáskosloví, jazyka Štítenského, brusičství, a dialektologie (»Čeština na Opavsku« 1877). Vzdělav se v l. 80. drobnějšími pracemi z místopisu svého milovaného domova, přistoupil r. 1888 k vydávání »Vlastivědy Slezské«, která doposud v V sv. obsáhla podání lidu slezského, historický místopis Těšínska a dějiny Opavska i Těšínska. Prasek, jenž patřil i k spoluvůrcům »Matice Moravské« i »Matice Opavské«, založil r. 1902 »Selský archiv«, sbírku památek

k dějinám stavu selského. Prasek jest pilný a vzorný sběratel a pořadatel v duchu Bartošově, při zpracování látky historické a hlavně filologické vadí často nedostatek hlediska kritického.

Většina uvedených dějepisců zabývala se mimochodem také vydáváním dějinných pramenů českých, jejichž nejdůležitější sbírky hned úvodem byly svrchu jmenovány během času však ukázala se potřeba, výhradně a soustavně se věnovati pomocným vědám historickým a podle vzorů cizích vzdělávati v nich i dorost universitní. Dvoji ten úkol prováděl celým svým životem

Josef Emler (1836—1899), od r. 1870 archivář města Prahy, od r. 1879 mimořádný, od r. 1887 řádný profesor pomocných věd na pražské universitě a v letech 1871—1890 redaktor Čas. Čes. Mus. Vedle velkých zmíněných edicí »Pramenů dějin českých« a dokončení »Regest« vydal Emler ještě 10 sv. t. zv. »libri confirmationum«, důležité to latinské památky středověkého života církevního, pak »Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými« (1881) a některé listáře a nekrologia klášterní. Z drobných studií Emlerových, psaných česky a německy, vynikají úvahy o královských kancelářích posledních Přemyslovců a o nejstarším bernictví českém. Účelům studijním hovějí jeho příručka věd pomocných »Rukověť chronologie křesťanské, zvláště české« (1876), již populárně zpracoval moravský kněz *Emanuel Justinián Mittner* (1815—1894).

František Dvorský (1839—1907), od r. 1863 spolupracovník, od r. 1892 nástupce Gindelyho v zemském archivu, byl samouk, jenž vlastní pílí vyšvihl se na čilého pracovníka archivního. Na úkoly, jakými bylo redigování »Sněmů českých« po Gindelym, neb vydávání »Listů Karla ze Žerotína (1904) jeho vědomosti a síly daleko nestačily, takže tu zavínil řadu soustavných hrubých chyb; za to se mu podařily mechaničtější snůšky »Historické doklady k záměrům Albrechta z Valdštýna« (1867), »O počtu domů v Praze« (1882), »Paměti o školách českých« (1886); jedna monografie historická »Albrecht z Valdštejna až na konec r. 1621« (1892) sněší hojnost látky; zejména však rázovitě duchem i jazykem listáře českých šlechticů »Staré písemné památky žen a dcer českých« (1872), »Zuzana Černínová z Harasova« (1886), »Máteř a dcera Zuzany Černíno-

v é« (1890), jejichž archaistický ráz uměl vtisknouti i pokusům svým novellistickým (v. výše). (Ocenění činnosti Fr. Dvorského viz v II. sv. »Zpráv zem. archiv«.)

Studium dějin právních, jehož Palacký dotkl se jen mimochodem a většinou v pracích menších a jehož také V. V. Tomek, ač původně jurista, nepěstoval, založil u nás

Hermenegild Jireček, rytíř ze Samokova (1827—1909), bratr Josefa Jirečka, s nímž leccos společně vydal, a dlouholetý odborný přednosta v ministerstvu vyučování. Opustiv belletrii, kterou se beze zdaru zabýval v mládí, věnoval se studiu staročeského práva se stálým srovnávacím zřetelem k právním poměrům staroslovanským. Chtěl dovoditi zásadní různost práva staroslovanského a starogermánského a najíti v staroslovanském právě slovanskou duši národní; o tom svědčí edice »Codex iuris bohemicus« (1866, sahající od nejstarších dob do XVII. věku, z původně stanovených 20 svazků vyšlo 12 sv.). »Svod zákonů slovanských« (1880). »Obnovené právo a zřízení zemské« (1888), »Korunní archiv český« (1896) a Všehrdovy »Knihy devaterý« (1874); hlavně pak velké všeobecné dílo »Slovanské právo v Čechách a na Moravě« (1863 a 1864 ve 2 dílech, r. 1872 pak I. sv. 3. dílu, v celku sahá do XIV. stol.), »Právníký život v Čechách a na Moravě« (1903) příruční pomůckou, doplňující jaksi »Svod zákonů« jest »Prove. Historický slovar slovanského práva« (1904). Četné stati Hermenegilda Jirečka slouží nejstarším dějinám českým, staročeskému místopisu, husitskému válečnictví, dějinám rodného Vys. Mýta a obraně podvržených rukopisů. (Bibliografii svých prací vydal Jireček r. 1907 sám, význam jeho ocenil r. 1896 v »Osvětě« jeho následovník K. Kadlec a r. 1909 v Č. Č. Hist. J. Pekař.)

Tomáš Bílek (1819—1900), ředitel akad. gymnasia v Praze, zpracoval značný původní historický materiál ze XVII. věku, shledaný značně dříve, až knihami z 80. a 90. let. »Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618« (1883 a 1884 ve II sv.), »Reformace katolická« (1892). »Statky a jmění kollejí jezuitských« (1893), »Dějiny Tovaryšstva Ježíšova v zemích království Českého« (1896). Methoda těchto pilných, materiálem naplněných knih jest dosti mechanická a primitivní, pouze

»Dějiny konfiskací« podnes mají vědeckou cenu. K podstatě vlastních historických otázek Bílek skoro nikde nepronikl, uspořádání jest nahodilé a nepřehledné, podání velmi neumělé jímavostí nehistorickou působí však vroucnost soucitu a stupeň sympathy, jimiž Bílek sleduje osudy českých nekatolíků.

Zvláštní záliba věnována byla historickému místopisu; s neobyčejnou péčí snášeny byly lokální dějepisné detaily kostelů, klášterů, okresů a míst, často od snaživých diletantů bez průpravy. Vzory vědeckých monografií podali V. V. Tomek knihami o Polici nad Medhují (1881) a o Hradci Králové (1885) a H. Jirůček dějinami Vysokého Mýta (1884) z ostatních topografií zasluhují zmínky *Petr Miloslav Veselský* (1810—1899), dějepisec Kutné Hory; místopiscové moravští, první redaktor »Časopisu Matice Moravské« *Václav Royt* (1827—1907) a fantastický *František Pluskal Moravičanský* (1811—1900); *Antonín Norbert Vlasák* (1813—1900), vydavatel »Bibliotéky místních dějepisů« (1873—1885), jež obsahovala hlavně místopisy jihočeských okresů; *František Jan Zoubek* (1832—1890, dějepisec Kostelce n. O. a hradu Potštýna (viz o něm výše); historik Kolína *Josef Vávra* (1838—1912) a církevní místopisec pražský *František Ekert* (1845—1903), auctor »Posvátných míst král. hl. města Prahy« (1883 a 1894 ve II sv.).

Několikrát učiněn byl pokus shrnouti veškerou místopisnou látku do díla jednoho, při čemž pravidelně volen rámeček abecedního slovníku, tak r. 1863 Sládkem a Orthem, r. 1877 Jakubem Malým, posléze r. 1895 V. Kotyškou. Historickou část »Úplného místopisného slovníka království Českého« od V. Kotyšky zpracoval (1909) velkolepě klasický mistr historické topografie české,

August Sedláček (* 1843), gymnasiální profesor v Táboře. Místní monografie *Vožice* (1870), *Rychnova nad Kněžnou* (1871), *Čáslavě* (1874), *Říčany* (1873), pak »Průvodce po pomátných místech okolí Tábořského« (1897 ve III sv.) [k nim přibýly dějiny *Písku* r. 1911] byly takřka průpravným cvičením před monumentálním dílem *Sedláčkova života, jímž jsou »Hrady, zámky a tvrze království Českého«* (od r. 1881, dosud XIV sv. z rozpočtených XV). Sedláčkovo dílo chce obsáhnouti dějiny všech opevněných míst českých, ať dochovaných, ať zmizelých, chce jim předeslati důkladný popis, sepnouti je s historií šlechtických rodů, leč zařa-

diti též do dějů celého panství, často i orámovati arabeskami kulturními, místními pověstmi atd. Vedle lokálních archivních studií, začasťé poprvé konaných, opírá se Sedláček i o průpravu genealogickou, heraldickou, sfragistickou. A. Sedláček, jenž zpravidla čerpá z první ruky, snáší si úžasně rozlehlý materiál sám a podrobuje jej střízlivé a osvícené kritice. Neulpívaje na úzkém oboru vědním, zahlubává se rád do problémů ústavních i správních dějin a přispívá pak často drobnějšími články (na př. o starém rozdělení Čech a Moravy na kraje, o vzniku šlechty) k jejich řešení. Touto širokou všestranností, živým zájmem o opravdovém vzkříšení minulého bytu národního, epickou důrazností a jasností působí »Hrady, zámky a tvrze«, jež doplňuje »Místopisný slovník«, monumentálně a posunují tichého a soustředěného Aug. Sedláčka mezi přední české badatele historické. Nepřehledné množství Sedláčkových článků rodopisných přinesl Ottův Slovník naučný. Nejpěknější z heraldických a rodových pověstí vydal jako »Sbírku historických pověstí lidu českého v Čechách, na Moravě a ve Slezsku« (1898); s M. Kolářem vydal »Československou heraldiku« (1902). A. Sedláčka ocenil Jos. Pekař v Čes. Čas. Hist. 1910, str. 71—73.)

Z jiných pomocných nauk dějepisných pěstována byla hlavně numismatika professorem *Josefem Smolíkem* (* 1832), jenž díly »Pražské groše« (1894), »Denáry údělných knížat na Moravě« (1896), »Denáry Boleslava I.« atd. (1901), ukázal se nejlepším numismatikem českým, a strategická historie advokátem *Hugem Tomanem* (1838—1898), který vedle několika děl o Janu Žižkovi zanechal v pozůstalosti »Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy« (1898).

Dějiny církve se zabývali oba redaktori »Časopisu katolického duchovenstva«, který kromě prací z pastýřského bohosloví přinášel i hojně studie dějepisné, Klement Borový a František Krásl. Práce Borového a Kráslovy jsou případným doplňkem studií světských historiků, jejich cena jest hlavně v tom, že k nim užito bohatého materiálu z archivů arcibiskupského a kapitulního.

Klement Borový (1838—1897), professor bohosloveské fakulty v Praze, posléze kanovník kapituly u sv. Víta, přidružil se jako vydavatel k Emlerovi a Brandlovi, připraviv k tisku »Akta konsistoře utrařk-

vistické« (1868), »Akta konsistoře katolické« (1869)* a »Libri erectionum« (1875—1883 v V sv.). Hlavní historické studie Borového nesou se k dějinám katolické církve v XVI. věku: »Antonín Brus z Mohelnice« (1873), »Martin Medek« (1877); širší rámec mají stručné »Dějiny arcidiecese Pražské (1873).

František Krásl (1844—1907), světitel biskup pražský, vydal obšírné monografie historické a hagiografické »Arnošt hr. Harrach, kníže arcibiskup Pražský« (1885), »Svatý Prokop, jeho klášter a památka u lidí« (1895), »Svatý Vojtěch, druhý biskup Pražský« (1898).

Pomůckou k církevním dějinám českým jsou podrobné církevní mapy Čech, Moravy a Slezska od faráře *Kristína Františka Plodka* (1840—1894). Professor církevních dějin bohoslovecké fakulty v Praze. *František X. Kryštůfek* (*1842) kromě učebního »Všeobecného církevního dějepisu« (1883—1892 ve III díl.) podal i speciálnější »Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny České« (1898), práce to vědecky bezcenné, sloužící propagandě klerikální.

Dějepisci popularisatoři pracovali buď pro široké vrstvy čtenářské, buď pro školu; onde řídili se hlavně tendencí vlasteneckou, těžíce z ovládajícího historismu, zděděného z období romantického, tuto pak sledovali snahy výchovné.

Z popularisatorů dějin domácích nejšťastnější byl

Karel Vladislav Zap (1812—1872), úředník ve Lvově, později professor v Praze. V odborných dějinách českých má Zap, patřící též k našim starším zeměpis-cům, význam jako organisátor a badatel archaeologický, jenž r. 1854 v nákladě »Matice české« založil a do r. 1868 redigoval »Památky archaeologické a místopisné«, pěstuje v nich hlavně dějiny staršího umění domácího a topografii téhož rázu jsou Zapovy spisy »Historicko-umělecké pa-

*) Akta vydaná Borovým obsahují dobu Ferdinanda I.; o vydání akt z doby následující zasloužil se spolupracovník Gindelyho a Dvorského. Julius Pažout (1837—1911) edicí. Jednání a dopisy konsistoře pod obojí z l. 1562—1570« (1906.)

mátky pražské« (1864), »Praha« (1868) a po F. B. Mikovcovi převzaté názorné »Starožitnosti a památky země České« (1863). Popularitu Zapovu založila jeho »Českomoravská kronika« (1862—1872) ve III díl. jdoucích do r. 1526, nové vydání od r. 1906), kde lidově a prostě s živou výmluvností a zábavnou barvitostí, užívaje starých naivních kronik i nových dějepisných výzkumů v duchu vlasteneckém a svobodomyšlném, ovšem bez kritiky předváděl celý obsah minulosti české. Po smrti Zapově pokračovali v »Kronice« *Josef Kořán* (*1848), *A. Rezek* (viz níže) a *J. Svátek* (v. výše).

Z ostatních popularisátorů českých dějin byli na svých místech jmenováni *Jakub Malý*, *Josef Svátek*, *Ferdinand Schulz*, *František Dvorský*, k nim se druží *Emanuel Tonner* (1829—1903), dobrý překladatel, částečně i vydavatel latinských pramenů k českým dějinám. Dějiny cizí tlumočil i zmíněný již *Karel B. Štorch* (1812—1868), *Vilém Gábler* (1821—1897) a *Václav Křížek* (1833—1881).

Soustavný a kritický přehled české práce dějepiscké od roku 1848 podal *Josef Pekař* v oddílu I. b) »Dějepisectví« v »Památníku na oslavu padesátiletého jubilea Františka Josefa I.«, k němuž přistupují kratší stati o historických vědách pomocných; toť hlavní pramen našeho nástinu.

3. Doba přítomná.

Povaha doby.

Literatura doby přítomné, kterou počítáme zhruba od Hálkovy smrti r. 1874 až do dnešních dnů, spočívá na základech položených Hálkem a Nerudou a jejich literárními a vědeckými vrstevníky. Mladší pokolení, hlásící se od sedmdesátých let o podíl v literatuře, přiřadovala se organicky k nim, účastníce se v týchž časopisech i sbírkách, zachovávajíce s ním osobní přátelské styky, zejména pak pokračujíce v ideovém i uměleckém směru jejich. Duševní a literární vývoj generace Hálkovy a Nerudovy řízen byl dvěma protilehlými principy, jejichž polarita, spor a konečné vzájemné vyrovnání znamená vlastní ideové drama této literární generace. Principy těmi jsou na jedné straně literární kosmopolitism, na druhé straně směr vlastenecko-tradiční, přimykající se jednak k poesii lido-